

AVRASYA DOSYASI

Haziran 2022

Cilt: 13

Sayı: 1

100 ₺

Jeopolitik/Jeo-ekonomik Depremler Çağ'ında Güney Kafkasya: II. Karabağ ve Ukrayna Savaşları'nın Bölgesel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR,
Araş. Gör. Mustafa ŞAHİN

Ukrayna-Rusya Savaşının Trabzon Limanı'na Etkileri

Doç. Dr. Sercan EROL
Merve ALVER

21. Yüzyıl Türk-Amerikan İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Yrd. Doç. Dr. Ersoy ÖNDER

Geçmişten Bugüne Dünya Uluslararası Para Sistemlerinin Gelişimi

Dr. Hasan BARDAKÇI

Türk Panavrasya Kuramı

Çağrı ÖZKAN,
Ahmet Gürkan ATAY

Çok Boyutlu Bir Kahramanlık Destanının Kimi Özelliklerine İlişkin Notlar

Doç. Dr. Aybeniz RAHİMOVA

Ülkelerin Stratejik Olarak İhracat Pazarlarına Girişini Etkileyen Faktörler

Dr. Mücahit ÇİTİL

ABD'nin Afganistan'da Kamu Diplomasisi ve Güvenlik Uygulama Ömekleri

Mert ÜNLÜ

Ticaret Politikası Belirsizliği ve Dış Ticaret İlişkisi Üzerine İncelemeler: Türkiye İçin Öneriler

Emrullah BARDAKÇI

AVRASYA DOSYASI

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

- Haziran 2022 -

AVRASYA ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

tarafından hazırlanan

AVRASYA DOSYASI AVRASYA BİR VAKFINİN YAYIN ORGANIDIR

AVRASYA DOSYASI

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Haziran 2022 Cilt: 13 Sayı: 1

Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI ADINA

: Şaban GÜLBAHAR

AVRASYA DOSYASI
ASAM'ın Yayın Organıdır.

Editörler

: Dr. Ömer MURAT
Dr.Tuğçenur EKİNCİ FURTANA

Danışma Kurulu

: Prof. Dr. Ö. Alparslan AKSU (Hakem Kurulu Başkanı)
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN - Prof. Dr. Ahad ANDİCAN - Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA
Prof. Dr. Çağrı ERHAN - Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ - Prof. Dr. Erhun EYÜBOĞLU
Prof. Dr. Erdal KEREY - Prof. Dr. İ. Hakkı AYDIN - Prof. Dr. Mahmut ARSLAN
Prof. Dr. Ömer ÖZKAN - Prof. Dr. Salih AYNURAL - Prof. Dr. Yedigâr İZMİRLİ
Dr. L. Ruhsat ALPKAN - Dr. Mustafa YENİGÜN - Dr. Yalçın KOÇAK
Dr. Furkan KAYA - Faruk SEZGİN

Yayın Kurulu

: Musa Serdar ÇELEBİ (ASAM Başkanı)
Doç. Dr. Cihat YAYCI (TÜRKDEGS Başkanı)
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Dr. Eray GÜÇLÜER - Dr. Ömer MURAT -
Dr. Tuğçenur EKİNCİ FURTANA - Özcan ÜNLÜ
Ertuğrul Emiralp GÜLBAHAR

Yazı İşleri Müdürü

: Ömer ÖZKAYA

Reklam ve Halkla İlişkiler Müdürü

: Cengiz BAYRAM

İrtibat

AVRASYA BİR VAKFI - ASAM

: Fatih Mah. Kızılay Sk. No: 19/A Küçükçekmece-İstanbul
Tel: 0212 580 08 53 - Faks: 0212 541 99 44
avrasyabirvakfi@gmail.com

web: www.asam.org.tr

e-posta: asam@asam.org.tr

Tasarım & Uygulama

: Selçuk ESER

Basım & Cilt

: Aktif Matbaa ve Reklam Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.

Matbaa Sertifika No

: 13978

ISSN

: 1302-5678

DergiPark

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasyadosyasi>

Altı ayda bir yayımlanır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Şaban GÜLBAHAR 4

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

Dr. Ömer MURAT & Dr. Tuğçenur EKİNCİ FURTANA 6

JEOPOLİTİK/JEOEKONOMİK DEPREMLER ÇAĞI'NDA GÜNEY KAFKASYA: II. KARABAĞ VE UKRAYNA SAVAŞLARI'NIN BÖLGESEL ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR, Arş. Gör. Mustafa ŞAHİN 7

UKRAYNA-RUSYA SAVAŞININ TRABZON LİMANI'NA ETKİLERİ

Doç. Dr. Sercan EROL, Merve ALVER 29

21. YÜZYIL TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE YAŞANAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ersoy ÖNDER 39

GEÇMİŞTEN BUGÜNE DÜNYA ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ

Dr. Hasan BARDAKÇI 72

TÜRK PANAVRASYA KURAMI

Dr. Çağrı ÖZKAN, Ahmet Gürkan ATAY 91

ÇOK BOYUTLU BİR KAHRAMANLIK DESTANININ KİMİ ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN NOTLAR

Doç. Dr. Aybeniz RAHİMOVA 124

ÜLKELERİN STRATEJİK OLARAK İHRACAT PAZARLARINA GİRİŞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Dr. Mücahit ÇİTİL 134

ABD'NİN AFGANİSTAN'DA KAMU DİPLOMASİSİ VE GÜVENLİK UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Mert ÜNLÜ 164

TİCARET POLİTİKASI BELİRSİZLİĞİ VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ ÜZERİNE İNCELEMELER: TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER

Emrullah BARDAKÇI 192

Kıymetli “Avrasya Dosyası” okuyucuları,
Dünya, yeni sancılarla geleceğe yürüyor.

Bir yanda Rusya-Ukrayna Savaşı, öte yanda dünyayı ekonomik abluka altına almak için fırsat kollayan Çin yayılcılığı, bir diğer tarafta bütün bu gelişmeleri elini ovuşturarak takip eden küresel simsarlar hayatı giderek zorlaştırıyor.

“Türkiye’nin de içinde bulunduğu bu zor coğrafya yeni dönemin ardından nasıl şekillenecek?” sorusu her geçen gün daha da anlam kazanıyor. Bu soruya verilecek cevap ise giderek zorlaşıyor.

Peki neden böyle?

Rusya-Ukrayna Savaşı’nın ne zaman biteceğine dair kesin bir bilgi yok.

Kafkasya bölgesinde yaşanan büyük Karabağ Zaferi tam ve kesin bir ‘zafer’ olarak -henüz- tarih sayfalarına kaydedilemedi.

Suriye ve Irak’taki terör gruplarının Türkiye aleyhine gösterdiği faaliyetlerin ne zaman biteceğine dair ajanda net değil.

Doğu Akdeniz, Ege ve Karadeniz’deki gerilim ve belirsizliğin azalmasına dair henüz bir gelişme yok.

Fakat bütün bunlara rağmen tarihin Türkiye’nin üzerine yüklediği yeni görevin farkında olarak geleceğe yürüyoruz.

“Siyasetname”nin müellifi büyük Türk Nizamülmülk, adı geçen eserinin bir yerinde, “Acele şeytandan, sükunet Rahman’dandır” der.

Dünyanın yeni dönemine dair geniş ve derinlikli analizler yapmanın yolu, Rahmani sükunetten geçmektedir.

Ülkemizin en değerli hakemli ‘akredite’ dergilerinden “Avrasya Dosyası”, yeni sayısında böylesi bir sükunet ve derinlikli analizlerin yer aldığı yazılarla okurlarını selamlıyor.

Prof. Dr. Mehmet Akif Okur ve Araş. Gör. Mustafa Şahin’in kaleme aldık-

ları “Jeopolitik/ Jeo-Ekonomik Depremler Çağında Güney Kafkasya: II. Karabağ ve Ukrayna Savaşları’nın Bölgesel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, Doç. Dr. Sercan Erol ve Merve Alver’in kaleme aldıkları “Ukrayna - Rusya Savaşının Trabzon Limanına Etkileri”, Dr. Ersoy Önder’in kaleme aldığı “21. Yüzyıl Türk- Amerikan İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Dr. Hasan Bardakçı’nın kaleme aldığı “Geçmişten Bugüne Dünya Uluslararası Para Sistemlerinin Gelişimi”, Çağrı Özkan ve Ahmet Gürkan Atay’ın kaleme aldıkları “Türk Pan- Avrasya Kuramı”, Azerbaycanlı bilim insanı Doç. Dr. Aybeniz Rahimova’nın kaleme aldığı “Çok Boyutlu Bir Kahramanlık Destanının Kimi Özelliklerine İlişkin Notlar”, Dr. Mücahit Çitil’in kaleme aldığı “Ülkelerin Stratejik Olarak İhracat Pazarlarına Girişini Etkileyen Faktörler”, Mert Ünlü’nün kaleme aldığı “ABD’nin Afganistan’da Kamu Diplomasisi ve Güvenlik Uygulama Örnekleri” ve Emrullah Bardakçı’nın kaleme aldığı “Ticaret Politikası Belirsizliği ve Dış Ticaret İlişkisi Üzerine İncelemeler: Türkiye İçin Öneriler” başlıklı yazıları ile dergiye katkı sundular.

Yazıları ile dergiye destek veren bütün hocalarımıza teşekkür ediyoruz.

Yeni dünya düzenini anlamak ve daha doğru algılayabilmek için birbirinden değerli yazıların yer aldığı dergimizin siz kıymetli okuyucularımıza yeni ufuklar açmasını diliyor, ülkemize ve milletimize hayırlı olmasını temenni ediyoruz.

Bereketli, huzurlu ve mutlu günler dileğiyle...

Şaban GÜLBAHAR
AVRASYA BİR VAKFI GENEL BAŞKANI

Küreselleşmenin ilerlilik ve gelişmişlik olduğunu ilan eden Batı, ellerindeki üretim gücü %80'lerden %40'lara inmeye başlayınca küreselleşmeyi ikinci plana atmış oldu. Önce Ticaret Savaşları ile dengeler değiştirilmeye başlandı, sonra gelen Covid 19 Pandemisi ise insanları kırdığı gibi tedarik zincirlerinin de kopmasına neden oldu. Bundan sonra ne gelecek derken Rusya'nın Ukrayna'ya savaş ilan etmeden işgal girişimiyle karşılaştık. Bütün bunlar, ABD eski Başkanı Trump'ın 1 Mart 2018'de tüm ticaret ortaklarına ithal çelik ve alüminyuma sırasıyla yüzde 25 ve yüzde 10 ek gümrük vergisi getirileceğini duyurması ile başladı. Yani aslında dört yıl üç ay gibi insanlık tarihi için kısa bir sürede, son yüzyılda görülen olayların hızlı bir versiyonu yaşanmış oldu. Halen ucu açık bu durumların ne zaman ve nerede sonuçlanacağı belirsizlik taşımaya devam etmektedir. Belirsizlikleri aşmak için çok araştırmak ve çok okumak zorundayız. Avrasya Dosyası Dergisi olarak yıllardır okuyucularımızı bilgilendirme misyonumuzu bu sayımızda da devam ettirme çabası içindeyiz.

Bu sayımızda da ABD ve NATO özelinde müttefik-ittifak kavramı sorgulandı. İlginizi çekecek, bir solukta okuyacağınız ve her satırı bilgi dolu Türk Pan-Avrasya Kuramı hakkında bilgi verildi. Ermenistan'a karşı can Azerbaycan'ımızın Karabağ Zaferi ve stratejik etkileri irdelendi. Çok boyutlu bir kahramanlık destanını Azeri bir bilim insanının çalışmalarıyla sizlere sunduk. Okudukça içinizin açılacağı, ferahlık hissini yayılacağı, aslında bizi biz yapan Türk Kültürünün, gelenek ve göreneklerinin temelinde nelerin yattığının bir resmini çekmeye çalıştık. Okudukça Türkiye'ye ve Türk insanına olan güveninizin de artacağına yürekten inanıyoruz.

Rusya'nın Ukrayna'da nasıl başarısız olduğunun konuşulduğu günümüzde, süper güç olarak kabul edilen ABD'nin Afganistan hezimetini ve arkasına bile bakmadan ülkeyi terk edişini, gelecek nesillerin alacağı derslerin bir manzumesini ortaya koymaya çalıştık.

Küreselleşmenin dolayısıyla Batının enstrümanlarından biri olan uluslararası para sistemleri incelendi. Uluslararası ticaretin temeli olan, stratejik ihracat pazarlarına girişi etkileyen faktörler ve Ticaret politikalarının belirsizliğinin, dış ticareti nasıl olumsuz etkilediği ortaya kondu. Ukrayna Rusya savaşının Trabzon Limanımız özelinde Dış Ticaretimize etkileri irdelendi.

Sözün özü; Türkiye kendi yolunda ulusal menfaatlerine uygun yol almaya devam etmelidir. Rusya ve Ukrayna gibi iki ülkenin savaşıyor olması nedeniyle; tahıl sıkıntısı, açlık riski çeken dünyadan tarımsal üretimimizi doğru yönlendirerek pozitif ayrışmalıyız. Savunma sanayimizi geliştirmeye devam ederek caydırıcı gücümüzü artırmalı ve sadece savaşla değil aynı zamanda diplomasiyle de savaşmadan düşmanı yenme gücümüzü dünyaya göstermeliyiz. Bütün bunları yaparken üretimimizi, enerjimizi her yönden artırarak küresel tedarik zincirinin baş aktörlerinden biri olmalıyız.

Küresel güç mücadelesinde; ülkemizin hak ettiği yeri alması için 1925'te Musul, Kerkük'ü kaybettiğimiz gibi, bu gün Doğu Akdeniz'de, Adalar Denizinde oynanan oyunlara karşı hazırlıklı olmalı ve siyasi, ekonomik, askeri her türlü tedbiri almalıyız.

Dr. Ömer MURAT & Dr.Tuğçenur EKİNCİ FURTANA

JEOPOLİTİK/JEOEKONOMİK DEPREMLER ÇAĞI'NDA GÜNEY KAFKASYA: II. KARABAĞ VE UKRAYNA SAVAŞLARI'NIN BÖLGESEL ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR*
Arş. Gör. Mustafa ŞAHİN**

ÖZET

Makalede, Güney Kafkasya'da yakın vadede meydana gelen dönüşüm ve dünya sisteminin başat aktörleri arasındaki münasebetleri yeniden düzenleyen kutuplaşma iklimi, karşılıklı etkileşim alanlarını dikkate alan jeopolitik ve jeoekonomik perspektiflerden analiz edilmektedir. Ardından da bölgeyi bekleyen muhtemel geleceğe dair bazı gerekçelendirilmiş tahayyüller üzerinde durulmaktadır. Çalışmaya hâkim olan bakış açısı, Güney Kafkasya'yı bölge dışı müdahil güçlerin edilgen rekabet alanı sayan yaklaşımlardan farklıdır. İlk olarak Güney Kafkasya'nın dinamiklerini inşa eden tarihi, jeopolitik ve jeoekonomik süreç açıklanmıştır. Bölge devletlerinin önem ve kapasiteleri, kendi güçleri ve üçüncü taraflarla ilişkileri bakımından ortaya konularak Türkiye-Azerbaycan İttifakı'nın II. Karabağ Savaşı'ndaki askeri, siyasi ve diplomatik başarısı tahlil edilmiştir. Ardından, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Güney Kafkasya üzerindeki muhtemel etkileri masaya yatırılmıştır. Ukrayna'nın işgali üzerine devreye sokulan Batılı jeoekonomik strateji ile

* Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye, mehmetakifo@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-5095-6113

** Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye, mustafasahinakademik@gmail.com

ORCID: 000-0002-0948-3198

Makale Geliş Teslim Tarihi: 01.06.2022

Makale Kabul Tarihi: 25.06.2022

Rusya'nın jeoekonomik araçları arasındaki mücadele incelenmiştir. Bu çerçevede, değişen enerji ve ulaşım güzergahlarının dikkatleri nasıl Güney Kafkasya'nın da parçası olduğu Türk kuşağı üzerinde topladığı gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Azerbaycan ittifakı, Güney Kafkasya, Jeoekonomi, Jeopolitika, II. Karabağ Savaşı, Ukrayna Savaşı, Türk Kuşağı

**SOUTH CAUCASUS IN THE AGE OF GEOPOLITICAL/GEOECONOMIC
EARTHQUAKES:
AN EVALUATION OF THE II. KARABAKH AND UKRAINE WARS'
EFFECTS ON THE REGION**

ABSTRACT

In the article, the mutual interaction between the recently transformed South Caucasus and the current polarization climate that is rearranging the relations of the dominant actors in the World system are analyzed from geopolitical and geoeconomic views. Besides, some grounded imaginations about the possible future of the region are emphasized. The perspective that dominates the study is different from the approaches that regard the South Caucasus as a passive competition area of outside powers. First, the historical, geopolitical, and geoeconomic processes that built the dynamics of the South Caucasus are explained. The importance and capacities of the regional states and their relations with third parties are presented. In the second phase, the military, political and diplomatic successes of the Turkey-Azerbaijan Alliance in the II Karabakh War are analyzed. Then, the possible effects of the Russia-Ukraine War on the South Caucasus are discussed. The struggle between the Western geoeconomic strategy, which has been put into action after the invasion of Ukraine, and the counter-geoeconomic tools of Russia are examined. In this context, it is shown how the changing energy and transportation routes draw attention to the Turkish belt, of which the South Caucasus is also a significant part.

Keywords: Turkey-Azerbaijan alliance, South Caucasus, Geoeconomics, Geopolitics, II. Karabakh War, Ukrainian War, Turkish Belt

GİRİŞ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ermenistan işgali altındaki topraklarının büyük bölümünü kurtardığı II. Karabağ Savaşı, bir taraftan bölge dengelerindeki dönüşümü somut biçimde göstermiş diğer yandan ise yeni bir değişim sürecini tetiklemiştir. Bu önemli tarihi kavşakta Ukrayna Savaşı'nın küresel sistemdeki sarsıcı etkileri de Güney Kafkasya'da kendisini göstermeye başlamıştır. Bölge, dünyanın farklı köşeleriyle ekonomik, siyasi ve stratejik açılardan yoğun etkileşimler yaşadığı bir dönemden geçmektedir. Söz konusu coğrafyayla doğrudan ya da dolaylı olarak çıkar ilişkisi bulunan bölgesel ve küresel aktör sayısı hayli artmış haldedir. Ard alanı genişleyen Azerbaycan gibi Güney Kafkasya ülkeleri, fiziken komşu olmadıkları güçlerle de önemli ilişkiler geliştirebilme becerisini ustalıklı göstermektedir. Makalemizde, Uzak Asya'dan Basra Körfezi, Türkiye ve Avrupa'ya dek uzanan bir coğrafyayla ilişkili hale gelen bölge jeopolitiğinin öne çıkan konjonktürel dinamikleri hakkında bazı tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

GÜNEY KAFKASYA JEOPOLİTİĞİNİ ŞEKİLLENDİREN TEMEL DİNAMİKLER

Bugün, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan üçlüsünün bağımsız devletler olarak üzerinde varlıklarını sürdürdüğü Güney Kafkasya'daki tarihsel dengeler, kuzey, güney ve batıdaki güç merkezleriyle etkileşim halinde şekillenerek günümüzdeki halini almıştır. Bölgenin çevresindeki devletlerin aralarındaki münasebetler ve Güney Kafkasya'ya ilgileri, yerel siyasi yapıların yükselişleri ve bölgedeki nüfusun etnik ve dini kompo-

zisyonu üzerinde etkili olmuştur. Günümüzdeki manzara bu uzun tarihi sürecin ürünüdür. Türkiye-Rusya-İran üçlüsünün bölgeye tesirinde hem bu devletlerin muhtelif imkân ve yeteneklerine dayalı yüksek kapasitelerinin hem de Güney Kafkasya'daki ülkelerin açık denizlerle doğrudan irtibat sağlayamayışlarının payı bulunmaktadır.

Bu kara kilidi, ulaşım ve taşıma faaliyetlerine yön vermekte, güvenlik ve ekonomi alanlarında dış dünyayla irtibat kurabilmek bakımından ilk komşuluk üçgeniyle münasebetlerin arz ettiği değeri arttırmaktadır. 20. yüzyıl boyunca hava ulaşımı ve taşımacılığında meydana gelen gelişmeler kara kilidinin sınırlayıcı sonuçlarını bazı bakımlardan hafifletmiş ama tümünden ortadan kaldırmamıştır. Petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının ve diğer ürünlerin Güney Kafkasya'dan verimli şekilde taşınabilmesi için açık denizlerdeki uygun limanlara veya tüketici ülkeye dek kesintisiz işleyen boru hatlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu faaliyetin güvenliği, ekonomik verimliliği etkileyen başat faktörler arasında yer almaktadır. Güney Kafkasya'daki devletlerin güvenlik temini amacıyla yakın iş birliği yaptığı ülkeler, eğer doğrudan ilk komşuluk üçgeninde yer almıyorlarsa, bölgeye erişim için ayrıca çaba göstermek zorunda kalmaktadır. Kara kilidi etkisini, asker ve silah sevkiyatı kriz zamanlarında acil ihtiyaç haline geldiğinde iyice hissettirmektedir. Mevzubahis sebepten ötürü dünya ile ilişkilerine özen gösteren Güney Kafkasya devletleri ilk komşuluk üçgeninden müttefike sahip olmayı her dönemde hayati bir hedef saymışlardır.

Yükselen Doğu'yu dünya sisteminin merkezine ekleyen ekonomi politik dönüşümle birlikte ilk komşuluk üçgeninin Azerbaycan bakımından Hazar'ın diğer yakasındaki Kazakistan'ı ve Türkmenistan'ı da içine alarak beşgene doğru evrildiğini söylemek mümkündür. Türk Devletleri Teşkilatı'nda yaşanan gelişmelerin gösterdiği üzere, Türkistan-Azerbaycan hattında ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişmektedir. Ayrıca, Güney Kafkasya, Çin'e ait Kuşak-Yol Projesi'nin önemli güzergahlarından biridir ve Türk nüfusla meskûn Türk Kuşağı üzerindedir (Okur, 2017: 45-

55). Doğu Asya'nın mamullerini Avrupa ve Ortadoğu'ya ulaştırarak bu yol sistemi, Batı'dan Çin'e uzanmak yahut tam tersine bu irtibatı sınırlamak isteyenler bakımından da değerlidir. Dolayısıyla, ekonomik, stratejik vb. açılardan yalnızca Batı'dan ibaret sayılmayacak günümüzün “genişlemiş dünyasında” Hazar'ın doğusuna açılan yollar da Güney Kafkasya'yı “dünyayla” kavuşturan, jeopolitik önemi haiz bağlantı niteliği kazanmıştır. Bölge yüzyıllardan beri koruduğu jeopolitik kıymetini, jeoekonomik açıdan da pekiştiren bir kapasiteye ulaşmış haldedir. Hazar geçişli enerji hatları projelerinin tamamlanmasıyla bu manzara daha da net bir görünüm kazanacaktır (Stronski, 2021).

İdrak etmekte olduğumuz dinamik dönemde Güney Kafkasya jeopolitiğini şekillendiren temel denklemleri, coğrafi ve tarihi faktörler tarafından inşa edilen yapısal zemini merkeze alarak şöyle özetleyebiliriz. Bölgede Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmış üç devlet mevcuttur: Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan. Bu ülkeler gerek birbirleriyle gerekse ilk komşuluk üçgenindeki bölgesel güçlerle ilişkilerinde ciddi sınır ve azınlık sorunları yaşamaktadır. En ağırını Azerbaycan topraklarının 2020'deki II. Karabağ Savaşı'nda kurtarılmasına kadar devam eden Ermenistan işgalinin karakterize ettiği çatışma ve ihtilaflar, aktörleri bölge içinde olduğu kadar komşuluk üçgeninden ve daha ötesindeki orta ölçekli güçler ve uzaktaki büyük devletlerden müttefikler edinmeye yönelmektedir. Bir tarafın kazancının diğerinin kaybı biçiminde görüldüğü çatışma ve rekabet iklimi bu eğilimi güçlendirmektedir.

Söz konusu devletler arasında komşu beşliyi (Rusya, Türkiye, İran, Kazakistan, Türkmenistan) ardından da İsrail, ABD, Çin, Pakistan, Fransa, Almanya (AB), İngiltere, Hindistan gibi ülkeleri saymak mümkündür. Bu komşuların ve bölge dışı güçlerin Güney Kafkasya'daki ittifak arayışlarına kulak verirken dikkat ettikleri bazı önemli noktalar şunlardır: Doğrudan çıkarların mevcudiyeti, rakiplerin bölgeye egemen olmasını engelleme hedefi, din, milliyet, tarih, ideoloji vb. sebeplerden kaynaklanan kimliğe

dayalı ortaklık tasavvurları. Son otuz yıldaki tecrübeler, ittifak ilişkilerinde bölge ülkelerini edilgen kabul eden bakış açısının ne kadar yanlış olduğunu göstermiştir. Birçok örnekte bu devletler, farklı motivasyonlarla Güney Kafkasya'ya bakan başkentleri kendi lehlerine seferber etmek için diaspora topluluklarının ve kimlik aidiyetiyle hareket eden diğer grupların enerjisini, güç dengelerindeki değişim ihtimallerinin ürettiği kaygıyı, enerji kaynaklarının üretimi, aktarımı ve uluslararası ticaret güzergahlarındaki değişimin etkisiyle bölgenin genel olarak artan değerini kullanmayı bilen diplomatik stratejiler izlemeyi başarmışlardır.

Son olarak; Güney Kafkasya ülkelerinin aralarındaki ilişkileri, ardından bu devletlerle ilk komşuluk halkasının ve diğer ilgili bölgesel ve küresel güçlerin münasebetlerini dikkate alan jeopolitik analiz katmanlarına sistemik düzeyi de üçüncü çerçeve olarak eklemek çalışmamızın analitik imkanlarını arttıracaktır. Küresel sistemde meydana gelen güç değişimleri, ciddi kutuplaşma ve çatışma eksenleri tüm diğer önemli bölgeler gibi Güney Kafkasya'ya da yansımaktadır. II. Karabağ ve Ukrayna Savaşlarını müteakip bölgenin kazanmakta olduğu jeopolitik anlamları değerlendirirken bu arka planı hatırdta tutmak gereklidir.

II. KARABAĞ SAVAŞI'NIN GÜNEY KAFKASYA'DA DEĞİŞTİRDİĞİ JEOKONOMİK/JEOPOLİTİK DENGELER:

II. Karabağ Savaşı'nın ardından bölge jeopolitiğine yukarıda ana hatlarına temas ettiğimiz üçlü analitik mercekle baktığımızda şu değerlendirmeleri yapabiliriz. Öncelikle, bölge ülkeleri arasındaki güç dengesi kesin biçimde Bakü lehine değişmiştir. Azerbaycan, hem 44 gün boyunca devam eden muharebelerden askeri başarıyla çıkmış, hem de savaş alanındaki kazanımlarını destekleyecek nitelikte bir diplomasiyi ve iletişim stratejisini başarıyla yürütmüştür. Esasen, Azerbaycan'ın ordusunu eğitime ve donatma faaliyetlerinden başlayarak uygun siyasi-diplomatik konjonktürü gözleyen zamanlamasına uzanan zincir, bir bütünlük arz etmektedir. Bakü'nün, Eri-

van'la arasındaki askeri dengeyi lehine çevirmek için ilişki kurduğu güçler savaşın sonucunun uluslararası toplum tarafından hazmedilmesi sürecini de kolaylaştırmıştır. “İki devlet, tek millet” şeklinde ifade edilen Türkiye-Azerbaycan özel ilişkisi, tüm bu bağlantılar yumağı içinde kimlik ve köken ortaklığına dayalı, en köklü ve güçlü olanıdır. 2019 itibariyle karşılıklı yatırımlar 30 milyar dolar, yıllık ticaret hacmi ise dört milyar dolar civarına ulaşmıştır (MFA, 2022). Azerbaycan Devleti'nin yüz yıl önceki kuruluş günlerinden başlayan savunma alanındaki işbirliği, Şuşa Deklarasyonu'yla birlikte yeni ve daha ileri boyutlar kazanacağı anlaşılan bir döneme girmiştir (Iddon, 2021). Türkiye'nin Azerbaycan'a eğitim ve donanım desteğinin yanı sıra, II. Karabağ Savaşı sırasında “men edici güç” olarak takındığı tutum da önemlidir. Men edici güçler, bir çatışma esnasında açıkladıkları pozisyonlarıyla üçüncü tarafların destekledikleri ülkenin karşısına geçmesini engeller. Türkiye'nin Pakistan'la birlikte sergilediği kararlı tutum, Ermenistan'ın yalnızlaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

İlk komşuluk halkasındaki ikinci önemli aktörün davranışlarını da şu şekilde açıklamak mümkündür: Azerbaycan'ın Rusya ile kurduğu münasebetler, Ermenistan'da Rusya'yı rahatsız eden bir iktidarın işbaşına gelişi ve Moskova'nın Azerbaycan'ı durdurmaya çalışmayarak kendi adına önemli stratejik kazançlar elde edeceğini düşünmesi, savaş sürecini Bakü açısından olumlu etkilemiştir. Üçüncü komşu İran'ın Ermenistan'ın yanında doğrudan yer almakta zorlanması ise Güney Azerbaycan Türkleri arasında uyanan Türk milliyetçiliği dikkate alınarak açıklanabilir. Tahran, iç istikrarını olumsuz etkileyecek bir adım atmak istememiştir. Ayrıca İran, Türkiye ile özel ve İsrail'le belirli ilişkilere sahip, savaştan sonra daha da kuvvetlenecek bir Azerbaycan'ı açıktan karşısına almanın stratejik maliyetlerini de hesaplamış olmalıdır.

Bölgeyle ilgilenen diğer güçlerden biri İsrail'dir. İsrail'in petrol ihtalatının yaklaşık %40-45'i Azerbaycan'dan yapılmaktadır. İsrail, Azerbaycan'ın İtalya ve Türkiye'den sonraki üçüncü büyük ihracat pazarıdır.

Azerbaycan ise İsrail'in en çok silah sattığı ikinci ülkedir ve tarım teknolojilerinin müşterisidir (Mehdiyev, 2020). İsrail'in Azerbaycan'la ilişkilerine İran'la mücadele stratejisi bakımından da değer atfettiğini varsaymak mümkündür. Güney Kafkasya jeopolitiğini inşa eden üçüncü katmandaki, güçlü Ermeni lobilerine ev sahipliği yapan ve daha evvel bölgede Azerbaycan aleyhine tutum benimsemiş ABD ve Fransa gibi ülkeler de Ermenistan'a umduğu desteği vermemişlerdir. Bunda birçok faktörün rol oynadığı düşünülebilir. Ancak şüphesiz en önemlisi göze alamadıkları maddi ve stratejik maliyetlerdir.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sınırın kesin olarak tespiti ve çatışmaya son verecek nihai bir anlaşmanın yapılması hususunda yürüten müzakerelere ve telaffuz edilen takvimlere rağmen ateşkes hattından aralıklarla gelmeye devam eden çatışma haberleri gerginlik ikliminden çıkmanın kolay olmadığını göstermiştir. Bu dinamik sürecin parametrelerini anlamak için 10 Kasım 2020'de imzalanan Ateşkes Antlaşması'na bakmak gerekmektedir (Kremlin.Ru, 2020). Antlaşmaya göre, Azerbaycan Yukarı Karabağ'ın bir bölümünü ve diğer işgal edilen topraklarını kurtarıırken Rus askerinin İran sınırına kadar inerek Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasındaki jeopolitik açıdan çok değerli temas noktalarına yerleştiği görülmektedir.

Karabağ'a asker gönderen Rusya, 10 Kasım Ateşkesi'nin 6. Maddesi uyarınca Ermenistan ile Karabağ'ın üzerinde işgal devam eden kısmı arasındaki Azerbaycan toprağı olan Laçın Koridoru'nu da denetlemektedir. Bu sayede, Karabağ'daki sistemin işleyişi ve Ermenistan-Karabağ bağlantısı Moskova'nın nezaretinde sürdürülmektedir. Karabağ Ermenileri, Rusya'nın varlığını garanti olarak görürken bölgeden sürülen Türk nüfusun dönüşü ise zora girmektedir. Aldıkları ağır yenilgiye rağmen bağımsızlık hayali kurmaktan vazgeçmeyen bazı Ermeniler, bir gün Rusya'nın Osetya ve Doğu Ukrayna'da yaptığına benzer biçimde bölgede pasaport dağıtarak dengeleri değiştirebileceğini bile hayal edebilmektedir. Putin'in diğer böl-

gelerdeki hamleleri bu umudu perçinlemiştir (TASS, 2021). Rusya'nın ise stratejisini hem Ermenistan'ı denetlemeyi sürdürmek hem de Azerbaycan üzerinde nüfuz sahibi olabilmek esaslarına göre inşa ettiği anlaşılmaktadır.

10 Kasım Antlaşması'nın diğer önemli jeopolitik sonucu, Nahçıvan'ı Azerbaycan'ın kalan kısmına Zangezur bölgesi üzerinden bağlayacak ulaşım hatlarının açılması taahhüdüdür. Söz konusu güzergâh yine Rusya tarafından denetlenecektir. Zangezur, vaktiyle tıpkı Yukarı Karabağ gibi işgal edilerek Türk nüfusun etnik temizliğe maruz bırakıldığı bir coğrafyadır (Gozalova, 2017:48). Sovyetler tarafından Ermenistan'a verilen bu kadim Türk topraklarından geçecek bir ulaşım koridoru, yalnızca Azerbaycan'ın iki yakasını değil, Trakya'dan Asya içlerine kadar Türk nüfuslu coğrafyayı doğrudan temasa sokacak stratejik önemi yüksek bir bağlantının kurulması anlamına gelecektir.

Ayrıca Zangezur Koridoru, Türk dünyasının ötesine uzanan üç önemli ulaşım projesi bakımından da değere sahiptir. Bunlardan tarihi silsile bakımından ilki Asya ve Batı arasındaki ulaşımı kolaylaştırmak üzere 1998'de Bakü'de AB ve 12 güzergâh ülkesinin bir araya gelerek ilan ettiği TRACECA'dır. Avrupa-Kafkasya-Asya arasındaki ulaşımı kolaylaştırma-yı ve geliştirmeyi hedefleyen inisiyatifin günümüzdeki üye sayısı 13'tür (Traceca, 2022). II. Karabağ Savaşı sonrasındaki yeni dengeler projede 22 ve 23 numarayla kodlanan rotalarda iyileştirmenin yapılması imkanını doğurmuştur (Tracece, 2017).

Çin devlet başkanının 2013'te Kazakistan'da ilan ettiği Kuşak-Yol Projesi bakımından da Azerbaycan ve işgalden kurtarılan topraklar kıymetlidir. Bu proje, Çin'le Avrupa ve Ortadoğu arasındaki taşımacılık trafiğini arttırmıştır. Çin şirketleri, Güney Kafkasya'dan geçen güzergaha önem verdiklerini göstermekte her üç ülkede de alt yapı yatırımlarına ilgi duymaktadır. Ancak, projelerin beklendiği gibi hızlı ilerlemeyişi dikkat çekicidir. Şüphesiz bunun sebeplerinden biri Güney Kafkasya'daki jeopolitik

belirsizliktir. II. Karabağ Savaşı'nın akabindeki dengeler bölgede istikrara dayalı yeni bir statükonun kuruluşuna imkân verdikçe yatırımların da artacağı varsayılabilir (Stronski, 2021).

Zaten istatistikler, Hazar'ı Bakü üzerinden geçen rotanın gün geçtikçe daha fazla yoğunlaştığını göstermektedir. “Yeşil Liman” statüsü kazanan Bakü Limanı'nın trafik grafiği sürekli yükselmektedir. 2020'de bu güzergahı kullanan TIR'ların sayısı %28, ihraç konteynırları %15 ve kuru kargo terminalindeki iş hacmi %280 artmıştır. Son beş yılla kıyaslandığında, kamyonlarla taşınan yük beş kat, konteynır sayısı üç kat ve Bakü Limanı'nın kuru yük terminalinden geçen kargo miktarı üç buçuk kat artmıştır. Belarus/Polonya sınırındaki istasyon, “Avrupa-Çin Ekspresi” diye anılan transit konteynır yük geçişlerinin %95'ine hizmet vermektedir. Bu kapasitenin doruklarına erişmesiyle birlikte Asya'dan Avrupa'ya ulaşan diğer güzergahların yıldızı daha da parlamaya başlamıştır. Aşağıda, detaylı olarak değinileceği üzere, Ukrayna Savaşı ile Rusya'dan geçen kuzey rotasının kapanması, Türk Kuşağı üzerindeki trafiğin rahatlıkla mevcut seviyenin çok üstüne taşınabileceği anlamına gelmektedir. Bu iklimde, Zangezur'da modern alt yapıya sahip bir ulaşım koridorunun açılması, dünya ticaretine yön veren büyük aktörlerin çıkarlarıyla da uyumlu bir yenilik olacaktır (Gasimli, 2021). Nitekim, Ermenistan Zangezur'dan ulaşım ile ilgili taahhüdünü Putin'in ev sahipliğindeki görüşmelerde yinelese de gerekli adımları atmamış, uzun iç çalkantılardan sonra AB Komisyonu Başkanı'nın ev sahipliğindeki üst düzey bir görüşmede Azerbaycan tarafını ikna edecek şekilde kabullenmiştir (Rehimov, 2022).

Üçüncü önemli proje, 12 Eylül 2000'de üç ülkenin imzasıyla gündeme gelen, günümüzde on üç ülkenin üyesi olduğu Kuzey-Güney Uluslararası Taşımacılık Koridoru'dur. Hindistan'dan yola çıkan kargonun Rusya'ya, dolaylı biçimde de Avrupa'ya erişim süresini azaltmayı hedefleyen bu inisiyatif, gittikçe daha önem kazanacağı tahmin edilen bir güzergahı işaret etmektedir (Fedorenko, 2019). Azerbaycan 2005'te bu

koridoru kuran anlaşmaya resmen taraf olmuştur (Ministry of Transport, 2022). Hindistan'ın Mumbai Limanı'ndan İran'ın Çabahar Limanı'na, oradan da Azerbaycan üzerinden Rusya'ya uzanan Koridor, alternatif güzergâh olan Güney Deniz Rotası'na göre taşımacılıkta ciddi zaman tasarrufu sağlamaktadır. Güney Deniz Rotası, uluslararası deniz trafiğini günlerce tıkayan son kazanın da gösterdiği bazı risklerle malul Süveyş Kanalı'ndan geçmektedir. Mumbai'den yola çıkan bir kargo Kuzey-Güney Koridoru ile Moskova'ya 21-23 günde, Güney Deniz Rotası ile ise 40 günde ulaşmaktadır. Bu avantajı sebebiyle Körfez, Güney Asya, Doğu ve Batı Avrupa ülkelerinin de koridordan faydalanabileceği öngörülmektedir. Örneğin Basra Körfezi'nden gönderilen kargonun Süveyş üzerinden deniz yoluyla Helsinki'ye ulaşması 45-60 gün sürmektedir. Aynı yol İran-Azerbaycan-Rusya-Beyaz Rusya güzergahı ile ise 20-25 gün alacaktır. Güney Asya'dan Avrupa'ya Süveyş'ten geçerek 35 günde ulaşan mallar Kuzey-Güney Koridoru ile 20-25 günde adreslerine teslim edilebilecektir (Fedorenko, 2019:70).

II. Karabağ Savaşı'nı takiben, Kuzey-Güney Koridoru'na Ermenistan üzerinden yeni bir güzergâh açmak için Tahran ve Erivan arasında yürütülen temaslar dikkat çekicidir. Bazı demiryolu projelerinin yanı sıra İran ve Ermenistan'ı Zangezur'dan birbirine bağlayacak otoyol da bunlar arasındadır (Tashjian, 2021). Ancak bunlar maliyetli projelerdir ve henüz orta yerde hazır bir finans kaynağı gözükmemektedir (Huseynov, 2021). Zangezur'da anlaşmaya dayalı egemenlik değişimiyle açılacak bir koridorun ise bu niyetlere engel sayıldığı anlaşılmaktadır. Toprak takası ihtimali İran'ı ve Rusya'yı rahatsız etmektedir. İran, Ermenistan'la sınırını yitirirse Rusya ile irtibatını yalnızca Azerbaycan üzerinden sürdürmeye mecbur olacaktır. Moskova, Hindistan gibi ülkelerle olan silah ticareti vb. stratejik iletişimini Azerbaycan üzerinden yürütmek zorunda kalmayı ise muhtemelen arzu etmeyecektir. Tam tersine Rusya, 10 Kasım Ateşkesi sonrasında Karabağ'a ve İran sınırına indirdiği güvenlik güçleri sayesinde İran'la

ve İran üzerinden Hindistan ve diğer ülkelerle sürdürdüğü stratejik temas hattına doğrudan nezaret etme imkanına kavuşmuştur. Ayrıca bu hamleyle, Kafkaslardaki hasmı Gürcistan'dan geçip Türkiye ve Avrupa'ya ulaşan enerji boru hatlarına, kara ve demir yolu taşımacılığı güzergahlarına alternatiflerin oluşmasını destekleyerek Tiflis'in stratejik bağlantılarının değerini azaltabileceğini varsaydığı da söylenebilir (Stronski, 2019).

Son müzakerelerle tutum değişikliği gözlemlense de geçtiğimiz iki yılda Ermenistan'ın ateşkes antlaşmasında taahhüt edilen şekliyle bile Zangezur rotasını işletme hususunda ayak sürümesi, mesele etrafındaki tartışmayı zaman zaman kriz boyutlarına taşımıştır. Gelecekte büyüyen krizlerin yeni bir askeri çatışmaya yol açması, koridor meselesinin çözümünde de farklı parametreleri gündeme getirebilir. Nitekim Zangezur Koridoru, Sovyetler Birliği dağıldığında da Megri Koridoru adıyla tartışılmış, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılabilecek toprak takası meselesi uzun müzakere sürecinde konuşulmuştur (Huseynov, 2010:15). Ermenistan'ın Karabağ'la ilgili tezlerini Sovyet dönemindeki tasarruflara yönelik eleştirilere dayandırışı, aynı mantığın Azerbaycan tarafından Zangezur bölgesi için işletilmesinin de önünü açmaktadır (Broers, 2021). Gerilimleri takiben liderler düzeyinde yapılan zirveler ve müzakerelerde Ermenistan'ın egemenliğini koruyarak ulaşım bağlantılarının açılmasına izin vermesiyle ilgili taahhüdünü teyidi, aşağıda ele alacağımız Ukrayna Savaşı sonrası konjonktürün etkileriyle de birleşerek kısa vadede savaş çapında çatışma ihtimalini azaltmış gözükmektedir. Ancak, kontrolden çıkabilecek kriz dinamiklerinin sahadaki varlığını koruduğunu da hatırdan tutmak gerekmektedir.

Bunlar sürdürülebilir işbirliği zeminlerinin inşasıyla aşılabilirse, Güney Kafkasya'nın halihazırda sahip olduğu önem, yukarıda anlatılan projeler ve güzergahlarla daha da artacak ve bölge ülkelerinin eline ciddi bir jeoekonomik güç geçecektir. Jeoekonomik araçların etkili kullanılabilmesinin dört şartından birisi, enerji, hammadde ve ürünlerin tekel satıcısı, tekel alıcısı veya alıcı ile satıcı arasındaki tekel güzergâh olunmasıdır (Blackwill,

Harris, 2016:89-90). Azerbaycan'ın bazı ülkeler için enerji alanındaki güçlü satıcılık niteliğine tekel güzergâh konumunun da eklenmesi, ilk üçgen ve bölgeyle ilgilenen tüm aktörlerin Bakü'ye yönelik politika geliştirirken dikkate alması gereken yeni bir dinamik olacaktır.

UKRAYNA ÜZERİNDEN JEOEKONOMİK/JEOPOLİTİK SAVAŞ VE GÜNEY KAFKASYA

Ukrayna Savaşı, tarafların jeoekonomik ve jeopolitik stratejileri eş zamanlı olarak uygulamaya çalıştıkları bir çatışmadır. Tesirlerini yakından hisseden coğrafyalar arasında, Güney Kafkasya da yer almaktadır. Jeoekonomik cephede Putin, Batı'nın zengin Rus enerji ve tahıl kaynaklarına olan bağımlılığını Ukrayna'daki hedeflerine ulaşmak için bir kaldıraç şeklinde kullanabileceğini düşünmüştür. Putin dönemi Rus dış politikasının enerji merkezli bir jeoekonomik stratejiyi aktif biçimde kullanarak kendisine karşı birleşmiş bir Avrupa bloğunun teşekkülünü daha önce engelleyebilişi, bu stratejinin işgalde de etkili sonuç vereceği düşüncesini Rus dış politika yapımcılarında doğurmuş olabilir (Wigell, Vihma, 2016:614-621). Benzer şekilde, Rusya'nın uluslararası örgütlerin yaptırım mekanizmalarını tıkayan bir politikayı strateji düzeyinde takip ediyor oluşu, rekabet yahut mücadele içinde olduğu aktörlerle gerilimin arttığı dönemlerde de sıklıkla gaz akışını azaltmaya veyahut tamamen durdurmaya yönelerek istediklerini şimdiye kadar belirli düzeylerde elde etmiş olması da Rus dış politika yapımcılarını jeoekonomik stratejilere yönelten muhtemel faktörler arasında sayılabilir (Leonard, 2016:22-25).

Bünyesinde hem savunmayı hem de saldırıyı barındıran Batılı jeoekonomik strateji ise Rusya'yla ekonomik bağların alt düzeye indirilmesini, bunun için yeni bir enerji tedarik ve ulaşım sisteminin tasarımını öngörmektedir (Wijk, 2013:387; Baru, 2012:51). Putin'in jeoekonomik stratejisine hayat veren, Rusya'nın enerji ve hammaddelerde tekel satıcılık, Asya ile ticarete tekel güzergâh olma vasıflarının ortadan kaldırılması hedeflen-

mektedir. Rus petrolü ve gazının Batı'daki tüketiminin önüne geçebilmek, Çin-Avrupa ticaretinde Rusya güzergahının önemi azaltılmak istenmektedir. Bunun için de Avrupa'yı besleyecek alternatif enerji kaynaklarına ve ticaret rotalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Güney Kafkasya ise enerji ve ulaşım temelli jeoekonomik gündemin ana kavşak noktalarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Meselenin enerji kısmı çok boyutludur. 2020 rakamları üzerinden bakarsak, Rusya Avrupa'nın ithal ettiği doğal gazın %43'ünü, ham petrolün de %29'unu sağlamaktadır (Eurostat, 2022). Bu bağımlılık, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik askeri araçlarla gerçekleştirilen jeopolitik stratejisine karşı verilen refleksi sınırlamış, ABD'nin öncülüğüyle Rusya'ya karşı devreye sokulan ve rubleyi hedef alan jeoekonomik nitelikli yaptırımların tesirini de azaltmıştır. Krizin ilk safhasında Almanya'nın refleksiğinde yavaşlık gözlenmiş, Rusya'nın "hasım" listesine aldığı ülkelerden enerji ödemelerini ruble ile isteyişi, ulusal para biriminin değerini korumasını kolaylaştırmıştır.

Söz konusu bağımlılığın ortadan kaldırılması için alternatif doğal gaz ve petrol kaynaklarına ihtiyaç vardır. Ancak bu noktada, Paris İklim Anlaşması ve karbon salınımının azaltılmasını öngören Yeşil Mutabakat hatırlanmalıdır. Biden ABD'si ile Avrupa'yı birleştiren bu mutabakat çerçevesi, yatırımların karbon salınımı yüksek kaynaklar yerine, yenilenebilir enerjiye yönlendirilmesini öngörmektedir. Ukrayna Savaşı'nın enerji bağımlılığının nasıl güvenlik tehdidinde dönüşebileceğini somut şekilde göstermesi ve petrol, gaz fiyatlarını yükseltmesi, yenilenebilir enerjinin maliyetlerini toplumsal algı bakımından ucuzlatmaktadır. Bununla birlikte, Rusya'ya bağımlılığın kırılması için alternatif petrol-doğal gaz yataklarına büyük yatırımlar yapılması, temiz enerji teknolojilerine tahsis edilecek kaynakları tam ters istikamette tüketecektir. Üstelik bu nitelikteki yatırımlar, jeopolitik gerilimler düşerse petrol-gaz fiyatlarını görece aşağı çekerek temiz enerji politikalarını zora sokacak bir bolluğa da imkân hazırlayabilir. Bu yüzden,

Batılı jeoekonomik strateji yeni enerji düzenine geçiş için öngördüğü on yıllık zaman diliminde Rus tekelinin kırılması ihtiyacına yetecek düzeyde, asgari yatırımla erişimi mümkün tedarik kaynaklarını seferber etmek istemektedir (Tugwell, 2022). Alternatifler arasında Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın kaynakları da vardır. Bunlar üzerinde, Hazar denizi, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye hattından Batı'ya ulaşan taşıma alt yapısı da gözden geçirilerek çalışılmaktadır (Museyibov, 2022; Cohen, 2022). Bu ihtimali öngören Putin'in, askerlerini Ukrayna'ya gönderirken Azerbaycan'la imzaladığı ikili antlaşmaya, birbirlerinin çıkarlarına “doğrudan/dolaylı” zarar verecek ekonomik faaliyetlerden kaçınılmasını öngören bir madde ekletmesini de not etmek gerekmektedir (Azerbaijan News, 22 Şubat 2022). Güney Kafkasya, Doğunun ve Batının jeoekonomik stratejilerinin kesiştiği düğüm noktalarından biri olma özelliğini perçinlemektedir.

Ulaşım ve taşımacılık sektörleri açısından da benzer bir durum söz konusudur. Batılı yaptırımların hedefleri arasında Rusya'nın Doğu Asya ve Batı arasındaki ana kara güzergahı olmaktan çıkarılması hedefi de yer almaktadır. Çin'i Rusya üzerinden Avrupa'ya bağlayan Kuzey rotasının kapanabileceğine bundan beş yıl önce şu satırlarla işaret edilmişti: “...İkisi de Çin'in aleyhine sonuçlar doğurabilecek iki ana ihtimal söz konusu. Rusya, Çin'i çevrelemeyi kafaya koymuş bir Washington'la anlaşırca bu politika'nın parçası olabilir. Ancak, Washington'daki siyasi kavgaların gidişatının da gösterdiği üzere böyle bir anlaşma gerçekleşmezse, ABD ve müttefikleri bu sefer Rusya'nın genişlemesini Doğu Avrupa'da durdurmak için daha kararlı hale geleceklerdir. Baltık Denizi'nde Rusya ile ortak deniz tatbikatı yapan Çin, bu senaryoya karşı Rusya'yı destekleyeceğini gösteriyor. Ancak, bu tarzda bir Doğu-Batı kutuplaşmasının Avrupa dengeleri üzerindeki etkileri, Çin'in Berlin'den beklentilerini sarsacak sonuçlar doğurabilir. Dolayısıyla, her iki muhtemel senaryo da Çin'in Avrupa ile kara bağlantısını riske sokma potansiyeline sahip.” (Okur, 2017:51-52). Şubat ayından itibaren yaşananlar bu öngörüğü doğrulamaktadır. Yaptırımlar sebebiyle Rusya'dan gönderile-

meyen kargolar Çin, Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye rotasına kaymakta, Türk Kuşağındaki ulaşım ve taşımacılık alt yapısının güçlendirilmesi, ilgili resmi prosedürlerin hızlandırılması gibi alanlarda artan çalışmalar göze çarpmaktadır (Chaudhury, 2022; Sharifli, 2022).

Ukrayna Savaşı, Güney Kafkasya'yı yalnızca rakip jeo-ekonomik stratejiler açısından değil jeopolitik dengelerdeki değişim ihtimalleri bakımından da yakından ilgilendirmektedir. Savaşın izleyeceği seyir, Rusya-Ermenistan-Azerbaycan arasındaki siyasi-askeri ilişkileri de etkileyebilecektir. Bu ihtimalin bazı yansımaları şimdiden gözlenmeye başlamıştır. Rusya'nın Ukrayna'daki geniş çaplı hedeflerine ulaşması, Ermenistan üzerindeki nüfuzunu daha da arttırması anlamına gelebilecektir. Nitekim Putin'e yakınlığı ile bilinen Beyaz Rusya Devlet Başkanı Lukaşenko, Rus ordusunun Ukrayna'ya girişinden iki hafta önce Ermenistan'ın da "Birlik Devleti"nin (Postkomg, 2022) parçası olması gerektiğini ifade etmiştir (TASS, 2022). Aksine Rusya, Ukrayna Savaşı'ndan zayıflayarak çıkarsa, kalan gücünü merkezde toplama, Güney Kafkasya'daki durumunu gözden geçirme ihtiyacını duyabilir. Bu ise Ermenistan'ın dayandığı güvenlik parametrelerinin değişimi anlamına gelecektir. İçerde Rusya'ya yakın kesimlerle olan köklü siyasi ihtilafı dikkate alındığında, Paşinyan yönetiminin Ermenistan'ı Moskova'ya daha da bağlayacak bir değişimden hoşnut olmaması beklenir. Rusya'nın bölgedeki varlığını azaltması durumunda ise Ermenistan, Türkiye- Azerbaycan karşısında daha fazla yalnızlaşacaktır. Bu noktada, Paşinyan yönetimi açısından en gerçekçi strateji Kafkasya'da adil bir barış için somut adımlar atmayı kabullenmek olacaktır. Bu tutum, yukarıda temel parametrelerini özetlediğimiz Batılı jeoekonomik stratejiyle de uyumludur. AB'nin yakın dönemdeki girişimlerini, Azerbaycan'ın barış antlaşması için önerdiği ilkelere Ermenistan'ın verdiği, muhatabı tarafından olumlu sayılan cevapları bu çerçevede yorumlamak mümkündür.

Ancak, bu havanın kalıcı olup olmayacağı değerlendirilirken dikkate alınması gereken başka faktörler de söz konusudur. Bunlardan ilki Rusya

yanlısı muhalefetin, Moskova'yı da memnun edecek biçimde başlattığı barış karşıtı kampanyadır. Gösteriler mevcut aşamada Ermenistan'ın iç istikrarını bozacak seviyelere ulaşmamıştır. Ancak, muhtemel bir antlaşmanın somut hali ortaya çıkmaya başladıkça şiddetlenmelerini beklemek gerekmektedir.

Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer önemli etken, İran'ın Güney Kafkasya'daki değişime yaklaşımıdır. Tahran, güçlenen Bakü'nün İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri açısından bir cazibe merkezine dönüşeceği, bu durumun da bir güvenlik riski oluşturacağı kanaatinde. Bu sebeple, Ermenistan'ın konumlanışını değiştirecek ve kendisiyle doğrudan irtibatını zayıflatabilecek muhtemel gelişmelere karşı savaşa varabilecek cevaplar üreteceğini tavırlarıyla göstermeye çalışmaktadır. İran, 2021 yılı Eylül ayında Azerbaycan sınırları boyunca bölge dengelerindeki değişimden duyduğu rahatsızlığı dışı varan bir askeri güç gösterisinde bulunmuştur (Mirror Spectator, 2021). İsrail'in artan nüfuzuyla ilgili iddialarının yanı sıra Azerbaycan'ın egemenliğinde bir Zangezur Koridoru'nu çıkarlarına aykırı sayışına dair mesajlarını vurgulamayı da sürdürmektedir (Asbarez, 2022).

SONUÇ

II. Karabağ Savaşı'nın Türkiye-Azerbaycan ittifakı bakımından parlak bir zaferle sonuçlanması, Güney Kafkasya'da Sovyetlerin çöküşünden bu yana yaşanan en büyük jeopolitik depremdir. Henüz bölgedeki tüm belirsizlikler sona ermemiş ve çatışma sonrası sürece kalıcı biçimde geçilmemiştir. Ukrayna Savaşı, böyle bir iklimde patlak vermiş, jeoekonomik ve jeopolitik tesirlerini Güney Kafkasya'daki karmaşık dengeler üzerinde hissettirmeye başlamıştır. İçine girdiğimiz dönemde bölgeyi dünya sistemi içinde yeniden konumlandırabilecek gelişmeler üzerinde düşünmek, söz konusu ihtimallerin doğru değerlendirilebilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Nitekim bu makalede önce Güney Kafkasya jeopolitiğinin genel dinamikleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise iç üçgen, ilk komşuluk üçgeni/

beşgeni ve dış halka şeklindeki kavramsal tasarımla ifade ettiğimiz aktörlerin bölgeyle ilişkileri ve hedefleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye, Rusya, İran başta olmak üzere İsrail, ABD, Fransa, Almanya (AB), Hindistan, Çin gibi aktörlerin çıkarları bölgedeki gelişmelerden değişik düzeylerde etkilenmektedir. Son kısımda da Ukrayna Savaşı'nın büyük güç rekabetinin jeopolitik ve jeoekonomik çehresinde meydana getirdiği değişimlere Güney Kafkasya'ya bakan yönleri merkeze alınarak işaret edilmiştir.

Son olarak şu noktalara bir kez daha dikkat çekmek yerinde olacaktır. Zangezur Koridoru, Türk Dünyası, Avrupa-Asya ulaşım hatları, Kuşak-Yol İnisiyatifi ve Kuzey-Güney Uluslararası Taşımacılık Koridoru gibi projeler bakımından önemlidir. Ukrayna Savaşı'nın güncellediği jeoekonomik ve jeopolitik rekabet ikliminde Doğu-Batı ve Kuzey-Güney enerji, ulaşım ve taşımacılık hatlarının mümkün olduğu kadar az riskle yeniden tasarlanması arayışlarının canlanması bu koridorla ilgili projelerin değerini arttırmaktadır.

Ukrayna Savaşı sonrasında girilmekte olan yeni dönemde, Azerbaycan başta olmak üzere, bölge ülkelerine büyük güçlerin stratejilerini yalnızca izleyen pasif özneler olarak yaklaşmak sağlıklı tahliller yapılmasını imkansızlaştıracaktır. Güney Kafkasya'daki dengeleri doğru yorumlamak ancak aktif yerel aktörlerin dinamik ittifak stratejileri dikkate alındığı ölçüde mümkün olacaktır. Bu çerçevede, "iki devlet, tek millet" anlayışı üzerinde yükselen Türkiye-Azerbaycan ittifakı, elde ettiği kazanımları doğru stratejilerle koruyup genişletebilirse bölgedeki düzenin kurucusu ve düzenleyicisi mevkiine yerleşebilecek imkanlara sahiptir. Bugünden bakıldığında, kardeşliklerini savaş meydanında cesurca göstermiş Türk devletleri için gelecek, omuz omuza aşabilecekleri riskler ve çok sayıda fırsatla dolu gözükmektedir. II. Karabağ Savaşı'ndaki başarının bu yeni dönemde de askeri ve diplomatik boyutlarıyla gösterilmesi, Kafkasya düğümünü Azerbaycan-Türkiye ittifakının yüzünü güldürerek çözerken bölge ve bölge ötesine uzanacak barış lehine yeni bir denge kurulmasını da temin edebilir.

Kaynakça

- “Armenia Reassures Iran As Tehran-Baku Tensions Mount”, 7 Ekim 2021, <https://mirrorspectator.com/2021/10/07/armenia-reassures-iran-as-tehran-baku-tensions-mount/>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- “Birlik Devleti, bazı bakımlardan Sovyetler Birliği ile kıyaslanan güçlü bir entegrasyon projesidir”, <https://www.postkomsg.com/en/>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- “Iran Reasserts Opposition to Baku-Proposed ‘Corridors’”, 2 Mayıs 2022, <https://asbarez.com/iran-reasserts-opposition-to-baku-proposed-corridors/>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- “В Армении считают, что заявление Лукашенко о стране предназначено для внутренней повестки”, TASS, 8 Şubat 2022, https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/13645969?utm_source=eurasia.expert&utm_medium=referral&utm_campaign=eurasia.expert&utm_referrer=eurasia.expert, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında müttəfiqlik qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında Bəyannamə, 22 Şubat 2022, <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/azerbaycan-respublikasi-ile-rusiya-federasiyasi-arasinda-muttefiqlik-qarsiliqli-fealiyyeti-haqqinda-beyanname-1645551384>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Bacchus, James ve Ariel Cohen, “U.S. Sanctions on Russia Should Not Punish Central Asia”, The National Interest, 1 May 2022, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/us-sanctions-russia-should-not-punish-central-asia-202136>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Beyaz, Zafer Fatih, “Türkiye ile Kazakistan arasında 15 anlaşma imzalandı”, 10 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-15-anlasma-imzalandi/2584104>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Baru, Sanjaya “Geo-Economics and Strategy”, Survival, 3/54, (2012): s. 47-58.
- Blackwill, D. Robert, Harris, Jennifer M, War By Other Means Geoeconomics and Statecraft, London, 2016.
- Broers, Laurence, “Augmented Azerbaijan? The return of Azerbaijani irredentism”, Eurasianet, 5 Ağustos 2021, <https://eurasianet.org/perspectives-augmented-azerbaijan-the-return-of-azerbaijani-irredentism>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Chaudhury, D. Roy, “New Chinese train to Europe bypasses Russia despite close ties”, 21 Nisan 2022, https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/new-chinese-train-to-europe-bypasses-russia-despite-close-ties/articleshow/90969296.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Eurostat, “From where do we import energy?”, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.

- Fedorenko R.V., Modern Issues of Development of the Customs and Logistics Infrastructure of the International North-South Transport Corridor. In: Ashmarina S., Vochozka M. (eds) Sustainable Growth and Development of Economic Systems. Contributions to Economics. Cham 2019.
- Gasimli, Vusal, "The 'Zangezur Corridor' is a geo-economic revolution", Emerging Europe, 17 May 2021, <https://emerging-europe.com/voices/the-zangezur-corridor-is-a-geo-economic-revolution/>, Son Erişim Mayıs 10, 2022, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Gozalova, Nigar, "Britanya Diplomatik Dokümanlarında Azerbaycanlı Türklere Karşı Gerçekleştirilen Katliamlar (1918-1920)". Uluslararası Suçlar ve Tarih (2017), s. 47-72
<http://www.traceca-org.org/en/home/>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
http://www.traceca-org.org/fileadmin/fm-dam/Routes_Maps/MAP_TRACECA_ROUTES_10_09_2017_300DPI.png, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Huseynov, Tabib, "Mountainous Karabakh: New Paradigms for Peace and Development ort he 21st Century," International Negotiation 1/15, (2010), s. 7-31.
- Huseynov, Vasif, "Azerbaijan Embarks on Construction of Nakhchivan Railway (Part Two)", Eurasia Daily Monitor 18/59, (13 Nisan 2021), <https://jamestown.org/program/azerbaijan-embarks-on-construction-of-nakhchivan-railway-part-two/>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Iddon, Paul, "The Growing Military Cooperation Between Turkey And Azerbaijan", Forbes, 27 Temmuz 2021, <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2021/07/27/the-growing-military-cooperation-between-turkey-and-azerbaijan/?sh=6c2a564a1b3b>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Leonard, Mark, "Connectivity Wars", Why Migration, Finance and Trade Are the Geo-Economic Battlegrounds of the Future, ed. Mark Leonard, London, 2016.
- Mehdiyev, Mushvig, "Azerbaijan Becomes 1st Muslim-Majority Country Represented At AIPAC", 9 Mart 2020, CaspianNews, <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-becomes-1st-muslim-majority-country-represented-at-aipac-2020-3-9-0/>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Minister of Foreign Affairs, "Economic Relations Between Turkey and Azerbaijan", <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Okur, Mehmet Akif. "Bir Kuşak, Bir Yol" Projesi'nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar", Akademik Hassasiyetler 4 (2017), s. 45-55.
- Museyibov, Ayaz, "How the South Caucasus Can Connect Eurasia", The National Interest, 10 Mayıs 2022, <https://nationalinterest.org/feature/how-south-caucasus-can-connect-eurasia-202322>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.

- Putin greenlights double citizenship agreement with South Ossetia — document, 4 Ağustos 2021, <https://tass.com/politics/1322719>, Son Erişim Mayıs 10, 2022, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Sharifli, Yunis, “Emerging potential of the Middle Corridor”, 4 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-emerging-potential-of-the-middle-corridor/2579415>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Stronski, Paul, “The Shifting Geography of the South Caucasus”, 23 Haziran 2021, <https://carnegie-endowment.org/2021/06/23/shifting-geography-of-south-caucasus-pub-84814>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Tashjian, Yeghia, “Syunik and the Geo-Economic Future of the South Caucasus”, The Armenian Weekly, 21 Mayıs 2021, <https://armenianweekly.com/2021/05/21/syunik-and-the-geo-economic-future-of-the-south-caucasus/>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- The Ministry of Transport, Communications, and High Technologies of the Republic of Azerbaijan, <https://mincom.gov.az/en/view/pages/104/> Son Erişim, Mayıs 10, 2022.
- Tugwell, Paul, Georgiou, Georgios, “U.S. Says EastMed Pipeline to Europe ‘Not Economically Viable’”, Bloomberg, 7 April 2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-07/u-s-says-eastmed-pipeline-to-europe-not-economically-viable>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации, 10 ноября 2020 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>, Son Erişim Mayıs 10, 2022.
- Wijk, Rob De, “Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften (ZSE)” / Journal for Comparative Government and European Policy , 3/11,(2013), s. 387-412.
- Wigell, Mikael, Vihma, Antto “Geopolitics versus geoeconomics: The case of Russia’s geostrategy and its effects on the EU”, International Affairs, 3/92, (2016), s. 605-627.

UKRAYNA-RUSYA SAVAŞININ TRABZON LIMANI'NA ETKİLERİ

Doç. Dr. Sercan EROL*
Merve ALVER**

ÖZET

Gemiler ile karalar arasında bağlantı sağlayan limanlar, mavi büyüme stratejisinin en önemli bileşenlerinden biridir. Ancak finansal krizler, politik olaylar ve salgın hastalıklar karşısında öncelikle etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Bu çalışmada amaç, Rusya-Ukrayna savaşının Trabzon Limanı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma sonucunda, Rusya-Ukrayna savaşının liman üzerinde yaratmış olduğu tehditler olmakla birlikte, bazı fırsatların da olduğunu göstermiştir. En olumsuz etki, Covid-19 pandemi sonrası dönemde Trabzon odaklı azalan kömür ithalatının, savaşın başlaması ile Şubat 2022 döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre %81 azalmasıdır. Buna karşılık Rus bayraklı gemileri uygulanan ambargolar nedeniyle, Trabzon Limanının bir çıkış kapısı olma potansiyeli mevcuttur.

Anahtar Kelimeler; Rusya-Ukrayna Savaşı, Trabzon Limanı, Jeopolitik, Jeostratejik

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü, Trabzon, Türkiye, sercerol@ktu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6887-1863

** Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği, Tezli Yüksek Lisans Programı, Trabzon, Türkiye, mervealver10@gmail.com

EFFECTS OF UKRAINE-RUSSIA WAR ON TRABZON PORT

ABSTRACT

The ports that connect the ships with the land are one of the most important components of the blue growth strategy. However, it is one of the sectors that are primarily affected by financial crises, political events and epidemics. The aim of this study is to put the effects of the Russia-Ukraine war on Trabzon Port there. As a result of the study, it has been shown that although the Russia-Ukraine war has created threats on the port, it has some opportunities. The most negative effect is that the coal imports focused on Trabzon, which decreased in the post-Covid-19 pandemic period, decreased by 81% in the period of February 2022, with the start of the war, compared to the same period of the previous year. On the other hand, due to the embargoes applied to Russian ships, Trabzon Port may have the potential to be an exit point.

Keywords: Russia-Ukraine War, Trabzon Port, Geopolitics, Geostategic

GİRİŞ

Karaların, denizlere çıkış noktası olan limanlar, küresel lojistik ağının en önemli bileşenlerinden biridir (Erol ve Demir, 2019: 4). Fakat, küresel çapta yaşanan krizler, politik olaylar ve savaşlar öncelikle deniz yolu taşımacılığını, bunun sonucunda da liman sektörünü etkilemektedir (Stopford, 2009: 24). Son dönemde küresel denizcilik ve limancılık sektörünü etkileyen politik olaylardan biri Rusya-Ukrayna savaşıdır. Rusya lideri Putin'in 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya dönük askeri müdahalesi ile patlak veren savaş, küresel çapta pek çok dramatik etkiler yaratmakla beraber, batı dünyasında Rus tehdidi algısını canlandırmıştır (Erol ve Başaran, 2022: 13; Doğan, 2022: 7).

Türkiye, savaşın başladığı andan itibaren taraflar arasında diyalogu sürdürmüş ve barışın tesis edilmesine dönük aksiyonlar almıştır. Bu kapsamda Antalya Diplomatik Forumu'nda Rusya ve Ukrayna Dışişleri Bakanları arasında, savaşın başlangıcından bu yana, barışa yönelik umut vadeden ilk üst düzey temas gerçekleşmiştir (ADF, 2022). Sonrasında ise 29 Mart 2022 tarihinde Rusya-Ukrayna müzakere heyetleri, İstanbul'da bir araya geldi (AA, 2022). Ancak tüm gayretlere rağmen bu çalışmanın ele alındığı dönem itibari ile taraflar arasındaki savaş devam etmektedir.

Bu çalışmada amaç, Rusya-Ukrayna savaşının Trabzon Limanı üzerine etkilerini ortaya koymaktır. Trabzon limanı, coğrafi konumu, tarihi geçmişi, doğu batı ticaret yollarının kesişiminin de bulunması nedeniyle Avrasya açısından stratejik bir öneme sahiptir. Literatürde, Rusya-Ukrayna

savaşının etkileri üzerine yapılan çalışmalar yeni olup oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalar, savaşın jeopolitik etkileri, ekonomik etkileri, çevresel etkileri ve insan yaşamı üzerine etkileri şeklinde özetlenebilir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde Doğan (2022), yapmış olduğu çalışmada Rusya-Ukrayna savaşının hisse senedi getirilerine etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda savaşın ilk günlerinde ortalama anormal ve kümülatif anormal getirilerin pozitif çıktığını tespit etmiştir (Doğan, 2022: 9). Erol ve Başaran (2022) ise yapmış oldukları çalışmada savaşın Polonya'nın jeopolitiğine olan etkilerini ortaya koymuştur. Pereira ve diğ. (2022) savaşın biyoçeşitlilik, habitat ve yaban hayatı üzerindeki etkilerini ele almışlardır (Pereira ve diğ., 2022). Tüm savaşlarda olduğu gibi, bu savaşta da en yıkıcı etkiler çocuklar üzerinde olmuştur (Lava ve diğ., 2022: 181). Literatür incelendiğinde savaşın Türk Limanları üzerine etkilerini konu alan çalışma yoktur. Bu itibarla ele alınan bu çalışma konu ile ilgili ilk çalışma olması nedeniyle mevcut literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Bu çalışma yukarıda ifade edilen amacı ortaya koyabilmek için dört bölüm olarak yapılmıştır. Giriş bölümünden sonra Trabzon Limanı hakkında bilgi verilmiş, sonrasında üçüncü bölümde savaşın Trabzon Limanı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde sonuçlar sunulmuştur.

TRABZON LİMANI VE KONUMU

Doğu dünyası ile batı dünyasını birbirine bağlayan, ticari yolların keşiştiği bir kavşak konumunda bulunan Trabzon Limanı, jeo-stratejik açıdan büyük öneme sahiptir (Çiğdem, 2010: 134). Bu önemini geçmişten günümüze hiç yitirmeyen Trabzon Limanı günümüzde başta İran, Irak, Rusya, Kafkasya ve Türk Cumhuriyetlerinin lojistik ağında stratejik bir konuma sahiptir (Baytal, 2003: 22). Türk Boğazları sayesinde dünya denizlerine açılan Karadeniz kıyısında yer alan Trabzon Limanının konumu aşağıda Şekil 1'de görülmektedir

Şekil 1. Trabzon Limanı Konumu ve Hinterlandı (URL-5)

Trabzon Limanı konumu itibari Batum, Sochi, Poti, Novorossiysk, Samsun, Rize ve Hopa limanlarına komşudur. İşletme hakkı devri yöntemi ile 2003 yılında Albayrak Turizm AŞ'ye 30 yıllığına özelleştirilen Trabzon Limanı halihazırda Türkiye'de uluslararası düzeyde faaliyet gösteren 180 tane liman ve kıyı tesisi içerisinde Borsaya açılan tek liman konumundadır. Günümüzde ise anılan liman, konteyner, kuru dökme yük, Ro-Ro, sıvı dökme yük elleçleme kapasitesi ile kırkambar liman özelliği taşımaktadır (URL-1).

Diğer taraftan denizcilik sektöründe temel amaçlardan biri de limanlarda sunulan hizmet çeşitliliği ve kalitesini artırmaktır. Artan liman verimliliği sayesinde, taşıma maliyetlerinin azaltılmak suretiyle en fazla kârın elde edilmesidir. Bu kapsamda, aşağıda Tablo 1'de Trabzon Limanı hizmet kapasitesi görülmektedir.

İşlem Türü	Kapasite
Yıllık Elleçleme (Yükleme-boşaltma)	10 milyon ton
Yıllık Depolama	5 milyon ton
Yıllık Konteyner Elleçleme	350.000 TEU
Yıllık Konteyner Depolama	300.000 TEU
Rıhtım Uzunluğu (8 Rıhtım)	2.235 m
Yıllık Gemi Kabul	2500 adet

Tablo 1. Trabzon Limanı Hizmet Kapasitesi (URL-2)

Öte yandan Trabzon limanı tarafından gerçekleştirilen bazı önemli projeler, limanın Avrasya coğrafyası için ne denli önemli olduğunu bir kez ortaya koymaktadır. Bu projelere; TPAO ortaklığı ile BP tarafından 2004-2006 yılları arasında Hopa açıklarında yapılan derin (Hopa-1) deniz sondajı projesi, TPAO tarafından Trabzon Sürmene ilçesi açıkların 2010-2012 yılları arasında yapılan derin deniz sondajı (Sürmene-1) için limanın lojistik merkez olarak kullanımı, NATO ISAF Kuvvetleri kapsamında Afganistan'da görev yapan Federal Almanya Silahlı Kuvvetlerinin 2013-2015 tarihlerinde Trabzon Limanı üzerinden çekilme projesi, Fatih sondaj gemisinin İstanbul Haydarpaşa Limanında sökülün kulesinin montajının Trabzon Limanı'nda gerçekleştirilmesi örnek olarak sunulabilir (URL-2). Ayrıca Karadeniz kıyısındaki limanlar içerisinde Trabzon Limanı, Akdeniz Kruvaziyer Limanları Birliği'ne (MedCruise) üye tek limandır (URL-3). Bu sayede, Covid-19 pandemisi nedeniyle durma noktasına gelen deniz turizmi faaliyetleri, özellikle "Galata Port" projesinin yapımı sonucunda Trabzon Limanı'na gelecek kruvaziyer gemi sayısında önemli artış olacağı beklenmektedir.

UKRAYNA-RUSYA SAVAŞININ TRABZON LİMANI'NA ETKİSİ

Trabzon Limanı uzun yıllardır Rusya'yla ticaretin merkezi konumundadır. Özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu için Trabzon Limanı, Rusya'yla olan ticaret konusunda önemli bir tecrübeye sahiptir. Rus gemi ve limanlarına uygulanan ambargolar nedeniyle Rusya'nın Karadeniz'de çıkış noktalarından biri Trabzon Limanının önemi artmıştır. Trabzon Liman İşletmeciliği A.Ş. Genel Müdürü Halit Muzaffer Ermiş Bloomberg TV'ye verdiği demeçte, "Rusya-Ukrayna Savaşının Liman üzerinde yarattığı fırsat ve tehditler olduğunu belirtmiştir. Özellikle Rusya'nın döviz transfer sisteminden (SWIFT) çıkarılması ile para transferi konusunda büyük sorunların yaşandığını, ancak buna rağmen 2022 yılı ilk çeyrekte net kârını 27,1 milyon TL çıkartıldığı aktarılmıştır (URL-4). Rusya-Ukrayna savaşının Trabzon Limanı üzerindeki ilk etki, borsaya kote

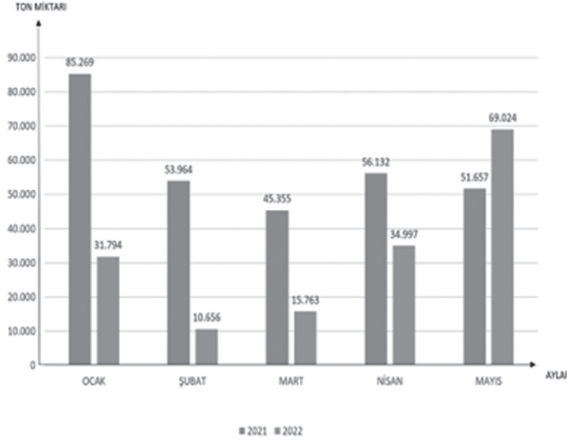
olan tek liman olması münasebetiyle hisse senet fiyatları üzerinde görülebilir. Bu kapsamda aşağıda Şekil 2’de Trabzon Limanı hisse senedi fiyat hareketleri görülmektedir.

Şekil 2. Trabzon Limanı Hisse Senedi Hareketleri

Şekil 2’de görüldüğü üzere son altı aylık dönemde Trabzon Limanı hisse senedi fiyatının en düşük olduğu seviye, Rusya’nın Ukrayna’ya yönelik başlatmış olduğu askeri müdahalenin olduğu 24 Şubat 2022 tarihidir. Hisse senedi fiyatı 23 Şubat 2022 tarihinde 29,48 TL iken, yaklaşık %10 düşüşle 24 Şubat 2022 tarihinde 26,54 TL olmuştur. Ancak, savaşın başlamasından sonraki süreçte şoku kısa sürede atlatan hisse senedi fiyatları artış eğilimine geçmiştir. Dalgalı bir seyir izleyen hisse senedi fiyatları 9 Haziran 2022 itibari ile 28,06 TL’dir.

Öte yandan Trabzon Limanında yoğunlukla elleçlenen yüklerin başında kömür gelmektedir. Bu kapsamda 2021-2022 yılı ilk beş ayı kömür elleçleme verileri aşağıda Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 3. Trabzon Limanı Kömür Elleçleme Verileri

Şekil 3'te görüldüğü üzere Mayıs dönemi hariç, 2022 yılında Kömür yükü elleçleme miktarlarında dramatik düşüşler yaşanmıştır. En büyük düşüş ise %81 ile Şubat 2022 döneminde olmuştur. Trabzon Limanına gelen yükler, Rusya'nın iç kesimlerinden nehir gemileri ile Trabzon Limanına ulaşmaktadır. Ancak, Rusya-Ukrayna savaşının başlamasıyla Azak Denizi'ni Kara Denize bağlayan Kerç Boğazı'nın trafiğe kapanması, bu düşüşte önemli payı olmuştur. Ancak, bu düşüş sadece Rusya-Ukrayna savaşına bağlanmamalıdır. Covid-19 sonrası, dünyada başlayan normalleşme ve kısıtlamaların kalkması Çin gibi büyük ekonomilerin enerji ihtiyacını yeniden artırmıştır (Yücel, 2022). Bu kapsamda, Çin'in ve Hindistan'ın yüksek fiyatlarla Rusya'dan kömür almaları ve yükselen kömür fiyatları karşısında Trabzon Limanı'nı üzerinden yapılmakta olan ithalatlarda önemli azalmalar olmuştur (Ermiş, 2022).

Öte yandan, Rusya-Ukrayna savaşı sonrası küresel piyasalara ulaşmada çabası içinde olan Rusya, Karadeniz üzerinden küresel piyasalara erişimde Trabzon Limanı üzerinden bir çıkış arayabilir. Bu kapsamda 2014 Sochi kış olimpiyatları sebebi ile kapanan Sochi-Trabzon limanı hattı (Başar ve diğ. 2015), yeniden açılabilir. Ayrıca, savaş nedeniyle uzak doğudan

gelen kara taşımacılığı yüklerinin Rusya üzerinden Avrupa pazarına erişimi savaş nedeniyle durmuştur. Bu durum, sınır kapıları üzerindeki baskıyı artırmıştır. Hem Avrupa Birliği hem de Ukrayna odaklı kara yolu taşımacılığında da Trabzon Limanı bir çıkış kapısı olabilir.

SONUÇ

Rusya lideri Putin'in 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'yı işgale başladıklarını televizyondan duyurması ile başlayan süreç, küresel çapta dramatik etkiler yaratmıştır. İnsan yaşamında, çevre kirliliğine, mülteci meselesinden gıda krizine kadar yaygın etkisi olan bu durum hiç şüphesiz ki Karadeniz limanlarını da etkilemiştir. Bu çalışmada Rusya-Ukrayna Savaşının Trabzon Limanı üzerinde yarattığı fırsat ve tehditler ele alınmıştır. Bu kapsamda yapılan ilk çalışma olup sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

Savaş ilk anda liman hisse senetlerinde %10'luk düşüşe sebep olmuş, sonrasında ise hisse senetleri fiyatlarında toparlanma olmuştur. En önemli elleçlenen yük kalemi olan kömür yükünde savaşın etkisiyle ilk ayda bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %81'lik düşüş olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Avrupa Birliği ülkelerinin Rus bayraklı gemilere uyguladığı ambargo nedeniyle sıkışan Rusya açısından Trabzon Limanı bir çıkış kapısı olabilir. Aynı şekilde Rusya üzerinden kapanan kara lojistiği nedeniyle, uzak doğu yüklerinin AB ve Ukrayna ya da tersi istikamette yine Trabzon Limanı aktif rol oynayabilir.

Hiçbir fırsatının, bir damla göz yaşına değmeyeceği dünyamızda, bu anlamsız savaşın bir an önce bitmesi, yazarların tek arzusudur.

Teşekkür

Bu çalışma esnasında vermiş olduğu katkılardan ötürü Trabzon Liman İşletmeciliği A.Ş. Genel Müdürü Halit Muzaffer Ermiş'e teşekkür ederiz.

Kaynakça

- AA, (2022). Rusya-Ukrayna müzakere heyetleri İstanbul'da bir araya geldi, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/rusya-ukrayna-muzakere-heyetleri-istanbulda-bir-araya-geldi/2548756>, Erişim Tarihi: 04.06.2022.
- ADF, (2022). Antalya Diplomatik Forumu, <https://antalyadf.org/>, Erişim Tarihi: 05.06.2022.
- Başar, E. Erol S. ve Yılmaz H. (2015). Karadeniz Limanlarında Ro-Ro Taşımacılığının Tarihsel Gelişimi, Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VII: Karadeniz Limanları, Ordu, Türkiye, 29 Nisan 01 Mayıs 2015.
- Baytal, Y. (2003). Trabzon Limanı İnşası, *History Studies*, 5(3): 21-35
- Çiğdem, S. (2010). Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askeri Ve Ekonomik Yönden Gelişimi Ve Doğu-Batı İlişkilerindeki Rolü, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 133-155.
- Doğan, M. (2022). The Impact of The Russia-Ukraine War on Stock Returns . *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 11 (1) , 1-9 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ssrj/issue/68794/1083034>
- Ermış, H. M. (2022). Rusya'nın Ukrayna'ya Saldırısının Trabzon Limanı Üzerinde Yaratacağı Fırsat ve Tehditler, Yayınlanmamış Kişisel Yazı.
- Erol S. ve Demir M. (2019). Liman Elleçleme Hızının Artırılması İçin Genetik Algoritma Tabanlı Yeni Bir Yaklaşım, IV. Ulusal Liman Kongresi "Küresel Eğilimler-Yerel Stratejiler", 07-08 Kasım 2019, ss.3-9- İzmir, Türkiye.
- Erol, M. S. ve Başaran, D. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Polonya'nın Artan Jeopolitik Önemi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 13-39.
- Lava, S. A. G., Luca, D., Milania, G. P., Leyors, P., Ritz, N. ve Winter, P. (2022). Please stop the Russian-Ukrainian war – children will be more than grateful, *European Journal of Pediatrics* (2022) 181:2183–2185
- Pereira, P., Bašić, F., Bogunovic, I. and Barcelo D. (2022). Russian-Ukrainian war impacts the total environment, *Science of the Total Environment* 837 (2022) 155865
- Stopford, M. (2009). *Maritime Economics*. London and New York: Routledge.
- URL-1:<https://trabzonport.com.tr/hakkimizda/> (Erişim tarihi: 01.05.2022)
- URL-2: <https://trabzonport.com.tr/liman-kapasitesi-ve-fiziki-durum/> (Erişim tarihi: 01.05.2022)
- URL-3:<https://www.denizhaber.net/trabzon-limanina-21-adet-krvaziyerin-gelmesi-bekleniyor-haber-107438.htm> (Erişim tarihi: 01.05.2022)
- URL-4:<https://www.bloomberght.com/tcmb-ruble-islemlere-mudahale-etmeli-2302625> (Erişim tarihi: 01.05.2022)
- URL-5: <https://trabzonport.com.tr/> (Erişim tarihi: 01.05.2022)
- Yücel, M. (2022). Küreselleşen Enerji Ticaretinde Türkiye: Sosyal Ağ Analizi Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kastamonu.

21. YÜZYIL TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE YAŞANAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ersoy ÖNDER*

ÖZET

Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD), ABD'nin de Türkiye'yi "Sözde Stratejik Ortak" ifadesiyle sıfatlandırmaya başlaması 21'inci yüzyılda iki ülkenin ilişkilerinin geldiği noktayı göstermesi açısından çok önemlidir. Her iki tarafın, Türkiye'nin etki alanındaki çıkarlarının bir türlü örtüşmemesi, aynı ittifak içinde olmalarına rağmen birbirlerine karşı güven duymamalarına ve yetkililerin karşılıklı ifadelerinin sertleşmesine sebep olmaktadır. Geçmişte iki ülke ilişkileri arasında yaşanan birçok soruna rağmen, her iki tarafın yıllardır birbiri için kullandığı "Stratejik Ortaklık" değişmez bir ifadeydi. Ancak, Joe Biden'ın ABD Başkanlığı'na seçilmesi ve sonrasında Dışişleri Bakanlığı'na atanan Anthony Blinken'ın Türkiye için kullandığı "Sözde" kelimesiyle, stratejik ortaklık git gide tam tersi bir manaya dönüştü. Soğuk savaş döneminde, ortak düşman ve ortak çıkar anlayışıyla özde oluşan ortaklık, soğuk savaş sonrası değişen dünya düzeninde iki ülke çıkarlarının çatışması sebebiyle sözde ortaklığa dönüştü. Bu makalede, Türkiye-ABD arasındaki ilişkilerin tarihte ilk kez "Sözde Stratejik Ortaklık" ifadesiyle anılmasına sebep olan sorunlar manzumesi konular irdelenmiş, her iki tarafın sorunlara bakış açısı ortaya konmuştur. İki tarafın da ilişkileri

* GİRNE AMERİKAN ÜNİVERSİTESİ Siyasal Bilimler Fakültesi Girne/KKTC
ersoyonder@gau.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2873-2700

Makale Geliş Teslim Tarihi: 01.06.2022
Makale Kabul Tarihi: 27.06.2022

iç politika malzemesi olarak görmesi, değişen dünya düzeninde ulusal çıkarlarının çatışmaya başlaması ve karşılıklı ödün vermez politikaların uygulanması sorunların kronikleşmesine sebep olmuştur. İlişkilerin iyiden iyiye sorunlu hale gelmesi, her iki ülkenin de çıkarına değildir. İki ülke ilişkilerinin son 20 yıllık kaotik süreciyle ilgili çözüm önerileri sonuç bölümünde ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Sözde Stratejik Ortaklık, Yeni Dünya Düzeni

PROBLEMS AND SOLUTION PROPOSALS OF TURKISH-AMERICAN RELATIONS IN 21ST CENTURY

ABSTRACT

The fact that Turkey started to characterize the United States of America (USA) and the USA as “So-called Strategic Partner” is very important in terms of showing the point reached by the relations of the two countries in the 21st century. The fact that the interests of both sides in Turkey’s sphere of influence somehow do not overlap, despite being in the same alliance, causes them to distrust each other and to harden the mutual expressions of the authorities. Despite the many problems between the two countries’ relations in the past, the “Strategic Partnership” that both sides have used for each other for years was an invariable expression. However, with the election of Joe Biden to the Presidency of the USA and the word “So-called” used by Anthony Blinken, who was later appointed as the Secretary of State, for Turkey, the strategic partnership gradually turned into the opposite meaning. The partnership, which was formed with the understanding of common enemy and common interest during the cold war, turned into a so-called partnership due to the conflict of interests of the two countries in the changing world order after the cold war. In this article, the issues that caused the relations between Turkey and the USA to be mentioned with the expression “So-called Strategic Partnership” for the first time in history were examined, and the perspectives of both sides on the problems were presented. The fact that both sides see relations as a domestic policy material, their national interests started to clash in the changing world order and mutually uncompromising policies caused the

problems to become chronic. It is not in the interests of either country that relations become more and more problematic. Solution proposals regarding the chaotic process of the relations between the two countries for the last 20 years are presented in the conclusion section.

Keywords: International Relations, So-called Strategic Partnership, New World Order

GİRİŞ

İngiltere ile yaptığı savaşı kazanan ABD, 1776 yılında bağımsızlığını kazanmış, 1783'ten itibaren ticari faaliyetlere öncelik vermiştir. ABD için Akdeniz Havzası öncelikli bir alan olmuş ve buraya birçok ticaret gemilerini göndermiştir (Koçak, 2018: 97). Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcı ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar uzanmaktadır. İlişkilerin ilk başlangıcı, ABD'nin kurulmasından hemen sonra, dünyaya açılmak adına, ticaret gemilerini Akdeniz'e göndermesiyle başlamıştır. Ticaret ve deniz yollarına çok uzak bir coğrafyada yeni bir devlet olarak kurulan ABD'nin, dünyaya açılması ve deniz yollarını kullanması gerekiyordu. Bu maksatla, Akdeniz'e ticaret gemilerini gönderen ABD'nin en büyük sorunu, bölgedeki Cezayirli korsanlardı. Korsanlardan korunabilmenin yolu ise o dönemin bölgedeki gücü Osmanlı Devleti'nden yardım almaktan geçiyordu. Bir Amerikan heyeti Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Cezayir'de 'Dayı' ile görüşmek için ülkeye geldi. Cezayir Dayısı Hasan Paşa, 5 Eylül 1795'te 22 maddelik tamamı Türkçe olan "Dostluk ve Barış Anlaşması" imzaladı. ABD, anlaşmaya göre Cezayir'deki esirler için 642 bin 500 dolar verecek, her sene de 21 bin 600 dolar vergi ödeyecekti. Böylece Amerika Osmanlı Devleti'nin "vergi mükellefi" oldu. Daha sonra Trablusgarp ve Tunus dayılarıyla yapılan anlaşmalar vasıtasıyla ABD'nin bölgedeki vergi anlaşmaları devam etti. 29 yıl boyunca Osmanlıya vergi ödeyen Amerikalılar, daha sonra güç kullanarak bu vergi yükünden kurtuldu (Bardakçı, 2016).

Vergi mükellefiyetliği sonrasında ABD-Osmanlı Devleti ilişkilerinin başlangıcı, her ne kadar 1824 yılında İzmir’de ABD’nin konsolosluk açması olarak görülse de 7 Mayıs 1830 tarihinde imzalanan ABD-Osmanlı Devleti Ticaret Anlaşması, ilişkilerin resmi olarak başladığı ilk tarih olarak kabul edilmektedir. İki ülke arasındaki mesafe ve o zamanki ulaşım imkânları düşünüldüğünde, ilişkiler başlangıçta sadece misyonerlik ve tüccarlar arası lobcilik şeklinde yapılabilmisti.

1’inci Dünya Savaşı’nın patlak verdiği 1914 yılının hemen öncesine kadar bu şekilde devam eden ilişkiler, 1912 yılından itibaren değişmeye başladı. Ermeniler tarafından başlatılan Osmanlı karşıtı Ermeni propagandası ve Amerikan basınının Ermenileri desteklemesi ilişkilerin gerilmesine sebep oldu. Osmanlı Devleti, 1 Ekim 1914’ten itibaren tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdığını açıkladı. Amerikan yönetimi sert bir dille bu kararı tanımadığını ifade etti. Savaşın patlaması ve Ermeni olaylarının artması ilişkileri iyiden iyiye bozdu. ABD, 1917 yılında Almanya’ya savaş ilan etmesine rağmen, Osmanlı Devleti ile savaştan kaçınmıştır. Bunun iki önemli nedeni vardır. Birincisi, ABD’nin Avrupa dışındaki savaş cephelelerinden uzak durma, ikincisi ise kurulmuş misyoner faaliyetlerine zarar vermeme isteğiydi. İki ülke arasındaki diplomatik faaliyetler, bu dönemde Almanya’nın baskısıyla askıya alındı. (Trask, 1971: 18-19)

20’nci yüzyıl Türk-Amerikan ilişkilerinin üç ana dönemi söz konusudur.

1. Türkiye’nin kurulma aşamasından başlayan ve 2’nci Dünya Savaşının sonuna kadar devam eden başlangıç dönemi,

2. İlişkilerin yoğunlaştığı ve güvenlik boyutunun öne çıktığı soğuk savaş dönemi,

3. ABD’nin tek süper güç olarak kaldığı ve kendi çıkarlarına odaklandığı soğuk savaş sonrası, sıcak ve soğuk barış dönemi.

İlişkilerin başlangıç dönemindeki en önemli girişim, Harbord heyete-

tinin ziyaretidir. Ermenilere soykırım yapıldığı iddialarının araştırılması maksadıyla ABD Başkanı Wilson, 29 Temmuz 1919 tarihinde Osmanlı Devleti'ne General Harbord liderliğinde bir heyet göndermeye karar verdi (Lansing, 1919: 27). 40 kişilik Amerikan heyetinin görevi; Ermenistan'ı ve Ermenilerin yaşadıkları şehir ve köyleri, etnik, askeri, iktisadi ve mali durumlarıyla birlikte araştırmaktı. Heyet, önce İstanbul'a gelmiş, ABD'nin 1'inci Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesmesinden dolayı, Osmanlı Hükümetinin herhangi bir üyesini ziyaret etmemiş ve İtilaf Devletleri Yüksek Komiserine nezaket ziyaretinde bulunmuştur. Bu heyetin ziyareti, ABD tarafından Türkiye'ye gerçekleştirilen ilk ve en önemli kapsamlı girişimdir. General Harbord, Sivas'ta Mustafa Kemal ile de bir görüşme yapmıştır. Mustafa Kemal'in bu görüşmeyi yapmasının en önemli sebebi, İngiltere- Fransa ve İtalya'nın oluşturduğu bloğu, Wilson prensipleri vasıtasıyla çökertmek ve ABD'yi Millî Mücadelenin yanına çekmektedir.

Sivas Kongresi'nde alınan "Manda ve himaye kabul olunamaz" kararının gölgesinde 22 Eylül 1919'da yapılan bu gizli görüşmenin tutanakları yayınlanmamıştır. Harbord, World's Work adlı derginin Haziran 1920 tarihli sayısında yayımlanan makalesinde, Mustafa Kemal ve arkadaşlarından çok etkilendiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Paşa'ya gönderdiği mesajda bu görüşmeyle ilgili, "General, bütün milli harekât ve teşebbüslerimizi takdir etmiş ve 'Bir Türk olsaydım ben de ancak bu şekilde hareket edecektim' demiş ve lehimize görüşler açıklamıştır." ifadesi, bu görüşmenin her iki taraf açısından olumlu şekilde geçtiğinin bir göstergesidir.

Harbord tarafından yazılan ana raporun orijinal metni 43 sayfadan oluşmaktadır. Bu rapordaki en önemli husus, Türklerin Ermenilere karşı bir saldırıya hazırlanmadığı, Ermenilere ve diğer Hristiyanlara karşı yapıldığı söylenen saldırı ve katliamlarla ilgili haberlerin doğru olmadığını ifade edilmesidir. Ayrıca büyük bir değişimden geçen bir ülkeyle karşıla-

şıldığı vurgulanmıştır. Harbord'un yazdığı rapor ve yayınlanan makaleleri, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin Amerikan yönetimi ve kamuoyu tarafından tanınmasını sağlamıştır. Bu rapor neticesinde, Ermeni manda rejimi ile ilgili teklif reddedilmiş, Türkiye gerçeklerinin tanınması sağlanmış ve Türk-Amerikan ilişkilerinin daha gerçekçi ve sağlam bir zeminde yeniden kurulması sağlanmıştır (Akar, 2019: 11).

Türk-Amerikan ilişkileri Soğuk Savaş döneminde güvenlik odaklı bir müttefiklik ilişkisi olarak gelişmiştir (Doğan, 2019: 134). Türkiye'nin üç temel nedenle ABD'yle ittifak kurduğu söylenebilir: Güvenliğini korumak, askerî ve ekonomik yardım elde etmek ve Batı tipi devlet yapısını güçlendirmek. Amerikan yöneticilerini Türkiye'yle ittifak ilişkileri kurmaya iten başlıca neden ise ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarları ve SSCB'yi çevreleme politikası açısından Türkiye'nin taşıdığı stratejik önemdi (Uslu, 2000: 204).

Soğuk savaş döneminde Başkan Lyndon Johnson tarafından hazırlanan ünlü "Johnson Mektubu", Türk-Amerikan ilişkilerinde bomba etkisi yaratmıştır. Mektupta sert bir üslûpla kaleme alınan ve "Kıbrıs'a bir müdahalede bulunulduğu takdirde, ABD'nin sattığı silahların kullanılamayacağı" ifadesi, Türk kamuoyu tarafından hayal kırıklığı ile karşılanmıştır. Johnson mektubu sonrası 1970'li yıllar Türkiye-ABD arasındaki ilişkilerin zaafa uğradığı dönemdir. Özellikle afyon yasağının kaldırılması, Kıbrıs harekâtı sonrası Türkiye'ye uygulanan ekonomik ve askeri ambargo, 1980'li yıllara kadar, Türkiye'yi ABD'den uzaklaştıran temel etmenler olmuştur (İlyas, 2018).

20'nci yüzyıl Türk-Amerikan ilişkileri çoğunlukla, Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlama çabaları, ABD'nin ise bu güvenlikçi politikaya verdiği destek ve yardımlara karşı kendi taleplerini gerçekleştirme isteği şeklinde oluşmuştur. İki müttefik ülke olmalarına rağmen zaman zaman sorunlu yürüyen ikili ilişkiler, özellikle soğuk savaş döneminde yaşanan

iki kutuplu dünyada bir nevi zorunlu birliktelik olarak devam etmiş, sonrasında ise karşılıklı yaşanan sorunlarla müttefiklik kavramı özde müttefiklikten sözde müttefikliğe dönüşmeye başlamıştır.

21'inci yüzyılın ilk on yıllık döneminde ise Türk-Amerikan ilişkileri ortak düşman olarak betimlenen teröre karşı mücadele işbirliği içinde geçmiş, Türkiye ABD'ye özellikle Afganistan'da her türlü desteği sağlamıştır. 21'inci yüzyılın ikinci on yıllık döneminde ise Türkiye'nin yakın çevresinde yaşanan ve dünya düzenini tek kutupluluktan çok kutupluluğa çeviren Arap Baharı ve Suriye Krizi, iki ülkenin ulusal çıkarlarının çatışmaya başlamasına sebep olmuş, aynı ittifak içerisinde olmalarına rağmen Türk-Amerikan ilişkileri kırılganlaşmaya ve gerilmeye başlamıştır.

Türkiye ve ABD, 20'nci yüzyılın özde müttefik iki ülkesiyken, 21'inci yüzyılın özellikle ikinci on yıllık dönemiyle birlikte sözde müttefiklik kavramıyla anılan iki ülke olmaya başlamışlardır.

“Gerçekte öyle olmayıp öyle geçinen veya bilinen” şeklinde açıklanan ve eş anlamlı sözcükleri “sözüm ona, güya, sanki” olan sözde kelimesi, her iki ülke ilişkilerinin bugün için geldiği noktayı gayet net anlatmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye-ABD ilişkilerinde günümüzde yaşanan sorunları anlamak, bu sorunların son 20 yıllık tarihsel perspektifini ortaya koymak ve yaşanan olayları her iki taraf çerçevesinde incelemektir. Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

21. YÜZYILDA YAŞANAN SORUNLAR MANZUMESİ:

Türk-Amerikan ilişkileri ‘Soğuk Savaş’ın bittiği 1991 yılından, ‘Terörle Mücadele Dönemi’nin başladığı 2001 yılına kadar geçen 10 yıllık “Sıcak Barış” döneminde, bir nevi altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde Yugoslavya’nın parçalanma süreci ve bu sürecin getirdiği Bosna ve Kosova’da yaşanan insanlık dramlarına Birleşmiş Milletler ve Avrupa kıtası gereken müdahaleyi yapamazken, NATO üyesi iki müttefik ülke Türkiye ve ABD, bu süreçte birlikte hareket etmiştir. Birleşmiş Milletler Güven-

lik Konseyi vetoları yüzünden müdahale edilemeyen kriz alanlarına, bir şekilde NATO'nun müdahalesi sağlanmıştır. 2001 yılının 11 Eylül'ünde yaşanan terör saldırıları sonrasında da Türkiye, ABD'nin terörle mücadelesine her türlü desteği vermiş, stratejik ortaklığın gereğini yerine getirmiştir. Arap Baharı ve sonrasında yaşanan Suriye krizi, özellikle Rusya'nın bölgede ve dünyada etkinliğini artırmış, ABD'nin çıkarları ile Türkiye'nin güvenlik anlayışı çatışmaya başlayınca, "Stratejik Ortaklık" git gide "Sözde Ortaklık" haline dönüşmeye başlamıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinin gerilmesine sebep olan "Soğuk Barış" ve "Çok Kutupluluk", 2011'den itibaren değişen dünyanın yeni düzeni olmaya başlamıştır.

20'nci yüzyılın ikinci yarısı boyunca, o dönem kurulan hassas dengeler nedeniyle, Ortadoğu'da mevcut düzenin değişimine yönelik adımlar atılmamıştı. Bu yüzyılın sonuna doğru Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve ABD'nin hegemonyasını tüm dünyaya kabul ettirdiği bir süreçte ABD'nin tam da kalbine terör saldırılarının yapılması ve ardından başlayan operasyonlarla, Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesi çalışmaları da başlamış oldu. "Arap Baharı" ve sonrasında yaşanan "Suriye Krizi" ile birlikte Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) devreye sokuldu. BOP aslında bir ekonomi projesiydi ve demokrasi vurgusu ile halkların değil, ekonomilerin otoriter rejimlerden kurtulması ana amaçtı. Ancak, içine askeri ve siyasi konular eklenince, BOP başarısız oldu. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında, Bush'un 'Ya dostumuzsunuz ya da düşmanımız' doktrinine paralel şekilde, Ortadoğu kavramı genişletilmiş, Arap yarımadasına ek olarak Kuzey Afrika'dan Pakistan'a kadar uzanan bir bölge demokratikleştirilme hedefine alınmıştı. BOP, GOP (Genişletilmiş Ortadoğu Projesi) ve GOKAP (Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi) gibi isimlerle anılan bu projenin ana amacı, bölgeyi demokratikleştirmek, bölgenin güvenliğini sağlamak ve bölgeyi terör örgütlerinin kaynağı olmaktan çıkarmaktı. Görünen bu amaçların yanında, Ortadoğu'dan başlayacak şekilde dünyayı ABD'nin çıkarlarına uygun hale getirme isteği de vardı. 11 Eylül 2001 saldırıları

sonrasında Türkiye, diğer tüm müttefikleri gibi, ABD'ye terörizme karşı yaptığı mücadelede destek verdi.

Teröre destek verdiği veya teröristleri barındırdığı iddiasıyla ilk operasyon Afganistan'a yapıldı. Sonrasında NATO'nun devreye girmesiyle uluslararası bir operasyon alanı haline gelen Afganistan'da Türkiye, diğer ABD müttefikleri gibi, desteğini esirgememiştir. ABD'nin sonraki hedefini Türkiye'nin yanı başındaki komşusu Irak olarak belirlemesi ve ABD'nin bu bölgeye yapacağı operasyon maksadıyla Türkiye'den toprak, liman ve hava sahasını kullanmak için izin talep etmesi, ilişkileri değişik bir boyuta getirmiştir.

GEÇMEYEN TEZKERE:

ABD'nin Irak'a müdahale ve bunun için Türkiye'den yardım talebi 11 Eylül saldırılarından çok daha öncelere gitmektedir. 1991 Körfez Harekâtından sonra bu durum ilk olarak 6 Kasım 1998 tarihinde ABD tarafından Türkiye'ye iletilmiştir. İlerleyen dönemlerde de ABD, Irak'a askeri operasyon konusunda Türkiye'den yardım talebini yinelemiştir. Hatta bu durum Türkiye'de yapılan genel seçimler sonrasında, Bülent Ecevit'in Başbakanlığında iktidara gelen DSP-MHP-ANAP koalisyonuna da hatırlatılmış, yardım edildiği takdirde Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin kabulü için daha istekli olunacağı, PKK konusuna bir çözüm getirileceği vaatlerinde bulunulmuştur. Özellikle Bülent Ecevit'in Başbakan olduğu 1999 yılındaki, Abdullah Öcalan'ın Kenya'nın başkenti Nairobi'deki Yunanistan Büyükelçiliği'nden çıkarken MİT ve CIA ajanlarının ortak operasyonu sonucu yakalanıp Türkiye'ye gönderilme olayını, ABD bir alacağı varmışçasına koz olarak kullanmaya çalışmıştır. (Ceylan, Uslu, 2012: 2)

ABD'nin Afganistan'a yapmış olduğu operasyon Türk kamuoyunda desteklenirken, 2003 yılında Irak'ı işgal etmek istemesi tepkiyle karşılanmış, ABD'nin bu işgal sırasında Türk topraklarını kullanmasına izin vermek için hükümet tarafından TBMM'ye sunulan 1 Mart Tezkeresi, yoğun tartış-

malara sebep olmuştur. Tam adı “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunması için Hükûmet’e yetki verilmesine ilişkin başbakanlık tezkeresi” olan tezkerede, en fazla 62 bin yabancı askeri personelin 6 ay süreyle Türkiye’de bulunması öngörülmüştür. ABD askerinin bir kere girdiği yerden kolay kolay çıkmayacağı ve Türkiye’nin Irak’taki savaşın içine çekiliyor olması, çekinceleri artırmıştır. Bu kadar çok yabancı askerin Türk topraklarına yerleşmesini tehlike gören muhalefetin çok sert itirazlarına, iktidar partisi içinden de desteklerin gelmesi neticesinde yapılan gizli oturumda 250 ret, 264 kabul, 19 çekimser oy kullanılmış, Anayasa’nın 96. maddesinde öngörülen 267 salt çoğunluğa ulaşamadığından tezkere kabul edilmemiştir (Milliyet, 2003).

Tezkerenin bir takım iktidar milletvekillerinin de katılımıyla reddedilmesi, ABD’de büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Özellikle, Türk Ordusunun bu tezkereye karşı olduğunun anlaşılmasıyla tezkerenin reddinin ardından yaşanan ve Türk-Amerikan ilişkilerinde çok önemli bir kırılma noktası olan çuval hadisesinin meydana gelmesi, meclis kararına karşı bir ABD misillemesi olarak da değerlendirilebilir.

BAŞA GEÇİRİLEN ÇUVALLAR:

Tezkerenin geçmemesi nedeniyle, Türk hava sahasını, liman ve topraklarını kullanamayan ABD, Irak işgali sırasında sıkıntı yaşamış, ağır bir ekonomik ve sosyal fatura ödemek zorunda kalmıştır. ABD’nin pek de alışık olmadığı bir şekilde, Türkiye’den destek görmemesinin faturası, Irak’ta bulunan Türk ordusu mensuplarının başına çuval geçirilmesiyle kesilmiştir.

Tam da ABD’de 3 günlük tatilin olduğu ve ABD’li yetkililere ulaşılması mümkün olmayan bir günde, yani 4 Temmuz 2003 günü, Kuzey Irak’ın Süleymaniye kentinde, Irak’taki işgal kuvvetlerinin bir parçası olan Amerikan 173’üncü Hava İndirme Tugayı’na bağlı askerler, yanlarında peşmergelerle birlikte Türk askerlerinin bulunduğu karargâha gelmişlerdir (İdiz, 2008). Düşmanca bir davranış beklemeyen ve daha büyük bir krize

yol açmak istemeyen Türk askerlerinin karşılık vermemesiyle, ABD'liler Türk askerlerini tutuklamış, başlarına çuval geçirmiş ve 60 saat süresince sorguya almışlardır. Mütteliklik ruhuyla uzaktan yakından ilgisi olmayan bu tutum ve davranış, Türk-Amerikan ilişkilerinin 1 Mart tezkeresinden sonra daha da gerginleşmesine sebep olmuştur.

Bu olayın duyulmasıyla hükümetten çok daha sert tepki bekleyen Türk kamuoyu, dönemin Başbakanı Erdoğan'ın, "ABD'ye nota verecek misiniz?" sorusuna "Ne notası müzik notası mı?" cevabını vermesiyle hayal kırıklığına uğramıştır. Tezkerenin geçmemesinin bedelini Türk ordusuna ödeten ABD, siyasi iktidarının olması gereken tepkiyi verememesiyle, Türkiye üzerindeki baskı ve taleplerini artırmaya başlamıştır. Bu tarz rençide edici bir hadiseye karşı Türkiye'nin tepkisiz kalması, ABD dış politika uygulayıcılarını cesaretlendirmiş, Türkiye'ye karşı her istediklerini yapılabilecekleri algısını oluşturmuştur.

SURİYE'DE ABD-TÜRKİYE ÇIKAR ÇATIŞMASI:

2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan Arap Baharı, Arap halklarının diktatör yönetimlerine karşı özgürlük, demokrasi ve insan hakları istekleriyle başlamış, Ortadoğu'daki tüm ülkeleri derinden etkilemiş ve birçok ülkede yönetimlerin değişmesine sebep olmuştur. Suriye'de de 2011 Mart ayından itibaren Esad rejimini devirmek ve Özgür Suriye devletini kurmak üzere muhalifler silahlı isyana başlamışlardır. ABD ve Batı tarafından desteklenen muhaliflere karşı Esad'ın Rusya'dan destek istemesi ve Rusya'nın Akdeniz'de etkinliğini artıracak bu talebi derhal yerine getirmesi ile Suriye, yoğun bir iç savaş ortamına girmiştir. Ülkenin kontrolden çıkması, terörist yapıların da bölgede cirit atmasına sebep olmuştur. Terörden ve Esad rejiminin baskılarından kaçan halk, başta Türkiye ve Ürdün olmak üzere mülteci konumunda ülkelerinden ayrılmış, büyük insani dramlar yaşanmaya başlamıştır. Büyük güçlerin vekâlet savaşları vasıtasıyla birbirlerine güç gösterisi yaptıkları bir alan haline gelen Suriye'de, ABD ve Türkiye'nin politikaları farklılaşmış, çıkarlar çatışmaya başlamış ve ilişkiler gerilmiştir.

ABD ile Türkiye arasında yaşanan en önemli sorun, ABD yönetimi tarafından Suriye'deki bazı gruplara verilen destektir. Bu gruplar Türkiye tarafından terör örgütü olarak tanımlanmaktadır. ABD'nin bu anlaşılmaz ve demokratik dünyada kabul edilmesi mümkün olmayan terörizme destek politikasının ana amacı, Suriye rejimine dolayısı ile Rusya'ya ve bölgedeki Cihadist terör örgütlerine karşı vekilleri kullanma çabası olarak izah edilebilir. Ancak, neticede ABD tarafından verilen bu silah, mühimmat ve teçhizat, terör örgütleri tarafından Türkiye'ye karşı kullanılmakta, bu durum da ilişkilerin iyiden iyiye gerilmesine sebep olmaktadır. Türkiye'nin beklentisi bu desteğin sona ermesiyken, ABD'nin çıkarı; Suriye yönetimini, dolayısıyla Rusya'yı bölgede dengeleyebilmek adına, bu illegal yapılanmaya destek olmaya devam etmek ve onlara mümkün olduğunca Türkiye'nin müdahale etmemesini sağlamaktır.

Türkiye, karşı karşıya kaldığı bu beka sorununu başlamadan bitirmek, bölgedeki varlığını göstermek ve gelecekte masaya eli güçlü oturabilmek adına kendi varlığına tehdit olarak gördüğü oluşum, örgüt ve devletlere karşı operasyonlar yapmıştır (Adım adım Şah Fırat operasyonu | Al Jazeera Turk - Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar, Türkiye ve çevresindeki bölgeden son dakika haberleri ve analizler) (archive.org). 24 Ağustos 2016'da Fırat Kalkanı ile Cerablus ve El-Bab bölgesine yapılan operasyonlarla başlayan bu süreç, 20 Ocak 2018'de Zeytin Dalı ile Afrin, 9 Ekim 2019'da Barış Pınarı Harekâtı ile Resulayn-Tel Abyad ve 27 Şubat 2020'de Barış Kalkanı Harekâtı ile İdlib bölgesinde devam etmiştir (Anadolu Ajansı, 2019). Böylece Türkiye, etki alanında kendisine beka sorunu yaşatabilecek illegal devletleşmelere izin vermeyeceğini göstermiştir.

İRAN'A AMBARGONUN DELİNMESİ VE HALKBANK KRİZİ

ABD'nin yaptırımlar yoluyla cezalandırdığı ülkelerden biri de İran'dır. ABD, uyguladığı bu yöntemle demokratik olmadığını değerlendirdiği ve kendi çıkarına uymayan ülke yönetimlerine karşı yaptırımlar uygulamakta, bu yolla ülkedeki halkların yönetsel değişikliklere gidebileceğini değer-

lendirmektedir. ABD'nin yaptırım uyguladığı tek ülke İran değildir. Kuzey Kore, Küba, Venezüella, Suriye ve Rusya bu yaptırımlara maruz kalan diğer ülkelerdir. ABD Hazine Bakanlığı'nın resmi sayfası (<https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/faqs#830>) incelendiğinde, hangi ülkelere ne çeşit yaptırımlar uygulandığı detaylı olarak görülmektedir.

Bu yaptırımlar, BM kararları doğrultusunda alınmadığından, diğer ülkelerin yaptırımlara uyma zorunluluğu yoktur, ancak yaptırımlara uymayan ülkelerin ABD gibi bir büyük güçle uğraşmak zorunda kalmaları kaçınılmazdır. Türkiye-ABD arasında çıkan Halkbank krizi de ABD'nin İran'a yaptığı yaptırımların, Türkiye üzerinden ve Halkbank vasıtasıyla boşa çıkarılması sebebiyle başlamış bir krizdir. Halkbank davasının 45 sayfalık iddianamesinde Reza Zarrab ve İran'a yönelik ambargoyu delmekten suçlu bulunarak 32 ay hapis cezasına çarptırılan Hakan Atilla'nın yanı sıra eski Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan, bankanın eski Genel Müdürü Süleyman Aslan ile eski Dış Operasyonlar Müdürü Levent Balkan'ın isimleri de suç ortağı olarak geçmektedir.

İddianamede Halkbank'ın İran'a yönelik Amerikan yaptırımlarını ihlal etmesinden ötürü ABD kurumlarını dolandırmak amacıyla komplo, Uluslararası Acil Ekonomik Güç Yasası'nı ihlal etmek amacıyla komplo, Amerikan bankalarını dolandırmak, Amerikan bankacılık ve finans sistemini dolandırmak amacıyla komplo, kara para aklamak ve kara para aklamak amacıyla komplo suçlarını işlediği iddia edilmektedir.

Türk hukukundan farklı olarak Amerikan hukukunda tüzel kişiler bir suçun faili olabilir ve tüzel kişiler hakkında cezai yaptırımlar getirilebilir. Halkbank'a açılan davada yargılanacak olan Halkbank çalışanlarından farklı olarak bankanın tüzel kişiliğidir. Hakan Atilla'ya açıldığı gibi diğer çalışanlara karşı ayrı davalar kural olarak açılabilir. Fakat Halkbank'a karşı hazırlanan iddianameyi kabul eden mahkeme yalnızca bankanın tüzel kişilik olarak cezai sorumluluğunu belirlemeyi amaçlamaktadır (SETA Vakfı, 2021).

Halkbank krizi ve dava süreci, ABD'nin Türkiye'ye baskı aracı olarak kullanmaya başladığı bir sürece doğru dönüşmektedir. Trump yönetiminde, daha ziyade askıda tutulan bu kriz, Biden yönetiminde çok daha fazla gündeme gelecek gibi gözükmemekte, mahkeme sürecinde ortaya çıkabilecek rüşvet iddiaları, konunun daha fazla tartışılmasına ve ilişkilerin daha de gerilmesine sebep olabilecektir.

15 TEMMUZ 2016 DARBE KALKIŞMASI:

Türk demokrasi tarihinin dönüm noktalarından biri olan, 15 Temmuz 2016 darbe kalkışmasının arkasında ABD'nin olma iddiaları ve örgüt liderinin hâlihazırda ABD'de bulunması, orada bir şekilde korunması ve Türkiye'ye iade edilmemesi, Türk-Amerikan ilişkilerinin bir diğer önemli sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'yi içeriden yıkma heveslisi olan bu örgütsel yapılanma, kendisini ve üyelerini saklamayı başararak yıllarca devletin her kademesine girmiş, özellikle 2000'li yıllardan itibaren gücünü artırmış, eğitimden yarıya, askerden polise tüm bürokraside etkin olmuş ve paralel bir yapılanma ile devletin her türlü faaliyetine müdahale eder hale gelmiştir. Gücünün en üst seviyelere ulaştığı 21'inci yüzyılın ikinci on yıllık döneminde, Türkiye'deki siyasi otoriteyle ters düşmeye başlayan bu dinci örgütsel yapılanma, siyasi otoritenin almaya başladığı geç de olsa bazı tedbirler sebebiyle zayıflamaya başlamıştır. Örgüt, gücünün en etkili olduğu kurumlardan biri olan ordu içindeki hainleri vasıtasıyla yönetimi ele geçirmek ve deşifre olduğu anlaşılan örgüt üyelerinin yargılanma sürecinden kaçabilmesi adına, 15 Temmuz 2016 akşam saatlerinden itibaren başlayan bir kalkışmaya girişmiştir. Milletin meclisini bombalayan, sivil halka ateş edebilen bu hain güruha karşı, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki darbe karşıtı ve Atatürkçü mensupların dirayetli ve karşıt duruşu, bu kalkışmanın gerçekleşmesine sebep olmuştur. Darbeler tarihinde görülmedik şekilde, halkın en kalabalık şekilde dışarıda olduğu akşamın erken bir saatinde başlayan bu

akıl tutulması girişim, halkın sokaklara dökülmesiyle amacına ulaşmadan sona ermiştir.

Bu kalkışma sonrası ordu içindeki gizli örgütsel yapılanmanın bir şekilde deşifre edilmesi ve sonrasında temizlenmesi adına gerekli tedbirler alınmış, örgütle ve kalkışmayla ilişki ve irtibatı olanlar cezalandırılmıştır. Öte yandan, bu yapılanmanın siyasi ayağının tam olarak ortaya çıkarılamamış olması, Türkiye'nin yakın gelecekte benzer bir problemle yeniden karşı karşıya gelebilme riskini artırmaktadır. Bu kalkışmanın arkasındaki örgüt ve liderinin ABD tarafından destek görmesi ile kalkışma esnasında yaşanan olaylara karşı ABD'nin mesafeli duruşu, Türk kamuoyunda eleştirilere sebep olmakta ve ilişkilerdeki önemli bir sorun olarak yerini almaktadır.

S-400 KRİZİ VE F-35 PROJESİNDEN ÇIKARILMA:

İki müttefik ülke arasındaki diğer önemli bir sorun ise, Türkiye'nin Rusya'dan S-400 füze savunma sistemlerini tedarik etmesi ve kullanma konusudur.

ABD bu sistemlerin alınmasına ve kullanılmasına karşı çıkmakta, NATO içerisinde bu tarz silahların karşılıklı çalışabilirliğinin olmadığını iddia etmektedir. Türkiye'nin bu konudaki görüşü ise, ABD'den Patriot füze savunma sistemi talebinin karşılanmadığı, dolayısıyla ülkenin hava savunması için başka bir sistemin satın alındığı ve bunun NATO ile ilgisinin olmadığı şeklindedir. Türkiye'nin S-400'leri kime ve neye karşı kullanacağı konusu ABD tarafından sorgulanmakta ve Türkiye'nin almış olduğu bu karar müttefiklik ruhuna aykırı görülmektedir (BBC, 2019). Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olarak Kafkaslarda, Doğu Akdeniz'de ve Orta Doğu'da etkinliğini artırması, ABD tarafından "Türkiye'nin bulunduğu konumdan daha büyük adımlar atması" olarak değerlendirilmektedir. Biden yönetiminin bu iki önemli sorunda Trump döneminden daha baskıcı isteklerde bulunabileceği, Türkiye'ye karşı ekonomik ve politik baskılara devam edeceği an-

laşılmaktadır. Yaklaşık 2,5 milyar dolar maliyeti olan S-400 füze savunma sistemlerinin, ABD'nin baskıları nedeniyle bir türlü aktif hale getirilemediği iddiaları, Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasi bir sorunu olmaktadır.

Türkiye'nin F-35 projesinin ortağı olmasına rağmen, S-400 tedarik etmesi nedeniyle ABD tarafından F-35 projesinden hukuksuz ve haksız şekilde çıkarılması, bir diğer problemli konudur. ABD'nin kendi bünyesinde veya müttefik ilişkisi olan ülkelere karşı uyguladığı “Soğuk Barış” politikalarının bariz örneklerinden biri olan bu yaptırımın Türkiye'nin geleceğinde hava kuvvetlerini zafiyete düşürebileceği yolunda görüşler olduğu gibi, F-35 uçaklarının oldukça sorunlu olduğu, projeden Türkiye'nin çıkarılmasının Türkiye'nin lehine olacağı ve milli uçak projesinin hızlanabileceği görüşleri de mevcuttur. Bu bağlamda, Türkiye'nin silahlı ve silahsız insansız hava uçaklarında attığı adımlar ve bu uçakların Ukrayna ve Polonya gibi ülkelere satılacak olması, Türkiye adına azımsanmayacak önemde olumlu bir gelişmedir. Bu konuda Amerikalı siyaset kuramcısı Francis Fukuyama, “American Purpose” dergisinde yayımlanan “Orta Doğu'da homurdanmak” başlıklı makalesinde Türk Silahlı İnsansız Hava Araçlarının (SİHA) bölgesinde yarattığı güçlü etkilerden bahisle, “SİHA'lar bu durumu kökünden değiştirdi, çünkü bunlar görece ucuz, yenilmesi zor ve pilotların yaşamlarını riske etmiyor. Dünyanın dört bir yanındaki ordular şimdilerde kendilerini SİHA'lara karşı nasıl savunacaklarını düşünüyor ve SİHA'larla SİHA karşıtı tedbirler arasındaki silah yarışını kimin kazanacağı belli değil. SİHA'lar 2020'de Türkiye'nin bölgesel güç olarak yükselmesine önemli katkı yaptı. Ülke, bahsedilen üç çatışmanın sonucunu kararlı şekilde tayin etti ve daha fazlasını yapabileceğini de vadediyor.” (Fukuyama, 2021:1) demiştir.

ABD YAPTIRIMLARINA MARUZ KALAN TEK MÜTTEFİK ÜLKE, TÜRKİYE:

ABD, rakip veya düşman olarak tanımladığı ülkelere, CAATSA kısaltması ile bilinen yasasına göre ambargo uygulamaktadır. “Countering

America's Adversaries Through Sanctions Act" yani "Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşı Koyma Yasası" adıyla Ağustos 2017'de Başkan Trump'ın imzasıyla yürürlüğe giren CAATSA; İran, Kuzey Kore, Suriye ve Rusya'ya uygulanan yaptırımların dayanağını oluşturmaktadır. Örneğin; Rusya'ya uygulanan CAATSA, "Rusya Federasyonu'nun savunma ya da istihbarat sektörleriyle ya da bunlar adına çalışan kurum ve kişilerle önemli düzeyde alışverişte bulunan kişi ve kurumlara yaptırım uygulanmasını" öngörmektedir (Congress Session, 2018).

Türkiye'nin, kendi müttefiki tarafından ambargoya maruz kalması ve ABD nezdinde, Türkiye'nin düşman ya da rakip devletlerle aynı kategoride bulunması, iki ülke ilişkilerinin geldiği sorunlu noktayı göstermektedir. S-400 savunma sisteminin Rusya'dan tedariki yüzünden CAATSA'nın Türkiye'ye uygulanacak olması, Türkiye'nin NATO ve ABD müttefikliğine aykırı bağımsız politikalar uygulamaya kalktığında karşılaşılabilecek sorunları göstermektedir (Turkey, Russia sign deal on supply of S-400 missiles | Reuters).

Gerek müttefiklik ruhuna uymayan CAATSA yaptırımları, gerekse S-400 savunma sistemlerinin aktive edilmesinde karşılaşılan sorunlar, ilişkileri negatif yönde etkilemektedir. Benzer bir şekilde, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne (GKRY) konulması düşünülen S-300'ler, Türkiye'nin baskısıyla Girit'e gönderilmişti. ABD'nin CAATSA yoluyla yapmak istediği yaptırımları önlemek, öte yandan alınan sistemi kullanabilmek ve harcanan paranın boşa gitmemesini sağlamak adına, halkının ve yönetiminin onayını almak koşuluyla, S-400'lerin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Nahcivan veya Azerbaycan'a konuşlanması değerlendirilebilir. Böylece hava savunmasında bir millet iki devlet olma düsturu ile birlikte, Türkiye'nin CAATSA yaptırımlarına muhatap olmaması, NATO üyeliğine sorunsuz devam etmesi, F-35 projesine geri dönmesi gerek Rusya gerekse ABD ile ilişkilerini bozmaması ve Doğu Akdeniz'deki dengeyi Türk dünyası lehine çevirmesi sağlanabilir.

DOĞU AKDENİZ'DE TÜRKİYE'NİN HAKLARINA SAHİP ÇIKMAYA BAŞLAMASI

Türkiye, 21'inci yüzyılın ilk on yıllık döneminde, anlamsız bir çekimlik, sorunlu bir dış politika manzumesi içerisindeyken, GKRY, Kıbrıs adasının tek temsilcisiymiş gibi, sırasıyla 2003, 2007 ve 2010 yıllarında Mısır, Lübnan ve İsrail ile deniz yetki alanları anlaşmaları imzalamıştı (Taşçıoğlu, 2018: 26). Türkiye ve KKTC ile İngiltere'nin Kıbrıs adası ve çevresindeki varlığını yok sayan ve diğer paydaşların haklarını gasp eden bu anlaşmalara karşı, Türkiye, 2011 yılında KKTC ile bir anlaşma imzalamış ve KKTC'ye ait deniz yetki alanları belirlenmiş oldu. Karşılıklı uzlaşma ve anlaşma olmadan yapılan bu anlaşmalar neticesinde, bölgede çakışan alanlar oluştu ve karşılıklı itirazlar devreye girmeye başladı.

15 Temmuz 2016 kalkışmasından sonra, iç ve dış politikada daha fazla milliyetçi ve hakkını korur politikalara yönelen Türkiye, 27 Kasım 2019 tarihinde Libya ile Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakatı imzalamış ve Doğu Akdeniz'de etkinliğini artırmaya başlamıştır. Türkiye'nin, "Mavi Vatan" kavramına uygun hareket etmeye başlaması, Yunanistan ve GKRY'nin Doğu Akdeniz'de kendilerince belirlediği alanların Türkiye tarafından kabul edilmeyeceğini anlamalarına sebep olmuştur. Bu krizde AB ve ABD'nin Türk tezlerini aşırılık ve yayılmacılık olarak algılaması ve Yunanistan ile GKRY tarafında açıklamalarda bulunması, Türk-Amerikan ilişkilerinde başka bir sorunun daha ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

BÜYÜK FELAKETTEN SOYKIRIMA (24 NİSAN 2021)

Tarihte ilk defa bir ABD başkanının, 1915'te yaşanan olayları "Ermeni soykırımı ve büyük felaket" ifadeleriyle açıklaması, ilişkilerde yeni bir krizin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

ABD başkanının soykırım ifadesini kullanması ya da kullanmaması elbette hiçbir zaman bir netice olamaz, sonuçta bu olaylarla ilgili kararı veren kurum, siyaset değil tarih ve hukuktur. Gerek tarih, gerekse hukuk bilimlerinin yaşanan olayları soykırım olarak nitelendirmediği ise ortadadır.

ABD başkanı Biden'ın, seçilmesinden bu yana, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yapması beklenen telefon görüşmesinin tam da 23 Nisan'da gerçekleşmesinden hemen sonra yapılan ve Türk- Amerikan ilişki tarihinde ilk defa kullanılan bu soykırım sözcüğü, ABD başkanının Türkiye karşıtlığı politik duruşunun önemli bir göstergesidir. Reuters haber ajansına göre, 23 Nisan'da yapılan bu telefon görüşmesinde, soykırım ifadesinin söyleneceği Biden tarafından Erdoğan'a önceden bildirilmiştir [Biden "soykırım" dedi, şimdi ne olacak? 5 soruda yol haritası- Son dakika dünya haberleri – Sözcü (sozcu.com.tr)]. ABD başkanı Biden'ın, soykırım sözcüğünü 24 Nisan 2022'de bir kez daha kullanması, Türkiye karşıtlığı politik duruşunda geçen seneden bu yana herhangi bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Trump yönetiminden sonra, Biden'ın başkan seçilmesi ile Amerikan dış politikasında bariz farklılıklar meydana gelmiştir. Biden'ın önce Amerika'nın komşuları sonra ise AB ülkeleri ile görüşmesi ve Motto olarak "Amerika is back" ifadesini kullanması, bu farklılıkların başlangıcını oluşturmuştur. Biden'ın geçmişten gelen devlet tecrübesi ve Obama yönetiminde de kritik görevlerde bulunmuş olması, o dönemde uygulanan Amerikan dış politikalarının yeniden gündeme geleceğini göstermektedir. Biden yönetiminin ana politikası, Amerika'nın müttefikleri ile yeniden birlikte hareket etmek istemesidir. Trump döneminde, ABD'nin bazı AB ülkeleri ve Türkiye ile ilişkileri oldukça sorunluyken, Biden döneminde bu ilişkilerin AB açısından düzelebileceği, ancak Türkiye açısından daha da kötüye gidebileceği değerlendirilebilir. Amerika'nın Biden döneminde özellikle Orta Doğu bölgesinde daha fazla askeri birlik bulundurmamayı istememesi ile uluslararası örgütler ve müttefikleri vasıtasıyla olaylara müdahil olacağıın en önemli göstergesi, Irak'taki NATO gücünün artırılma kararıdır.

Biden döneminde NATO'nun demokrasiyi Sovyet yayılmasına karşı koruma görevinin öne çıkartılacağı ve Amerika'nın "Soğuk Savaş" döneminde uyguladığı çevreleme politikasının yeniden gündeme geleceği, bu politikaya karşı ise Rusya ve Çin'in karşıt politikalarının artacağı ve dün-

yanın, yeni, yine ve yeniden bir “Soğuk Savaş” dönemine gireceği düşünülebilir. Rusya’nın Ukrayna’ya 24 Şubat 2022 tarihinde başlattığı, kendi deyimiyle, özel operasyonu bu bağlamda değerlendirmek doğru olacaktır.

SONUÇ

Türk-Amerikan ilişkilerinin bu denli sorunsal hale gelmesiyle ilgili, Türkiye kamuoyunda iki farklı görüş ortaya çıkmakta ve tartışılmaktadır. Kimine göre Türk-Amerikan ilişki tarihinde yaşanan bu sorunlar manzumesinin sebebi; Türkiye’nin dış politikadaki yanlış adımları, kimine göre ise Türkiye’nin bağımsız politikalar izlemesidir. Türkiye’de muhalefet yanlıları birinci, iktidar yanlıları ise ikinci önermeyi desteklemektedir.

Dış politikada hata veya yanlış olarak görülen ve tartışılan konular incelendiğinde:

1. Türkiye’nin dış politik konularda, yıllarını vermiş bürokrat ve dışişleri mensupları yerine daha ziyade politik aktörlerin devreye girmesiyle oluştuğu iddia edilen zafiyet.

2. İsrail’e karşı yapılan “one minute” çıkışı ve sonrasında ilişkilerin bozulması neticesinde, ABD’de Türkiye’nin lehine hareket eden Yahudi lobisinin desteğinin kesilmesi ve desteksiz kalan Türk lobisinin Yunan, Rum ve Ermeni lobisine yenik düşmesi.

3. Dış politikada yaratılan algı yüzünden, başta Mısır, İsrail ve Suriye olmak üzere Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin bozulması, karşılıklı elçilerin çekilmesi ve bölgesel manada Katar hariç Türkiye ile dost olarak anılabilecek ülke kalmaması.

4. 2003’te Türk askerinin başına çuval geçirilmesiyle başlayan ABD’nin aşağılama ve ders verici eylem, söylem ve hareketlerine, gerekli ve yeterli tepkinin verilememesi ve bunu gören ABD’nin yaptığı abesle iştigal baskıları ve hasımca davranışları git gide artırması.

5. ABD’nin Rusya, Çin gibi hasımlarına ve düşman olarak betimlediği Kuzey Kore ve İran gibi ülkelere uyguladığı CAATSA yaptırımlarını,

aynı ittifakta olmasına rağmen Türkiye'ye de uygulamasının bir türlü önüne geçilememesi.

6. ABD ve NATO tarafından yaşanabilecek problemler öngörülmeden, tam bir analiz yapılmadan, S-400'lerin Rusya'dan satın alınması ve bu sistemin baskılar yüzünden aktif şekilde kullanılmadığı iddiaları.

7. ABD'nin öngörülemeyen Türkiye yerine öngörülebilir Yunanistan'ı daha fazla stratejik ortak olarak görmeye başlaması ve politik, askeri desteğini Yunanistan lehine artırması.

8. Ukrayna-Rusya savaşında Batı bloğunun bir bütün halinde Rusya'nın karşısında yer alması, NATO üyesi Türkiye'nin ise Rusya ile ilişkilerini devam ettirmesi, bazı yaptırımlara katılmaması ve Rusya tehditi sebebiyle NATO'ya girmek isteyen İsveç ve Finlandiya'ya Türkiye'nin onay vermeyeceğinin açıklanması.

Kısaca özetlenen bu politik olaylar zincirinin, ABD'nin Türkiye ile ilişkilerini etkilediği söylenebilir. Öte yandan, Türkiye'nin özellikle 2016'dan sonra daha bağımsız, başına buyruk denilebilecek bir dış politika izlemeye başladığı, eski hatalarından yavaş yavaş sıyrıldığı bazı konular da görmezden gelinemez.

Bu konular incelendiğinde:

1. Suriye'de ABD desteğiyle yapılmaya çalışılan ve İsrail'in güvenliğini sağlamak adına desteklenen PYD/YPG yapılanmasına ve onun devletleşmesine karşı Zeytin Dalı, Fırat Kalkanı ve Barış Pınarı operasyonlarının yapılması.

2. Mavi Vatan kavramının ulusal politika olarak kabul edilmesi neticesinde geçmişte üzerinde durulmayan Doğu Akdeniz'deki hakların savunulmaya başlanması. Bu bağlamda, sondaj gemileri satın alınması, Libya ile yapılan deniz yetki alanları sınırlandırması anlaşmasının imzalanması ve diğer kıyıdaş ülkelerle gecikmeli olsa da ilişkileri düzeltmek adına atılan adımlar.

3. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan krizde, Rusya ile

karşı karşıya kalmadan, Azerbaycan'a verilen politik ve askeri desteğin, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'da işgal ettiği Azerbaycan topraklarının bir bölümünün geri alınması ile neticelenmesi.

4. Kıbrıs davasında bir türlü neticelenmeyen federasyon çözümlü görüşmelerden vazgeçilmesi ve iki eşit ve egemen devletli konfederatif çözüm odaklı faaliyetler.

5. Parası ödenmiş ve ortak üretimde olan 5 adet F-35'e ABD tarafından el konulması ve Türkiye'ye bu uçakların gönderilmemesi neticesinde, yerli ve milli uçak sanayine yönelinmesiyle insansız hava araçlarının üretilmesi, aktif şekilde kullanılması ve ihraç edilmesi.

6. Rusya-Ukrayna savaşı sürecinde, NATO üyesi ülkelerin tamamı ABD liderliğindeki Rusya karşıtı politikalara onay verirken, Türkiye'nin coğrafi konumu, Rusya ile kurduğu politik ve ekonomik ilişkileri doğrultusunda bu politikadan ayrışması ve Rusya-Ukrayna arasında arabulucu rolü üstlenme isteği.

Türkiye, bir yandan kendisine biçilen "Müttefiksen sorgusuz itaat et!" gömleğini giymek istemezken, diğer taraftan ekonomi ve dış politikada alınan hatalı kararların getirdiği kırılganlık sebebiyle ABD'ye karşı net tavır gösterememektedir. ABD ise, yeniden iki kutuplu dünya düzenine dönmek istemektedir. Soğuk savaş dönemindeki kapitalist ve komünist kutuplar yerine, ABD'nin bu sefer oluşturduğu kutuplar, demokrat ve otokrat rejimler olarak kurgulanmaktadır. ABD'nin haklı veya haksız olması bir yana, Türkiye'yi tam demokratik olarak görmemesinden dolayı bu baskıları git gide artmaktadır. ABD, Türkiye'ye "Ya bizimle birlikte şeffaf bir demokrasi ol ve müttefikimiz kal; ya da Çin, Rusya gibi karşı tarafta otokrat rejim ol, hasmımız kal" baskısını artırmaktadır.

ABD'nin 2003'te çuval hadisesi ile başlattığı Türkiye'yi test etme, ayar verme ve gerilimi artırma operasyonu, 2014'te PKK'ya tırlarca silah yardımı desteğiyle, 2016'da 15 Temmuz darbe teşebbüsünün arkasında olmakla devam etmiştir. Yapılan bu operasyon, 2021'in 24 Nisan'ında ABD

Başkanı Biden tarafından, tarihte ilk kez, soykırım ve İstanbul yerine “Constantinople” ifadelerinin kullanılmasıyla şiddetini artırarak devam etmektedir. Kısaca; ABD, Türkiye’nin vereceği tepkiyi ölçmekte, tepki gelmedikçe veya dozajı düşük kaldıkça baskılarını artırmakta ve hassasiyetleri kaşımaktadır. Anlaşılan o ki, cılız ve işlevsiz tepkiler devam ettiği müddetçe, ABD tarafından Türkiye’ye karşı benzer olayların ve ifadelerin yaşanacak olması muhtemeldir. Keza, 24 Nisan 2022’de ABD Başkanı Biden, bir sene öncesindeki gibi soykırım ifadesini kullanmaya devam etmiştir.

ABD’nin, Türkiye’nin F-35 programından çıkarılması ve CAATSA yaptırımlarına devam etmesine ek olarak, Halkbank davasından çıkacak kararlara göre şekillenecek mal varlığı soruşturmaları ve Suriye’de bir Kürt devletinin kurulma çabalarının artırılması şeklinde baskılarını artıracığı ve önümüzdeki dönemde Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunlar manzumesinin ivmelenerek artacağı değerlendirilmektedir.

Böyle bir reel durum karşısında Türkiye’nin yapması gerekenler aşağıda sıralanmıştır:

1. Türkiye, öncelikle demokratik değerlerini geliştirmeli, sosyal, demokrat bir hukuk devleti olduğunu iç ve dış dünyaya göstermeli, demokratik normlarını içselleştirmeli ve otokrat rejim görüntüsü veren tüm uygulamaları sona erdirmelidir. Hukukun üstünlüğü ve basın özgürlüğü seviyelerinde otokrat rejimlerle aynı seviyelerde olmak, Türkiye’nin demokrasi karnesine yakışmamaktadır.

2. Dış politikayı, iç politika malzemesi haline getirerek, ülke içinde kendi gibi düşünmeyenleri ötekileştirmek ve düşmanlaştırmak yoluyla içerde birlikteliği sağlamak mümkün değildir. Birlikteliği sağlamak, ancak ve ancak daha çok demokrasi, hoşgörü, özgürlük ve şeffaflıktan geçer.

3. Türkiye, milli menfaatleri ile ilgili konularda en ufak ödün vermemelidir. Millî davalarımız; Kıbrıs, Mavi Vatan, Adalar Denizindeki ada, adacık ve kayalıklar üzerindeki hak ve menfaatlerin korunması ile Suriye ve Irak’ta oluşturulmaya çalışılan kukla devlet oluşumuna karşı kesinlikle

taviz verilmemelidir.

4. NATO'dan ayrılmak gibi, Türkiye'nin bekasını doğrudan etkileyecek bir yanlışlığa kesinlikle girilmemeli, karar alma sürecinde uzlaşmanın geçerli olduğu NATO üyeliğine sahip olma gücü kaybedilmemelidir. NATO üyeliğinin sadece dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı değil, aynı zamanda ittifak içinden gelebilecek tehditlere karşı savunma sağladığı unutulmamalıdır.

5. Suriye ve Irak'ın toprak bütünlüğünün birlikte savunulması ve tüm bölücü örgüt ve yapılarla birlikte mücadele etmek adına, Türkiye komşu devlet yönetimleriyle ilişkilerini düzeltmeli ve alınacak ortak tedbirlerle bölgede emperyalist amaçların gerçekleşmesine mâni olma liderliğini göstermelidir. Bu bağlamda, Avrupa'da denenilen ve savaşların çıkmasını önleyen AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) benzeri bir OGİT (Orta-doğu Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) kurulması için çabalar artırılmalıdır.

6. Ekonomik yaptırımlara karşı, derhal tasarruf ve üretim ekonomisi tedbirleri öne çıkarılmalı, savunma sanayinde yaşanan milli ve yerli gelişmelere paralel olarak teknolojik, ekonomik ve siyasi millileşme hamleleri süratle devreye sokulmalıdır.

7. Kanal İstanbul gibi büyük masraflı projeler askıya alınmalı veya unutulmalı, kaynaklar milli güç yani askeri, ekonomik, teknolojik ve politik güç unsurlarına aktarılmalı, özellikle zayıflamakta olan ekonominin gelişimini sağlayacak üretim ekonomisi tedbirleri acilen alınmalıdır.

8. Kamu diplomasisi ve lobicilikle ilgili eksiklikler tespit edilmeli, sorunları giderici tedbirler alınmalı, ülkenin tanıtımı ile ilgili her türlü görsel, yazılı ve sosyal medya faaliyetlerine hız verilmelidir.

9. Politikacıların yurt dışı görevlere atanmasından ziyade, liyakat esaslı, konusuna vakıf, ülkeyi temsil etme kapasite ve kabiliyetine sahip kişiler, siyasi görüşlerine bakılmaksızın, kritik görevlere getirilmelidir.

10. Kıbrıs davasında, Rum tarafının AB üyesi olması ve eşit ege-

menliği kabul etmemesi sebebiyle bozulan denge neticesinde federatif çözümlün mümkün olmadığı anlaşıldığından, eşit ve egemen iki ülke temelli konfederatif çözüme ulaşma ve KKTC'nin tanınması için çabalar artırılmalıdır. Bu bağlamda garantör ülke İngiltere'nin Türk tarafı ile birlikte hareket etmesi sağlanmalıdır.

11. Adalar denizinde egemenliği anlaşmalarla Yunanistan'a verilmiş, buna rağmen Yunanistan tarafından işgal edilmiş ada, adacık ve kayalıklar tek tek tespit edilmeli, BM ve NATO nezdinde bu bölgelerin boşaltılması için girişimlerde bulunulmalı, Yunanistan'a nota verilerek belli bir tarihe kadar buraların boşaltılması sağlanmalı ve boşaltılmazsa müdahale edileceği tüm dünyaya ilan edilmelidir.

12. Türkiye'nin son derece haklı olduğu özellikle Yunanistan ve GKRY ile ilgili sorunlar, ABD'ye çok daha net anlatılmalı, her iki ülkenin maksimalist yaklaşımla bölgedeki paydaşların hakkını gasp ettiği izah edilmelidir.

13. Büyük güçleri dengeleme politikası, ancak ve ancak bölgesel güçlerin birlikte hareket edebilmesi ile mümkündür. Atatürk'ün kendi döneminde uyguladığı ana dış politika eksenini iyi anlaşılmalı, Balkan ve Sadabat paktlarının arka planı iyi değerlendirilmelidir. "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikası, sadece bir temenni değil, aynı zamanda Türkiye'nin bekasının anahtarıdır. İsrail, Mısır, Suriye, Filistin, Lübnan gibi bölgenin diğer paydaş ülkeleriyle anlamsız sebeplerle bozulan ilişkiler, ulusal çıkarlar öne alınarak ivedilikle düzeltilmeli ve ikili mutabakatlar, tıpkı Libya ile olduğu gibi, imzalanmalıdır.

Kaynakça

- Akar, H., (2019) Harbord Askeri Heyeti Raporu, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2019.
- Al Jazeera Turk, (2015). Adım adım Şah Fırat operasyonu”. Al Jazeera Turk- Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar, Türkiye ve çevresindeki bölgeden son dakika haberleri ve analizler. 24 Şubat 2015 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020.
- Anadolu Ajansı, (2017).”Fırat Kalkanı Harekâtı başarıyla sonuçlandı”. Anadolu Ajansı. 29 Mart 2017 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020.
- Anadolu Ajansı, (2019). <https://www.aa.com.tr/en/operation-peace-spring/infographic-turkeys-anti-terror-operation-in-n-syria-one-week-on/1616204> Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020.
- Bardakçı, M., (2016). Amerika'nın bir zamanlar Türkiye'nin vergi mükellefi olduğunu bilir misiniz? (haberturk.com), 24.01.2016.
- BBC, (2019). “US gives Turkey ultimatum on Russian missiles” [ABD, Türkiye'ye Rus füzeleri konusunda ultimatı verdi] (İngilizce). BBC, bbc.com. 9 Haziran 2019. 3 Temmuz 2019 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 10 Haziran 2019.
- Ceylan A. & Uslu İ., (2012). Uluslararası Politika Akademisi – (UPA) – 1 Mart Tezkeresinin Türk Dış Politikasına Etkisi (archive.is). <http://politikaakademisi.org/2012/06/15/1-mart-tezkeresinin-turk-dis-politikasina-etkisi/> Erişim tarihi: 15 Kasım 2021.
- Congress Session (2018). “Roll Call Vote 115th Congress- 1st Session”. U.S. Senate. https://www.senate.gov/legislative/LIS/roll_call_votes/vote115/vote_115_1_00249.htm Erişim tarihi: 5 Ekim 2018.
- Doğan, Z. (2019). Türkiye-ABD İlişkilerinin Temel Dinamikleri ve Stratejik İttifak Boyutu. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (2), 133-156. Retrieved from <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/pub/issue/51188/639496>. Erişim tarihi: 16 Aralık 2021.
- Durmuş, R., (2011) [gecmisten_gunumuze_turk_-_amerikan_iliskileri_cff226c0-9cc8-4b1b-95a1-a352e377de84.pdf](https://tasam.org/2011/03/21/gecmisten_gunumuze_turk_-_amerikan_iliskileri_cff226c0-9cc8-4b1b-95a1-a352e377de84.pdf) (tasam.org). Erişim tarihi 21 Mart 2021.
- Fukuyama, F., 2021. <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/>, Francis, Droning On in the Middle East, 05 April 2021.
- Gumrukcu, T., 2018. “Turkey, Russia sign deal on supply of S-400 missiles”. Reuters. 28 Haziran 2018 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 28 Haziran 2018.
- İlyas, A., (2018). Johnson Mektubu ve Türk Dış Politikasında Eksen Kayması. Available from: https://www.researchgate.net/publication/328477300_Johson_Mektubu_ve_Turk_Dis_Politikasinda_Eksen_Kaymasi#fullTextFileContent [erişim tarihi 07 Aralık 2021].

- İdiz, S., (2008). “Neoconlarla ulusalcıların garip flörtü”. milliyet.com.tr. 28 Şubat 2015 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 28 Şubat 2015.
- Koçak, D. (2018). Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye ile ABD Arasında Olan İlişkilerin Gelişimi ve Türkiye-ABD Ticaret Antlaşması (1 NİSAN 1939). Atatürk Dergisi, 7 (1), 95-120. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/atauniad/issue/38645/448767>
- Lansing, R., (1919). From the Desk Diary of Robert Lansing, Cabinet Meeting, 29 Temmuz 1919, PWW, Cilt 52, Princeton Üniversitesi, s.27
- Milliyet (2003), <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/uygun-adim-irak-320497>
Erişim tarihi: 29 Aralık 2016.
- Oran, B., (2019). Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Önder, Ersoy, (2020), Başkanların Doktrinleri Çerçevesinde, ABD'nin Yeni Güvenlik Anlayışı ve Soğuk Barış, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4 (1), 27-39. DOI: 10.30692/sisad.660225
- Önder, E., (2020), The Codes of Cold Peace (By Analyzing United States National Security Strategic Document, Published 2017), Journal of Business and Social Science Review Issue: Vol. 1; No.7; July 2020 pp.16-23 ISSN 2690-0866(Print) 2690-0874 (Online).
- Örmeci, O. (2020). Türk-Amerikan İlişkilerinde 8 Büyük Kriz. International Journal of Economics Administrative and Social Sciences, 3 (2), 63-84. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/ijeass/issue/58658/847249>.
- Roger, R. T., (1971). The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939, Minneapolis: Minnesota Üniversitesi, 1971.
- SETAV (2020). SETAV, 5 Soru: ABD'de Halkbank Davası | Dış Politika | SETA (setav.org) <https://www.setav.org/5-soru-abd-de-halkbank-davasi/> Erişim tarihi: 5 Ekim 2018.
- Sözcü, (2021). Biden “soykırım” dedi, şimdi ne olacak? 5 soruda yol haritası- <https://www.sozcu.com.tr/2021/dunya/biden-soykirim-dedi-simdi-ne-olacak-5-soruda-yol-haritasi-6394847/> Erişim tarihi: 01 Aralık 2021.
- Taşçıoğlu, Ö.L. (2018). “GKRY'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Ait Deniz Yetki Alanlarındaki Petrol ve Doğal Gaz Arama Çalışmaları ve Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşmaları”, International Social Sciences Studies Journal, 4(26): 5696-5709.
- Uslu, N., (2000). Avrasya Dosyası- ABD Özel Dosyası Cilt:6, Sayı:2, Sh. 203-232. Yıl:2000.
<https://21yyte.org/tr/veri-tabanlari/asam-arsivi> Erişim tarihi: 15 Haziran 2019.
<https://www.21yyte.org/assets/uploads/files/203-232%20nasuh%20uslu.PDF>

Extended Abstract

Introduction and purpose of the study

In this article, the issues that caused the relations between Turkey and the USA to be mentioned with the expression “So-called Strategic Partnership” for the first time in history have been examined, and the perspectives of both sides on the problems been presented. It is not in the interests of either country that relations become more and more problematic. As a result of this study, the events that took place in the last 20 years in the relations between the two countries have been revealed. The cause and effect relations of these events, which have caused the tension between the two parties, have been emphasized.

Conceptual / theoretical framework related to the study subject

It is important to examine the historical development of Turkish-American relations and the crises experienced in terms of understanding the problems that are experienced today and that will be experienced in the future. In this study, the problems have not been examined only from a one-sided point of view, but the mutual thoughts and political interests of both sides have been emphasized.

Method

The basic approach used for this research is to reveal the set of problems in the relations between the two countries and the right policies applied to overcome these problems. Thus, in the light of historical developments, solutions can be found to solve the problems that may be experienced today and in the future.

Results and discussion

In the context of the conclusion reached in the conceptual studies, it has been understood that when the interests of both countries overlap, the unity experienced is broken when the conflict of interest begins. The USA’s desire to keep Turkey within the framework it allows causes tension in relations. The public support of the US to the formations that Turkey sees as an enemy is deteriorating relations beyond repair.

Conclusion and recommendations

Considering the set of problems in Turkish-American relations in the last 20 years, the things that Turkey should do in the next period are listed below.

1. Turkey must first develop its democratic values, show the internal and external world that it is a social and democratic state of law, internalize its democratic norms and end all practices that give the appearance of an autocratic regime. Being at the same level as autocratic regimes in terms of rule of law and freedom of the press does not suit Turkey's democratic record.

2. It is not possible to achieve domestic unity by turning foreign policy into a domestic policy material and by marginalizing and making enemies of those who do not think like themselves. Ensuring unity can only be achieved through more democracy, tolerance, freedom and transparency.

3. Turkey should not make the slightest concession on matters related to its national interests. Our national causes must not be compromised against the protection of rights and interests in Cyprus, the Blue Homeland, the islands, islets and rocks in the Sea of Islands, and the puppet state formation that is being tried to be created in Syria and Iraq.

4. A mistake that will directly affect Turkey's survival, such as leaving NATO, should not be made, and the power of having a NATO membership, where consensus is valid, should not be lost in the decision-making process. It should be noted that NATO membership provides defence not only against threats from the outside but also against threats from within the alliance.

5. To defend the territorial integrity of Syria and Iraq together and to fight together with all separatist organizations and structures, Turkey should improve its relations with neighbouring state administrations and show its leadership to prevent the realization of imperialist goals in the region with joint measures to be taken. In this context, efforts should be increased to establish an OSCME (Organization for Security and Cooperation in the Middle East) similar to the OSCE

(Organization for Security and Cooperation in Europe), which is tried in Europe and prevents the outbreak of wars.

6. Against economic sanctions, savings and production economy measures should be brought to the fore immediately, and technological, economic, and political nationalization moves should be activated in parallel with the national and domestic developments in the defence industry.

7. Expensive projects such as “Kanal Istanbul” should be suspended or forgotten immediately, resources should be transferred to the national power, namely military, economic, technological, and political power elements, and production economy measures should be taken urgently, especially to ensure the development of the weakening economy.

8. Deficiencies in public diplomacy and lobbying should be identified, measures should be taken to eliminate problems, and all kinds of visual, written, and social media activities related to the promotion of the country should be accelerated.

9. Rather than appointing politicians to foreign missions, people who are based on merit, who have the capacity and ability to represent the country, regardless of their political views, should be appointed to critical positions.

10. In the Cyprus case, efforts should be increased to reach a confederative solution based on two equal and sovereign countries and to recognize the TRNC, as it is understood that a federative solution is not possible as a result of the disturbed balance due to the Greek Cypriot side being an EU member and not accepting equal sovereignty. In this context, it should be ensured that the guarantor country, England, acts together with the Turkish side.

11. The islands, islets and reefs occupied by Greece, although the sovereignty of the Islands (Aegean) sea was not given to Greece by agreements, should be determined one by one. Attempts should be made in the presence of the UN and NATO to evacuate these regions, a note should be given to Greece to ensure that these areas are evacuated by a certain date, and it should be announced to

the whole world that if it is not evacuated, there will be an intervention. Turkey should explain the current situation much more clearly to the USA on these issues, in which it is extremely right, and it should be shown that Greece and the Greek Cypriot Administration of Cyprus have usurped the rights of the stakeholders in the region.

The policy of balancing the great powers is possible only if the regional powers act together. The main foreign policy axis that Atatürk implemented in his period should be well understood, and the background of the Balkan and Sadabat pacts should be evaluated well. The policy of “Peace at home, peace in the world” is not only a wish but also the key to Turkey’s survival. The relations with other stakeholder countries in the region such as Israel, Egypt, Syria, Palestine, and Lebanon, which have deteriorated due to meaningless reasons, should be immediately corrected by taking the national interests first, and bilateral agreements should be signed, just like with Libya.

GEÇMİŞTEN BUGÜNE DÜNYA ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Hasan BARDAKÇI*

ÖZET

Döviz kurlarının belirlendiği, uluslararası ödemelerin yapıldığı ve sermaye hareketlerinin düzenlendiği kurumsal çerçeveyi ifade eden Uluslararası para sistemi, uluslararası para hareketlerine ilişkin tüm kurum, süreç, kural ve yasalar bütünü olarak değerlendirilmektedir. Ancak uluslararası para sistemleri ilk günden bu güne çok farklı değişiklikler göstermiştir. Ve süreklilik arz edecek şekilde değişik zaman içerisinde değişik uygulamalar ortaya konduğu görülmüştür. Özellikle uluslararasılaşan dünyaya ayak uydurmak isteyen bireyler ve devletler için değişim ihtiyacı bu sistemlerin nerdeyse her sürecinde ortaya çıkmıştır. Bugünkü güncel tartışmalarda bile benzer eleştirileri görmek mümkündür. Bu eleştirilerden hareketle bu çalışmanın amacı, uluslararası para sisteminin bugüne kadar nasıl geliştiğini aktarmak, sürece ilişkin tartışmaları sunarak uluslararası para sisteminde yaşanabilecek muhtemel bir değişikliğe karşı daha iyi konumlanmamıza yardımcı olabilecek gelişmeleri değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Para Sistemi, Döviz Kurları, Uluslararası Para Hareketleri, Parasal Sistem.

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, hasanbardacki@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6181-3115

** Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye, mustafasahinakademik@gmail.com
ORCID: 000-0002-0948-3198

Makale Geliş Teslim Tarihi: 01.06.2022
Makale Kabul Tarihi: 26.06.2022

THE DEVELOPMENT OF THE WORLD INTERNATIONAL MONETARY SYSTEMS FROM PAST TO THE PRESENT

ABSTRACT

The international monetary system, which expresses the institutional framework in which exchange rates are determined, international payments are made and capital movements are regulated, is considered as all institutions, processes, rules and laws regarding international monetary movements. However, international monetary systems have changed very differently since the first day. And it has been seen that it has been put forward as different applications in different times in a way that will show continuity. The need for change has emerged in almost every process of these systems, especially for individuals and states who want to keep up with the internationalizing world. It is possible to see similar criticisms even in today's current debates. Based on these criticisms, the aim of this study is to convey how the international monetary system has developed so far, to present the discussions about the process and to evaluate the developments that can help us better position against a possible change in the international monetary system.

Key Words: International Monetary System, Exchange Rates, International Monetary Movements, Monetary System.

GİRİŞ

Ekonomiler neden paraya ihtiyaç duyar? Para, işlemlerde değişim aracı olarak kullanılan bir hesap birimi olarak tanımlanır. Para olmadan, bireyler ve işletmeler ihtiyaç duyduklarını, istediklerini veya yaptıklarını elde etmek (satın almak) veya değiş tokuş etmek (satmak) için daha zor zamanlar geçireceklerdir. Para bireylere evrensel olarak kabul edilmiş bir değişim aracı sağlar.

Mevcut para sistemi tam olarak takdir edilmeden önce, tarihe bakmak ve paranın ve para kullanımını yöneten sistemlerin nasıl geliştiğini görmek faydalı olacaktır. Binlerce yıl önce insanlar bir şey elde etmek istiyorlarsa takas yapmak zorundaydılar. Bu, eğer iki kişi de diğerinin sahip olduklarını istiyorsa işe yarardı. Bu durum günümüzde bile bazı alanlarda halen devam etmektedir.

Tarih, Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki toprakları kapsayan ve Türkiye'nin güneydoğusu, doğu Suriye'nin bir kısmı, güneybatı İran ve günümüz Irak'ı içine alan eski Mısır ve Mezopotamya'nın, son derece imrenilen altın sikkelerine dayalı bir sistem kullanmaya başladığını gösteriyor. Ayrıca değerli metalin en saf hali olan külçe olarak da bilinen gümüşte buna dâhildir. Ancak takas, o tarihlerde en yaygın değişim ve ticaret biçimi olarak kalmıştır.

Saf altın ve gümüş içeriğinin seviyesi madeni paraların değerini etkilese de, ticaret kullanımında yavaş yavaş altın ve gümüş madeni paralar ortaya çıktı. Yalnızca saf değerli metalden oluşan madeni paralar külçedir; diğer tüm madeni paralara basitçe madeni para denir. Altın ve gümüşün

ekonomik ölçümün temeli olarak yüzyıllarca sürdüğünü ve hatta bir makalenin devamında ele alacağımız altın standardının nispeten yakın tarihine kadar sürdüğünü belirtmek yanlış olmayacaktır. Fakat mevcut sistem, uzun zaman sonra para birimine dayalı bir sistemle değiştirildi. İşte Ülkeler arasındaki döviz kurlarını, ödeme ilişkilerini düzenleyen kuralların, anlaşmaların ve kurumların oluşturduğu bu yeni tüm sistemler uluslararası para sistemi olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Para sistemleri mevcut sistemin doğru işlemlerini sağladığı gibi, uluslararası ödemelerinde basit ve doğru bir şekilde gerçekleşmesine ayrıca olanak sağlar.

Geçmişte insanlar alışverişlerini gerçekleştirmek amacı ile bugünkü sistemin benzeri birçok araçlar kullanmıştır. Uluslararası para sistemi evriminin son yüzyılına bakıldığında, Uluslararası para sisteminin dünya çapında ve ülkeler arasında para kullanımını ve değişimini yöneten sistem ve kuralları ifade ettiği anlaşılmaktadır. Her ülkenin para olarak kendi para birimi vardır ve uluslararası para sistemi, bu para birimlerinin değerlendirilmesi ve değiştirilmesine ilişkin kuralları yönetir.

On dokuzuncu yüzyıla kadar, büyük küresel ekonomiler bölgesel olarak Avrupa, Amerika, Çin ve Hindistan'a odaklanmıştır. Bunlar gevşek bir şekilde bağlantılı olmuş ve bunların arasında etkileşimlerini yöneten resmi bir para sistemi olmamıştır. Bu bölümün geri kalanı, modern küresel finansal sistemin gelişmesine yol açan son 150 yıldaki farklı kronolojik dönemleri gözden geçirmektedir. Sistemin gelişmeye devam ettiğini ve her krizin onu etkilediği unutulmamalıdır. Nihai bir uluslararası para sistemi olması muhtemel değil, sadece mevcut ekonomik ve politik gerçekleri yansıtan bir sistem oluşmuştur. Bu, tarihsel bağlamı anlamak, bu kadar kritik olmasının ana nedenlerinden biridir. Mevcut para sisteminin artıları ve eksileri hakkındaki tartışmalar sürerken, bazı ekonomistler geçmişten gelen sistemlere dönüşü savunmaya meyillidir. Yeni kurallar, düzenlemeler ve yapılardan etkilenecekleri için işletmelerin bu argümanlara ve bunların sonucunda ortaya çıkan değişikliklere dikkat etmesi gerekir. Buradan yola

çıkarak, geçmişten günümüze kadar olan süreçte ödeme sistemleri açısından ekonomi belirli dönemlere ayrılmıştır.

Bu süreç dört döneme ayrılmıştır. İlki 1870- 1930’lar arasında kapsayan “Altın Para Standardı Dönemi”, İkincisi, 1930 – 1944 yılları arasında “Büyük Buhran Dönemi”, Üçüncüsü, 1944 -1973 yılları arasında başlayan “Bretton Woods Sistemi Dönemi”, dördüncüsü ise dalgalı kur sistemini kapsayan dönemdir. İşte makale bu süreç içerisinde gerçekleşen olayları ve uluslararası para sistemlerinin ortaya çıkışından günümüze gelişimini açıklamayı amaçlamaktadır.

ALTIN PARA STANDARDI DÖNEMİ

1870’li yıllardan 1914 yılı I. Dünya savaşının başlarında yürürlükte olan Altın Standardı sistemi tertipli olarak kullanılan ilk para sistemidir. Sistem genel itibari ile her ülkenin, parasının değerini belli bir miktar altına bağlaması olarak tanımlanmıştır. Bu şekilde ülkelerin paraları arasında, altın içeriğine bağlı olarak sabit bir kur oluşmuştur. Altın standardı sisteminde belli bir oranda serbest ticaretten bahsetmek mümkündür. Çünkü döviz piyasasına devletlerin herhangi bir müdahalesi olmamaktadır. Devletler ancak, paralarının altın içeriğini muhafaza etmekle yükümlüdür. Devlet bunu, belirlenen fiyattan altın alıp satmakla, yani altın piyasasına müdahale etmek suretiyle yerine getirir (Çağlar ve Dışkaya, 2018, p.6). Dünyada 1870’lerden Birinci Dünya savaşının başlangıcına kadar aralıksız olarak altın standardı uygulanmıştır. Kesintisiz o zamanlarda dünya ekonomisinin özellikle Batı Avrupa ve İngiltere bunu uygulayan başlıca ülkeler olarak söylenebilir.

Sistemin kapsadığı önemli konular:

1) Ulusal paraların değiş tokuş oranı, paraların altın değerine olan oranla bulunmaktadır.

2) Döviz kurlarında bulunan farklılıklar, ülkeler arasındaki altın transferi için ihtiyaç halinde belirlenen altın alım ve satım yerleriyle kısıtlanır.

3) İktisat politikasının ana gayesi olan dış denkleşme, otomatik kazanç ve maliyet düzeneğiyle oluşmaktadır.

4) Ülkeler Altın Para Standardı sisteminin özelliği olarak dış istikrarsız para talebi üzerindeki etkiyi engelleyememektedir.

Birinci dünya savaşına kadar parlak bir altın standardı dönemi yaşanmıştır. Yani 19. yüzyılda, altın standardı sistemi altın çağını yaşamıştır. Ayrıca, Altın standardı sisteminin uygulandığı dönemde uluslararası ödemelerde mali krizlere çok fazla rastlanılmamıştır.

Fakat Birinci Dünya savaşının başlamasından sonra altın standardı sisteminin uygulanması askıya alınmıştır. Savaş ekonomisi özellikle bazı ülkelerin paralarının altına bağlılığının kaldırılmasına sebep oldu ve o paraların serbest dalgalanmaya bırakılmasını sağladı. Fakat o dönem dünya ekonomisi bakımından sürekli çözüm olamayacağından altın standardı gibi bir sisteme yani düzenli bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Neticesinde savaş bittikten sonra Ülkeler tekrar peş peşe altın standardı sistemine dönmüştür. (Karluk, 2009, s.640). Ulusal paralar savaş öncesi dönemdeki gibi altına bağlanırken, savaştan öncesi paritelerin aynı şekilde kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. İlk olarak Altın standardına dönüşü gerçekleştiren ülke 1919'da Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Buda durumdan etkilenen diğer ülkelere emsal oluşturmuş. 1925 yılında İngiltere'de savaş öncesi paritesi üzerinden altına bağlanma kararı almıştır. 1928 yılına varınca tüm ülkeler tekrardan altın standardına dönmüşlerdir. Ama bu şekilde savaş öncesi paritelerin kabul edilmesi, ilerleyen süreçte ortaya yeni parasal sıkıntılar çıkarmıştır. Çünkü Birinci dünya savaşı sürecinde enflasyonist farklılıklar sebebiyle, ülkelerin değişen rekabet farkları olduğu ortaya çıkmıştır. Dünya para sistemleri tarihindeki bu ikinci altın para standardı dönemi başarılı olmamıştır. Çünkü her şeyden önce böyle bir sistemin var olabilmesi için gereken temel koşullar mevcut değildi. Devletlerin araya girerek arttırdığı 20. yüzyılın ekonomik ve sosyal dünyası, 19. yüzyılın liberal ekonomisinden çokça farklıydı. Artık uluslararası ticaret ve ödemelerde sınırsız bir serbestlik söz konusu değildi. Bu şekilde bir düzende altın standar-

dı sisteminin süreklilik oluşturması çok olağan olmayacaktı. Hükümetler bu dönemde serbest ticarete çeşitli kısıtlamalar getirmiştir. Merkez bankaları dış sorunların para talebi üzerindeki istenmeyen etkilerini hiç beklemeden engelliyorlardı. Asıl amaç dış dengenin sağlanması değil iç dengenin sağlanmasıdır. Bir de Almanya başta olmak üzere birçok ülkede dış borçlanma ve savaş tazminatı ödeme sorunu ortaya çıkmıştır. Ayrıca sermaye akımlarının hızı yavaşlamıştır. Bunun sonucunda 1920 yıllarındaki ikinci altın standardı sistemi uzun sürmemiş ve sonlanmıştır.

BÜYÜK BUHRAN DÖNEMİ

1929 Büyük Buhranı diye bilinen ve ABD’de başlayan kriz, altın standardının çöküşünü ilerletmiştir. 1929 buhranı ABD’nin sermayesinde endişe oluşturmuş dolayısıyla ülkenin sanayi üretiminde ve istihdam düzeyinde çok fazla düşüşler yaşatmıştır. Buhran ABD ithalatının hızla düşmesine ve dış dünyaya sağladığı kredilerin kesilmesine sebep olmuştur. ABD, oluşan işsizliği engellemek amacıyla Smooth-Hawley 1930 yıllarında tarife yasası ile gümrük tarifelerini (ortalama 50%) yükselmiştir (Seyidoğlu, 2015, p.817). Amerikan ekonomisinin işleyişi diğer ülkeler için çok önemsenmiştir (Karluk, 2009, s.641).

ABD’deki olumsuz gelişmelerden sonra ülkelerin verdiği tepki, altın standardından ayrılmak, dış alıma sınırlanmalar getirmektir. Bu süreçte ekonomik kayıpları engellemek için dış ticaret ve tarife engelleri çok kullanılmıştır. Bu sistem 1929-1932 yılları arasında dünya üretim ile ticareti çok düşürmüştür. Uluslararası gerileme 1931 de “Credid Anstalt “adlı Viyana ticaret bankasının iflas etmesiyle başlamıştır. Avrupa ülkelerindeki yabancılar alacaklarını geri çekmek için bankalara akın etmiştir. Alman merkez bankası ise altın ile döviz rezervlerinin azalmasını engellemek için “Kambiyo denetimi” uygulamış onu takiben bir çok Avrupa ülkesi de bu uygulamaya geçmiştir.

Ülkeler 1930 yıllarına doğru altın standardı kullanmayı bıraktılar. 1931 yılında İngiltere, 1933 yılında ise ABD ayrıldı. Ulusal paranın

birbirine dönüşebilme farkı altın standardının sona ermesiyle bitti. Bu süreç ülkelerin ödemelerde bilateral anlaşmalar yapmalarına neden olmuş neticesinde çok taraflı denkleştirme mekanizması yok olmuştur. Bu olaylardan sonra dünya ticareti çıkmaza sürüklendi. Bilinmesi gereken husus bu süreçte meydana gelen mali gruplaşmalar ve para bloklarıdır. Örneğin, İngiltere'nin altın standardını bitirdikten sonra sterlin değeri serbest kalmıştır. Bunun üzerine paradaki dengesizliği engellemek ve piyasaya yapacağı değişiklikleri desteklemek amacıyla "İngiliz Kambiyo Denkleştirme Fonu" kuruldu. Fonun temel amacı piyasada sterlin karşılığında ulusal paranın yükselmesini sağladı. İngiliz himayesinden oluşan bir takım ülke ulusal paralarını altın standardının bitmesinden sonra sterline değiştirmiştir. İngiltere parasındaki dengesizliği engelleyerek bu ülkelerin zarara uğramasına karşı önlem alıyordu. Bu ülkeler İngiltere'nin liderliğinde merkezi Londra olan bir "Sterlin sahası" oluşturmuştur. Bu ülkeler rezervlerini genellikle sterlin olarak Londra'da tutuyorlardı. Bu dönemde dış açıklarını kapatmak için Fransa alımda kota sistemine geçmişti. Almanya'da az gelişmiş ülkelere oluşmuş bir takım grup ve Türkiye kambiyo denetimi sistemine geçmiştir. ABD ise bu ülkede doların değer kaybetmesinden sonra 1934'te 1 ons altın 35 dolar olarak belirledi. 1971 yılının Aralık ayına dek doların devalüasyonunda değişiklik olmamıştır. 2.Dünya savaşı sürecinden önce uluslararası piyasa karmakarışık düzeydeydi. Evrensel altın standardının bitmesiyle üç para bloku oluşmuştur. Kambiyo sistemi ile geniş bir grup ülkenin ulusal paraları konvertibilitesini kaybetmiştir. Bu ülkedeki ticari anlaşmalar iki yüzlüdür yüksek gümrük tarifeleri ve sıkı miktar kısıtlamaları yaygınlaştırılmıştır. Aşırı değerlenen ülke devalüasyon, ticari ortakları da zarara uğramamak için karşı devalüasyon yapar. Altın bloğuna bağlı ülkeler gümrük tarifelerini ve fazla miktar kısıtlamalarıyla dış açıkları engellemeye çalışırdı. Bir tek sterlin bölgesinde ticaret özgürce yapılıyor. Diğer bloklara nazaran paralar oldukça kısıtlı bir konvertibiliteye sahipti.

BRETTON WOODS DÖNEMİ (AYARLANABİLİR SABİT KUR SİSTEMİ DÖNEMİ)

1940'ların başında, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık, yeni bir uluslararası para sistemi formüle etmek için tartışmalara başlamış. Son derece etkili bir İngiliz ekonomik düşünürü olan John Maynard Keynes ve ABD Hazine yetkilisi Harry Dexter White, yeni bir para sistemi yaratmanın yolunu açmıştır. Temmuz 1944'te, kırk dört ülkeden temsilciler, yeni bir uluslararası para sistemi kurmak için New Hampshire, Bretton Woods'ta bir araya geldi. "Bretton Woods sistemi" kabul edildi. Bu sistem yani Altın standardı sonrası yeni uluslararası para sistemi anlaşmasının adıdır. Bretton Woods toplantısında alınan kararlarla IMF ve Dünya Bankası kurularak Bretton Woods Para Sistemi'ne resmen geçilmiştir (Özçelik & Aykaç Alp, 2021:102). Tarih boyunca, politikalar ve çabalar arasında sinerji yaratmak amacıyla milletler arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik tartışmalar her zaman aynı anda meydana gelmiştir. 1940'ların yeni bir küresel para sistemine yönelik çabalarının ana odak noktası, savaşın parçaladığı Avrupa'yı istikrara kavuşturmak olmuştur.

Savaşı izleyen on yılda hem Harry Truman hem de Dwight Eisenhower'ın yönetimleri, hem artan ticaret hem de doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla Batı Avrupa'nın toparlanmasına yardımcı olmak için özel sektöre yönelmişlerdir. Aslında, 1948 ile 1952 arasında Avrupa'nın toparlanmasının motoru haline gelen 13 milyar dolarlık Marshall Planı, kamu ve özel sektör arasındaki yakın bir çalışma ilişkisine dayanmıştır. Benzer şekilde, Eisenhower, dış yardımdan ziyade serbestleştirilmiş dünya ticareti ve yurtdışındaki özel yatırımlar yoluyla dünya ekonomik iyileşmenin sağlanabileceğini ortaya koymuştur.

Bu sistemden yola çıkarak paralarını belirli bir oranda dolar ya da altına sabitleyen ülkeler her ülke parasını belirli bir değişim oranından dolar ya da altına sabitlemiştir (D'Arista 2009, s. 639) Ayrıca sadece %1 civarında dalgalanmaya izin verilmiştir (Seyidoğlu, 2015, p.812). Uygu-

lanmasından IMF sorumlu olması nedeniyle Bretton Woods Sistemi'ne, IMF Sistemi veya Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi olarak adlandırılabilir.

Bretton Woods anlaşmasıyla meydana gelen yeni uluslararası para düzeninin özellikleri:

Anlaşmaya uyan ülkelerin parasının farkı dolara göre hesaplanmıştır. Dolar altın ile kıyaslanabilirliğini koruyan tek ulusal para olarak kaldı. Anlaşma göre 1 ons altın = 35 dolar ya da 1 dolar 0,88867 gr. altın olarak belirlendi.

Ulusal paraların dolar paritesi etrafında dalgalanma marjı, alt ve üst yönde yüzde bir ($\pm\%1$) olarak kısıtlandırılmıştır.

Anlaşma, herhangi bir ülkeye düzeltilmesi imkânsız parasal dalgalanmalar ve dolar karşısındaki değerini değiştirme imkânı sağlamaktadır. Devalüasyon ve revalüasyon oranları bu tür düzeltmelere göre maksimum %10'dur. Ekonominin yapısından oluşan dalgalanmalardaki yapılacak değişiklik %10'u aşacaksa, IMF'nin izni alınmalıdır.

Bretton Woods Sisteminin temel özelliği yani "anahtar para" dediğimiz sistemde dolar altına bağlı, farkı sabit bir para idi. Diğer taraftan bütün ulusal paraların bağlandığı ortak payda idi. Bu özellikleri sayesinde dolar uluslararası ekonomik ve mali alanda aşağıdaki işlevleri sahiplenmiş oluyordu (Seyidoğlu, 2015, p.813).

REZERV ARACI

Dış ödemelerde oldukça fazla rastlandığı için dolar, altınla ülkelerin dış ödemelerinde kullanmak amacıyla biriktirdikleri dış rezerv parası halindeydi.

ULUSLARARASI ÖDEME ARACI ÖZELLİĞİ

Dolar uluslararası ödeme aracıdır; sonuç olarak daha önceleri uluslararası ödemelerde çok fazla kullanılmıştır (Şu an bu süreçte Euro'nun bulunması, ABD'nin tek kuvvet özelliğini kaybetmesiyle bu durum belli

oranda değişmiştir. Ancak dolar geçmişteki gücü dolayısıyla halen etkili bir ödeme aracı konumundadır).

ULUSLARARASI ÖNEM STANDARDI

Önemini yitirmeyen para olan uluslararası borç, alacak gibi mali değerler dolara bağlanıyor ya da bu değerler dolarla hesaplanıyordu.

MÜDAHALE ARACI

Bütün ülkeler paralarının resmi önemini dolar cinsinden hesapladıkları için meydana gelen farkın sabit kalması için piyasada yaptıkları müdahalelerde (merkez bankasının piyasadan döviz alım ve satımları) dolar cinsinden tanımlanmıştır

Tüm bulunan özellikler uluslararası ekonomide Amerikan dolarına “anahtar para” statüsü kazandırmıştır. (Seyidoğlu, 2015, p.813).

BRETTON WOODS SİSTEMİNİN DÖNEMLERİ

a. Dolar Kıtlığı Dönemi

Özellikle 2.Dünya Savaşı’ndan sonra ve 1950 yılları başına kadar bütün ülkelerde çok ciddi şekilde dolar yetersizliği süreci meydana gelmişti. Aynı Zamanda, Japonya ile Batı Avrupa ülkeleri, özellikle savaşta kaybettikleri ekonomilerini düzeltebilmek uğruna fazla bir uğraş içine girmişlerdi. Ve bu ülkelerin özellikle bozulan ekonomilerini düzeltebilecekleri araç gereçlerin temin edebilecekleri tek devlet ABD olunca, ülkelerin bütün altın rezervleri ABD’ye akmıştır. Bu dönemde Amerika’da Marshall katkıları ile ülkelerin kalkınmalarına ciddi ölçüde yardımcı olmuştur (Seyidoğlu, 2015, p.814).

Fakat 1950’li yılların başlarında dikkatleri çok üstüne çekmeyen bir durum meydana gelmiştir. Amerika’nın ödeme bilançosu ilk defa açık vermiştir.

b. Dolar Bolluğu Dönemi

Bretton Woods sisteminin çökmesinde temel sebep ABD’nin dış açıklarının sürekliliğini arttırmasıdır. 1958’li yıllar ülkelerde dolar kıtlı-

ğı değil, çok fazla ‘dolar bolluğu’ sıkıntısı meydana gelmiştir. Bu süreçte Amerikan doları çok değerlenmiş para halini almış durumdaydı. Neticeyle dolar devalüasyonu lazımdı. Ama doların anahtar para statüsü sebebiyle, devalüasyonu engelleniyordu. Amerika’nın bunu yalnız başına yapması imkansızdı.

Batı Avrupa ülkeleri ile Japonya, 1960’lı yıllarda kalkınmalarını gerçekleştirip değerli birer ekonomik kuvvet halinde ortaya çıkınca, topladıkları doları zaman geçmeden FED (Federal Reserve Bank) bünyesinde altına dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. Hedefleri savaş zamanındaki altın stoklarında meydana gelen erimeyi geri getirmek, altın rezervlerini büyütme idi. Fransız Devlet Başkanı bu süreçte dolara savaş açmıştı. Ülke sisteminin Amerika’ya verdiği ayrıcalıklar sebebiyle sistemi eleştirmektedir. Altın fiyatlarının da 2 ya da 3 kat artırılması gerektiğini altın para standardına dönüşümün gerekli olduğunu belirtiyordu.

Bu sistemdeki ilk önemli kriz 1960 yılında “altına hücum” ile başlamıştır. ABD’nin zamanla eriyen altın stokları spekülörlerin doların altına göre devalüe edileceğini düşünerek, altın borsasında alımlara başlamıştır. Fazla talep karşısında (ABD, Fransa, Almanya, İngiltere, İsviçre, Belçika, İtalya, Hollanda) altın fiyatı 35 dolarda tutabilmek için “Londra Altın Fonu” oluşturmuştur. Bu fonun temel amacı altın fiyatının değişmemesi ve İngiliz bankasına satışlarda yardımcı olmaktır. Satışların büyük kısmını karşılayan ülke Amerika olmuştur (Seyidoğlu, 2015, s.815).

c. Buhran Dönemi

Bu süreçte uluslararası piyasalarda buhranlar gitgide önemini artırmıştı. Sterlin 1964 yılından beri sarsıntı içerisindeydi 1967’de devalüe edildi. 1968 yılında spekülörler tekrar altına yönelişe başladılar. 1968 yılında altın fonu üyeleri, piyasada altın fiyatlarını destekleme kararı almışlardır. Merkez bankaları işlemlerinde resmi altın fiyatı devam ettirilecekti. Böylelikle altın için ikili fiyat düzenine geçilmiştir. İlki piyasada arz ile isteğe göre oluşmuş fiyat, ikincisi merkez bankalarında olan işlemlerde

geçerli resmi fiyattır. İkili fiyat düzeni, parasal fonksiyonda ciddi bir gerilemeye sebep olmuştur (Seyidoğlu, 2015, p.815-816).

Bu birbiri ardından gelen sonuçlardan sonra Fransız frankı baskı altına girmiştir. Mali fonlar kitleler halinde franktan uzak durup, Alman markı gibi güvenilir paralara yöneltiliyordu. 1969 yılında frank devalüe edilip değeri düşürülmüştür.

d. Bretton Woods Sisteminin son yıkılma dönemi

1960'ların son zamanlarında "sürekli istikrarsızlıklar" uluslararası mali alanın temel özelliği durumuna gelmişti. ABD ise bu koşullar altında Almanya ve Japonya gibi ödemeler bilançosu fazla veren ülkelerden paralarını dolara göre değerini yükseltmelerini istiyor. Fakat onlar ise buna yanaşmıyorlardı (Dorrucci and McKay 2011, s. 15).

Bunun doğal nedenlerini sıralarsak, dış ödeme fazlaları ülkelere mühim bir ekonomik ve siyasal kuvvet sağlıyordu. Dış satım yapan firmalar ile çiftçiler değerini yükseltmemesi için devlete baskıda bulunuyorlardı.

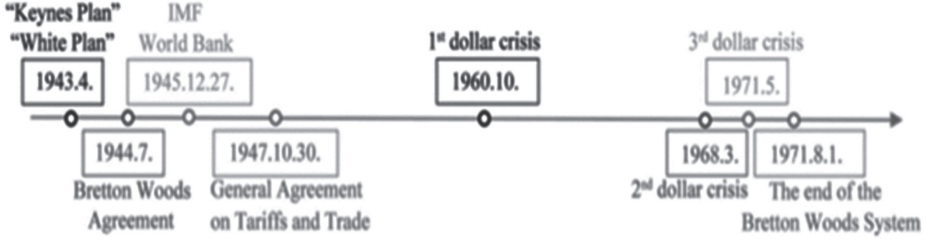
Neticede ABD Devlet Başkanı Nixon, Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya'yı revalüasyona zorlamak umuduyla, 1971 yılında türlü tedbirlere yönelmişler. Dış alım üzerindeki gümrük vergileri yüzde 10 oranında arttırılmış satın alımında vergi indirimi yapılmıştır.

İlerlemeler üstüne Washington'da Smithsonian Institute'de bir araya gelen "Onlar Grubu"nun üyeleri, doların devalüasyonu mevzusunda anlaşmaya vardılar ve 1971'deki Smithsonian Kararları ile dolar, diğer paralara göre yaklaşık yüzde 9 oranında devalüe edildi. Altının resmi fiyatı, 35 dolardan 38 dolara yükseltilmiştir. Ardından 38 dolardan 42,3 dolara yükseltilmiştir. Fakat yapılan kur düzenlemelerine ve alınan tüm tedbirlere karşın uluslararası mali piyasalarda fiyat sabitleme durumu bir türlü sağlanamıyordu.

Bu duruma tepki olarak bir süre sonra Japonya, Kanada ve İskandinav ülkeleri paralarını dalgalanmaya bıraktılar. Bunları takiben 16 Mart

tarihinde Avrupa ekonomi topluluğu (AET) ülkeleri de ulusal paralarını dolar karşısında dalgalanmaya bıraktıklarını açıkladılar. Bu durağan kurlu Bretton Woods sisteminin sonlanmasına sebep olmuştur.

Şekil 1: —Bretton Woods sisteminin sonlanması sürecinde dolar krizlerinin gelişim süreçleri

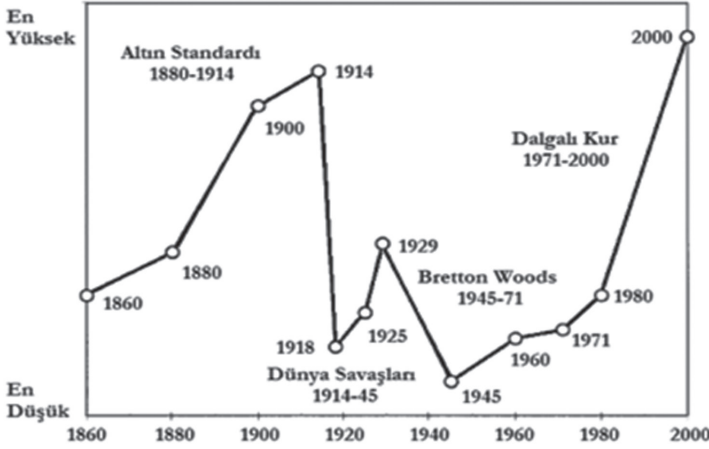
Kaynak: Jin, Y.R., Liu, D.Y. and Li, Y.H. (2018) Factors That Have Led to the Collapse of the Bretton Woods System. American Journal of Industrial and Business Management, 8, 2133-2142. <https://doi.org/10.4236/ajibm.2018.810141>

3.2 Bretton Woods Sistemi'nin Yıkılması

1944'de yapılan sabit kurlara dayanan sistem, 1973'de gelişmiş ülke paralarının dalgalanmaya bırakılmasıyla yıkılmıştır. Sabit kurlu Bretton Woods Sisteminin 1973 de çökmesiyle ve 1978 de IMF Ana Sözleşmesinin değiştirilmesinden sonra dünya ekonomisinde, devlet müdahalesinin asgari seviyede olduğu dalgalı kurlar ile milli parayı yabancı paralar sepetine bağlayan sabit döviz kurları arasında kalan döviz kuru sistemleri geçerlilik kazanmıştır.

Fakat Bretton Woods sistemi 1960 yıllarında sorun yaşamadan işleyişine devam etmiştir. Almanya ve Japonya da bu düzende ilerlemeyi gerçekleştirmişlerdir. Bu sistemin yıkılma sebebi incelendiğinde; Bretton Woods düzeninin başlıca aksaklıkları beş temel grupta birleştirilebilir. Bunlar: dış denkleme sorunu, likidite sorunu, güvensiz sorunu, emisyon kazançları sorunu ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarıdır.

Şekil 1: —Dünya Genelinde Sermayenin Yakın Tarihteki Dolaşımına Tahmini Olarak Genel Bakış

Kaynak: Obsfeld M. and A. Taylor (2003) "globalization and capital markets" globalization in historical perspective, editors: Michael D. Bordo, A.M. Taylor, J.G. Williamson, (University of Chicago press: Chicago)

DALGALI KUR PARA SİSTEMİ

Dalgali kur sistemi, bir ülke parasının piyasadaki öneminin istek ile arza göre özgür olarak oluşturan sistemdir. Döviz kurlarının oluşumu piyasadaki güçlere verilmiştir. Döviz kurlarının dalgalanmasına herhangi bir müdahale yapılmamaktadır. Bazen döviz piyasasına yapılan müdahaleler, fiyat dalgalanmalarını önler, parite kuru belirleme uygulaması yoktur. Bretton Woods Sistemi'nin çöküşünden sonra esnek kur sistemi uygulanmamıştır. Dalgali kur sistemi, birçok şekilde adlandırılmaktadır. Örneğin, esnek kur sistemi, serbest döviz kuru rejimi ya da değişken kur sistemi. Bu para sistemi sabit kur para sisteminin zıttı olarak bilinmektedir. Bu kur para sisteminde döviz cinsinden alınıp satılan paranın değeri diğer ulusal paraların değeri karşısında farklılıklar oluşturmaktadır. Dalgali kur sistemi tarihsel olarak incelendiğinde, 1973 yılında uluslararası para sisteminde belirsizliğin artması sebebi ile IMF ülkeleri hızla toplanıp, uluslararası dö-

viz sistemlerini serbest dalgalanmaya bırakma kararı aldılar. Çünkü oluşturulmuş ve kabul edilebilecek parasal bir sistemleri kalmamıştı (Seyidoğlu, 2015:807). Amerika ise özellikle dış ödemeler fazlası veren ve kısıtlayıcı önlemler alan Japonya ve Almanya gibi ülkelerin politikalarından rahatsızdı. Nihayet Eylül ayına gelindiğinde taraflar arasında anlaşma sağlanmış, ABD yüksek faiz politikasını terk edecek, Japonya ise genişletici maliye politikası uygulayarak ve bir anlaşma ile günümüz sistemlerine temel olan sistemin ilk adımlarını atmıştır (Yaldız, 2006:416). Anlaşmanın ardından dolar istikrara kavuşmuştur. Günümüzde bile Japonya ve ABD'nin istikrar bozulduğu durumlarda piyasaya hala bu tarz müdahalesi görülmektedir.

DALGALI KUR SİSTEMİNİN AVANTAJLARI

Dalgalı kur sistemindeki ödemeler bilançosu düzensizlikleri süreklilik meydana geldiği zamanda düzeltmektedir. Buna genellikle döviz kurlarında istikrar sağlayıcı dalgalanmayı azaltan spekülasyonlar neden olmaktadır. Ayrıca dalgalı kur sisteminde politika avantajları bulunmaktadır. Yani Dalgalı kur para sisteminde ülkeler iç dengeyi oluşturmak amacıyla gerekli olan politikaları özgür bir biçimde yapmaktadır dış dengeyle bağlantıları yoktur ve her ülkenin belirlediği enflasyon-işsizlik oranına ulaşabilmesi için bağımsız bir biçimde iç politikalar uygulamasına izin vermektedir. Dalgalı kur sisteminde ayrıca devletlerin ellerinde herhangi bir rezerv bulundurmasına gerek yoktur (Seyidoğlu, 2015). Dalgalı kur para sisteminde döviz piyasasına müdahalede bulunarak döviz kurlarının sabit bir biçimde tutulmaya çalışılması gerekmemektedir. Neticede dalgalı kur para sisteminde herhangi bir ülke rezervinde devlet müdahalesi ya da azalma meydana gelmemektedir.

DALGALI KUR SİSTEMİNİN DEZAVANTAJLARI

Bu sistemde belirsizlikler hızlı ve kademeli şekilde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik birimlerde bu olaya kolay bir şekilde ayak uydurabilirler. Yabancı ülkelerdeki enflasyon kur aracılığıyla ithal edilmektedir. Dalgalı kur sistemine bağlı olarak ise ekonomi içindeki birimlerin risk miktarı

artar, risk primlerinde yükselme ortaya çıkar, neticede finansal ile ticari işlemlerde azalmalar görülür. Dalgalı kur sistemine geçildiğinde açık pozisyonda bulunan banka ile firmalar kur değerinin artmasıyla çok büyük zararlar görebilir.

Tablo 1: —Uluslararası Para Sistemi ve Üç Önemli Gösterge

Dönemler	Siyasi Bağımsızlık	Sermaye Hareketliliği	Sabit Döviz Kurları	Açıklamalar
Altın Standardı	Çok	Az	Az	Geniş Ölçüde
Dünya Savaşları ve Durgunluk	Az	Birkaç	Çok	Sermaye Kontrol-leri Merkezi Avrupa ve Latin Amerika'da
Bretton Woods	Az	Çok	Az	Geniş Ölçüde
Dalgalı Kurlar	Az	Az	Az	Bazı Ülkelerde Para Kuulları ve Dolari-zasyon

Kaynak: Obsfeld M. and A. Taylor (2003) “The Fragility of Fixed Exchange Rates: Lessons in Sovering Risk From the Gold Standard Years”, Economic Journal , april

SONUÇ

Parayla ilgili durumları açıklamak için birçok teori ve kuram geliştirilmiştir. Bununla beraber paranın standartlaştırılma çalışmaları için ise özellikle değer farklılıklarını yok etme ve ülkeler arasındaki ticaretin fazlalaştırılmasına yönelik olarak alınacak tedbirler ilk günden beri düşünülmüştür (Bardakçı, 2020). Bunun için geçmişten günümüze farklı para sistemleri üzerinde kafa yorulmuştur.

Günümüzde uygulanan para sistemlerinin benzerine ulaşamamış, bilinenden değişik bir boyuta ulaşılmıştır. Bugünün sistemi, büyük ölçüde, ABD doları ve euro'nun önde gelen küresel para birimi olmak için itişip kakıştığı, yönetilen bir dalgalanma sistemi olmaya devam ediyor. Bir za-

manlar esas olarak ABD doları cinsinden fiyat veren işletmeler için, fiyatlandırma artık aynı sıklıkta euro olarak da kendini gösteriyor. Bazı küçük ülkeler gönüllü olarak dolar karşısında döviz kurlarını belirlemeyi tercih ederken, diğer ülkeler euroyu seçti. Genellikle bir ülke, en büyük ticaret ortaklarını gözden geçirerek dolar ve euro arasında karar verirken, ülkeler euro veya doları seçerek, algılanan diğer çeşitli faydaların yanı sıra para birimi istikrarı ve enflasyonda düşüş sağlamaya çalışıyorlar. Latin Amerika'daki birçok ülkenin geçmişte ekonomileri için para istikrarı sağlamak için dolar biriktirmesi bunun iyi bir örneğidir. Bugün, bireysel ekonomiler güçlendiğinden ve ülkeler artık ellerindeki dolar miktarını düşürmeye çalıştıkça bu değişiyor. Para ticarete değişim aracı işlevindeyken günümüzde daha farklı işlevlerde de kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, yatırım ile tasarruf aracı olarak da işlem görmektedir.

Zamanında nesnelere belirtilen parasal ilişkiler günümüzde ülkelerin bastıkları paralar yanında bankalar tarafından verilen kredi kartlarının artması sebebiyle kesin olarak emisyon hacimlerinin belirlenmesini izin vermemekte, kur sistemleri için ve ekonomik hesaplamalar için zorluklar açmaktadır. Uluslararası sistemde, bu zorluklar çok fazla hissedilmektedir. Ülkeler arasında artış gösteren ticaret zorlukları en sağlıklı formda çözülmesi gerekir. Ayrıca para politikalarının düzenlenmesi de ülkeleri etkilemektedir.

Gelecek zamanlarda reklamlarda izlediğimiz gibi paranın yerini insanlar almaya başlayacak ve para düzenine yeni biçim getireceği, yeni standartlara ihtiyacın ortaya çıkacağı açıkça görülmektedir.

Kaynakça

- Bardakçı, H (2020) “Yeni Dış Ticaret Teorilerinin Gelişimi, Öncesi ve Sonrası” Uluslararası Ekonomi, Parasal İktisat Ve Kent Ekonomisi Adlı Kitapta Bölüm, (Editör: Prof. Dr. salih Öztürk) İKSAD Publishing House, Ankara
- Çağlar, Ü ve Dışkaya, S,(2018) “Küreselleşme, Uluslararası Para Sistemi Ve Kriz” İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, Journal of Economic Policy Researches, Cilt/Volume:5, Sayı/Issue:2, p.1-24
- Karluk, R. (2009) Uluslararası Ekonomi Teori- Politika, 9.Basım, Beta Basım Yayım Dağıtım Aş, ISBN:978-605-377-058-9, İstanbul
- Seyidoğlu, H., (2015) Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama, 20.Basım, Güzem Can Yayınları, İstanbul
- Obsfeld, M. & Taylor, A.(2003) “The Fragility of Fixed Exchange Rates: Lessons in Sovering Risk From the Gold Standard Years”, Economic Journal , april
- Obsfeld, M. & Taylor, A.(2003) “Globalization and Capital Market”, Globalization in Historical Perspective, Editors: Michael D. Bordo, Taylor, A., J.G. Williamson, University of Chicago Press
- Özçelik, O. & Aykaç Alp, E. (2021), “Ekonomik Entegrasyonlara Katılımın Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 4(1):101-114
- D’Arista Jane. (2009). The Evolving International Monetary System. Cambridge Journal of Economics. No. 33. 633-652
- Dorrucci E. And Julie McKay. (2011). The International Monetary System After the Financial Crisis. ECB Occasional Paper Series No. 123
- Schulmeister, Stephan (2000). Globalization Without Global Money: The Double Role of Dollar as National Currency and World Currency. Journal of Post Keynesian Economics. Spring, Vol. 22, No. 33
- Jin, Y.R., Liu, D.Y. and Li, Y.H. (2018) Factors That Have Led to the Collapse of the Bretton Woods System. American Journal of Industrial and Business Management, 8, 2133-2142. <https://doi.org/10.4236/ajibm.2018.810141>
- Stiglitz, J. E. (2010). The Stiglitz Report: Reforming The International Monetary and Financial Systems In The Wake of The Global Crisis. The New Press. New York/London
- Yaldız, E. (2006):“İkiz Açık Hipotezi ve Türkiye,” İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Bilimsel Çalışma Raporları Serisi, ss: 1-18.

TÜRK PANAVRASYA KURAMI

Dr. Çağrı ÖZKAN*
Ahmet Gürkan ATAY**

ÖZET

ABD'nin dolaylı yada doğrudan müdahil olduğu, planladığı Renkli Devrimler, Küresel Ekonomik Kriz ve Afganistan-İrak merkezli demokrasi götürme operasyonları büyük bir ekonomik sistem buhranını ortaya çıkarmıştır. Bu krizleri takip eden göçmen krizi, İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkması, ABD ve Küresel Sermaye Partnerlerinin 2'nci Dünya Savaşı sonrası kurduğu düzeni sona erdirmiştir. Dünya nüfusunun giderek artması, iklim değişikliği, iç savaşlar, yönetilemezlik, Rusya'nın küresel güç olma arayışı, Çin'in yükselişi ve ABD'nin tek süper güç olma konumuna meydan okuma gibi jeopolitik sistemde değişim ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada Rusların ve Türklerin Avrasya Coğrafyasındaki gelişimleri incelenmiştir. Küresel anlamda haplogruplar incelenerek ırkların dağılımı ortaya konmuştur. Türklerin liderliğinde kurulacak bir Avrasya Birliğinin küresel liderlik anlamında gücü ve etkisi hakkında önermelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler:Panavrasya, yönetilemezlik, haplogruplar, ırkların göçü, Avrasya Birliği.

* Türk DEGS İstanbul/ Türkiye

cagrioalkan@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-8797-3240

** Türk DEGS İstanbul/ Türkiye

atay.gurkan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4548-3275

TURKISH PAN-EURASIAN THEORY

ABSTRACT

The Colored Revolutions, the Global Economic Crisis, and the Afghanistan-Iraq-centered democracy-delivery operations that the USA was indirectly or directly involved in and planned have revealed a global economic system crisis. The immigration crisis and the BREXIT followed these crises. The US and the Global Capital Partners ended the order established after the Second World War. The increasing population of the world, climate change, civil wars, unmanageability, Russia's ambition to become a global power, and the rise of China revealed the need for change in the geopolitical system, such as challenging the US's position as the sole superpower. In this study, the development of the Russians and the Turks in the Eurasian Geography examined. The distribution of races has been revealed by examining haplogroups in the global range. Suggestions have been made about the power and impact of a Eurasian Union to be established under the leadership of the Turks in terms of global leadership.

Keywords: Panaurasia, unmanageability, haplogroups, migration of races, Eurasian Union.

GİRİŞ

ABD'nin büyük Ortadoğu Projesi'ni ilan etmesi ve daha sonrasında bunu revize ederek genişletilmiş Kuzey Avrupa ve Büyük Ortadoğu Projesi kapsamına getirmesi, Türkiye'yi işgal planı olan "millennium challenge" askeri tatbikatını gerçekleştirilmesi, ikinci Irak Savaşı, Fransa banliyö olayları renkli devrimler ve Arap baharı Türkiye'yi bölgesindeki bu projelerden zarar görecektir diğer ülkelerle birlikte iş birliğine ve bu iş birliği kapsamında stratejik, siyasi ve askeri bir işbirliği planı hazırlamaya mecbur bırakılmıştır.

ABD'nin bir şekilde müdahil olduğu yada direkt planladığı Renkli Devrimler, Küresel Ekonomik Kriz, Avrupa'da başlayıp Akdeniz Afrika'sı ile Ortadoğu'ya sıçrayan 'Arap Baharı' projesi ve Afganistan-İrak merkezli demokrasi götürme operasyonları büyük bir ekonomik sistem buhranını ortaya çıkarmıştır. Bu krizin devamında gelen göçmen krizi ve İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkması, ABD ve Küresel Sermaye Partnerlerinin 2. Dünya Savaşı sonrası kurduğu düzeni sona erdirmiştir.

Sistem değişiyor. Küresel sistem, tek bir güç etrafında konumlandırılmayı reddediyor. Küreselleşme ile yerelleşme ön plana çıkmış ve bölgeselcilik öncelik halini almıştır. Devletler, kendi bölgelerindeki devletlerle müttefiklik ve bölgesel ortaklıklar kurarak, vatandaşlarını küresel tehlikelerden korumak ve görece refah toplumu vaadini yerine getirmeye çalışmaktadır.

Günümüz dünya politikasında artan nüfus, iklim değişikliği, iç savaşlar, yönetilemezlik, Rusya'nın küresel güç olma arayışı, Çin'in yük-

selişı ve ABD'nin tek süper güç olma konumuna meydan okuma gibi jeopolitik gelişmeler var. İngiltere'nin koptuğu Avrupa Birliği'nin durumu, Küresel Terörizmin geleceği, Irak ve Suriye'nin toprak bütünlüğü, Çin'in ekonomik saldırganlığı, Hindistan'ın tutumu, Balkanlarda meydana gelebilecek toplumsal hareketlenmeler ve daha birçok soru işaretiini barındıran sorunlar yumağından bazılarıdır.

Coğrafya dünyada değişmeyecek bir unsurdur. Orta Asya coğrafyasına baktığımızda din olarak İslam, Ortodoksluk, Hristiyanlık millet olarak Türk ve Slav kimliği öne çıkmaktadır. Bu bize bölgenin sosyal gen rengini işaret etmektedir. Gözümüzün rengini saçımızın rengini fiziki genlerimiz nasıl belirliyorsa, sosyal genimiz de sosyal geleceğimizi (epigenetik) belirler. Tarih boyunca geçiş dönemlerindeki arayışları hep temel genetik davranış kalıpları belirlemiştir. İçselleştirilemeyen fikirler coğrafyalarda uzun süre kalıca olmaz. Silah ve para gücü geçicidir. Medeniyetler ve onları oluşturan töreyi somutlaştıran Milletlerin Karakteri esas güçlü aktörlerdir. Sonucu belirleyen, milletlerin karakteridir. Gelecek, geçmiş doğru değerlendirildiği takdirde başarılı yönetilir.

AVRASYACILIK

İsim babalığını Alman dilbilimci Aleksander von Humboldt'un yaptığı Avrasyacılık fikri XX. yüzyılın başlarında tarih, felsefe ve teoloji gibi çok farklı uzmanlık alanına sahip olan genç göçmen Rus entelektüelleri tarafından ortaya atılmış ve bu kişilerin akademisyen olması dolayısıyla da bilimsel değere sahip çok değerli makalelerle beslenmiş akademik bir düşünce olarak meydana geldi (Mangır, 2020: 193).

19. Yüzyılı Fransız Devriminin ortaya çıkartmış olduğu fikir akımları şekillendirmiştir. Fransız devriminin Çarlık Rusya'sına ilk etkisi aidiyet sorununu doğurmuş ardından da model arayışını tetiklemiştir. Batıdan yayılan fikir akımları Çarlık Rusya'sında aydınları Batıcılar ve Slavofiller olarak ikiye bölmüştür. Batı düşüncesinin etkisinde kalan, batı tarzı yaşamayı

benimseyen ve Rusya'nın yerinin de batıda olduğunu düşünen kesimi batıcılar oluştururken bunların karşısında Rus'un hiçbir zaman batılı olmadığı, olamayacağı onun yerinin doğuda olduğunu, batı değerlerinin Çarlığı parçalayacağını düşünen Slavofiller yer almıştır. Batıcılar, batıyı modernleşmek olarak görmüşler ve düşüncelerini buna dayandırmışlardır. Slavofiller ise Slav milliyetçiliği ile Ortodoks değerleri merkez almışlardır. 1. Dünya savaşı ve Bolşevik devrimi sonrası self-determinasyon istekleri ortaya çıkmıştır. Rus entelektüelleri Roma-Germen kökenli Avrupa birikiminin yayılmasını tehditkâr bir tez olarak tanımlamış ve buna karşı bilimsel bir anti-tez olarak Avrasyacılık düşüncesi karşısına koymuşlardır. Çok bilinenin tersine ilk ortaya çıktığı yer Rusya değil Avrupa'dır. 1917 devriminden sonra ülkeyi terk ederek Avrupa'ya sığınan Rus entelektüelleri arasında ortaya atılıp yayılan bir akımdır. Avrasyacılar, Tarih, coğrafya, dil, felsefe gibi çeşitli uzmanlık alanlarına dayanarak eski Çarlık Rusya'sının kendine özgü bir dünya bir medeniyet olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır (Riasanonovsky, 1996: 116).

Avrasyacılığın Rusya'da doğuşuna temel oluşturacak ilk çalışma N.S.Trubetskoy'un kaleme almış olduğu Avrupa ve Beşeriyet (Evropa i Chelovechestvo) eseridir. Yazar eserinde Avrupa medeniyetinin diğer kültürlerden ileri veya geri olduğunu gösteren, kriterlerini çizen herhangi bir ilmi çalışmanın mevcut olmadığı, bu tür düşüncelerin Avrupa merkezli dayatmacı, egoist düşüncelerin mahsulü olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Rus milliyetçiliğinin modern versiyonu denilebilecek Avrasyacılığın manifestosunu oluşturan ilk toplu çalışma ise 1921'de Sofya'da basılmıştır. N.S. Trubetskoy, P.N.Savitski, G.V.Florovski ve P.P. Suvchinski, "Doğuya Doğru" (İskhod k Vostoku) isimindeki eserleriyle seslerini bir merkezden duyurmaya çalışmışlardır. Eserlerinin giriş bölümünde hareketlerini, Birinci Dünya savaşıyla artık kesin olarak anlaşılan Roma-Germen kültürel, teknolojik, rasyonalist, bilimci ve bireyci yıkımına karşı oluşan bir düşünce hareketi olduklarını belirtmişlerdir (Gacheva, 2008: 11).

Avrasyacılar, dini değerleri ön plana çıkararak Rusya'nın jeopolitik

konumuna yoğunlaşmışlardır. Avrasyacılar, Rusya ve çevresinin coğrafi açıdan hem Batı'dan hem de Doğu'dan farklı olduğunu, bu bölgenin ayrı bir kıta sayılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. P.N. Savitski, Rusya'nın Coğrafi Özellikleri adlı çalışmasında bu düşüncenin doğruluğunu ispat etmeye çalışmıştır. O, bu bölgenin sıcaklık, nem, rutubet, açısından aynı iklimi, fiziki açıdan da aynı özellikleri taşıdığını belirtmiştir. Bunun içinde raporlar ortaya koymaya çalışmış, bununla da Ural'ın doğu ve batısının aynı özellikleri taşıdığı, Avrupa ile Asya'yı ayırmak için Ural dağlarının sınır teşkil edemeyeceğini ileri sürerek bu bölgenin bütüncül bir yapısı olduğunu, ayrı bir kıta özelliğini taşıdığını belirtmiştir.

Avrupa merkezli tüm medeniyetler, Rus tarih yazımında daha öncekinden farklı olarak Kiev merkezli değil, Moskova merkezli, dolayısıyla Moğol işgaline ayrı bir önem veren bir yöntem ileri sürmüşlerdir. Moğol işgali ve Moğol-Tatar devletinin getirdiği siyasi, ekonomik, sosyal, askeri yapının Avrasya'ya ait ilk imparatorluk geleneğinin temelini oluşturduğunu ve Ruslara bırakılan çok önemli bir miras olarak gördüklerini anlatmaya çalışmışlardır.

Trubetskoy'un 1925 yılında yayınlanan Cengiz Hanın Mirası adlı eserinde Cengiz Hanın liyakat /Sadakat ve dini toleransa dayanan içinde birçok devleti barındıran bir Avrasya İmparatorluğu kurduğu ve Rusların da bu imparatorluğun bir parçası olarak görüldüğü kaydedilmektedir. Moskova'nın yükselerek Rus halkını kucaklayan bir devlet olması da Altın Orda devleti vasıtasıyla steplerden alınan devletçilik ruhu ve iradesinin etkili olduğu belirtilmiştir.

Oleg Kaçmarskiy, öz eleştiri yaparak, yüz yıldır Rus tarihi çarpıtılarak aktarıldığından bahsetmektedir. Kaçmarskiy, genel olarak Rus tarihçilerinin bir konuyla ilgili yazı yazarken batıdakinden farklı olarak tek taraflı bakış açısıyla konuyu ele aldıklarını, hoşlarına gitmeyen konuları yuvarlayıp geçtiklerini, bu yüzden Moğol-Tatarlar anlatılırken hep kötü

tarafklarının anlatıldığını, “İga” esaret kelimesinin kullanılmasının da bu düşünceenin ürünü olduğunu belirtmiştir.

Lev Gumilev, “Ritmî Evraziî” Avrasya’nın Ritmi adlı çalışmasında “1247 yılında Rus’un Altın Orda’ya birleşmesi” cümlesini kullanmış, 1312 yılında Hıristiyan Moğolların Rus’a göç ettiğini, burada Knazlara hizmet ettiklerini ve burada Rostov, Razan ve Moskova güzelleriyle evlendikleri bildirmiştir. Gumilev yine aynı çalışmasında eski Rusların “İga” (esaret) kelimesini bilip bilmediklerini sorar ve cevabında da, 1263 yılında Aleksandr Nevskoy’un Büyük Vladimir Knazlığını gönül rızasıyla Altın Orda’ya bağladığını örnek vererek eğer esaret varsa bunu nasıl tanımlayabiliriz diye kendi sorusuna kendisi cevap vermiştir (Gumilev, 1992).

Cengiz Hanın bölgede hâkimiyeti ele geçirmesi ve Altın Orda’nın kurulmasıyla bölgedeki istikrar tekrar temin edilmiş, bu halkların devletleşebilmeleri için iç sorunlardan uzak bir huzur ortamının oluşması sağlanmıştır. Bu dönemde Altın orda dâhilindeki Rus Knezlikler sakin bir hayat yaşamışlardır. Fakat Altın Orda yönetimine dahil olmamış, batı ve kuzey batı Rus knezlikleri ise eskisi gibi Polonya ve Litvanya tarafından baskılara ve işgallere maruz kalmaya devam etmişlerdir. Trubetskoy, Müslüman-Tatar hoşgörölü yönetiminin kendileri için olumlu sonuçlara sebep olduğunu kabul etmiştir (Kemaloğlu, 2015: 24).

Avrasyacılar, Hun, İskit, Peçenek, Avar, Hazar, Kıpçak devletlerinin, Moğol-Tatar İmparatorluğunun kurulup genişlediği Avrasya’yı tarihi bir yapı haline getirerek Rusya tarihini de bu yapı içerisinde ele alarak Rusya’ya farklı bir konum kazandırmayı başarmışlardır. Bu siyasi yapının genişlemesi Rusya’yı merkeze çekeceği düşünülmektedir. Burada Rusya’ya Cengiz Han’ın üstlenmiş olduğu sorumluluklar verilmektedir. Yani çok uluslu devlet yapısının merkezi yöneticisi görevi, gücü elinde olan kişidir. Avrasya coğrafyasının birleştirici bir yönü olduğu belirtilerek bu yapının merkezi rolünü üstlenen Rusya’ya bütünleştirici olması için “hizmet” rolü

yüklenmektedir. Putin'in Avrasya Birliği düşüncesi de genlerini yukarıda belirtmiş olduğumuz temelden almaktadır. Rus Stratejik düşüncesi Avrasyacılığı Rus'un geleceği için tek çare olarak görmektedir.

YENİ AVRASYACILIK

Avrasyacılık fikrinin Trubetskoy, Savitskiy, Roman Jakobson, Petr Savitsky Alekseev, Bromberg, Gumilyev gibi Rus düşünürler tarafından teorize edilerek Rus düşünce hayatına girdiğini ifade etmiştik. Bu akademisyenlere göre Rusya, Şark ve Garp medeniyetinden ayrılarak özel ve özgün bir kimliğe ve yapıya sahipti. Bazı Rus filozoflarca savunulan Rusya'nın Roma İmparatorluğu'nun devamı olduğu argümanının aksine Avrasyacı düşünürler Rusya'nın Asyalı ve Türki halkların ve kültürlerinin birer parçası olduğunu iddia ettiler (Dugin, 2007: 143). Bolşevik Devrimi sonrası Avrasyacı düşüncenin ve onun savunucularının sistemden dışlanmasıyla, Avrasyacılık fikri 1990'lara kadar Rus politik hayatında uyku evresine girdi. Az sayıda düşünür ise Sovyetler Birliği'nin kurulmasının Avrasyacıların savunduğu Avrasya Birliği gayesinin vücut bulmuş şekli olduğunu iddia etti (Dmitry, 2007: 144).

1990'lardan itibaren Aleksandr Dugin'in başını çektiği düşünürlerce Avrasyacılık düşüncesi tekrar diriltilmeye ve teorize edilmeye çalışıldı. 1990 sonrası Neo-Avrasyacılık olarak adlandırmaya başlanan düşünce, Klasik Avrasyacılık ile benzerlikler göstermekle beraber belirgin farklılıklar ortaya koymaktadır (Dugin, 2010). Neo-Avrasyacılık düşüncesi Klasik Avrasyacılık'ta olduğu gibi Germen-Roma kültürünün anti-tezi olmak yerine Anti Atlantik ve Amerikan hegemonyasına karşıtlık üzerine şekillenmiştir. Hatta Avrupa ile işbirliği içerisine girilmesi gerektiğini ve Moskova-Berlin-Paris hattının oluşturulmasını savunan Neo-Avrasyacılar da bulunmaktadır (Laurelle, 2008: 56). Neo-Avrasyacılar renkli devrimlerle Avrasya ülkelerinin rejim ve yapılarının Amerikan hegemonyası lehinde şekilleneceğini ve bu devrimlerin tezahürünün son halkasının ise

Orta Asya ülkeleri olacağını iddia etmektedirler. Bu bağlamda Rusya için özellikle Kafkasya ve Orta Asya büyük önem teşkil etmektedir (Bassin, 2003: 257).

1991'den 1993 yılına kadar bu yeni Avrasyacılar konferanslar, sempozyumlar, seminerler, yuvarlak masa toplantıları vs düzenleyerek adeta tanıtım çalışması yaptılar. Bu tarihler arasında Dugin'in ve dolayısıyla da Neo-Avrasyacıların temel felsefesini teşkil eden okyanus-kıta veya Avrasya-Atlantik ikilemi Dugin tarafından kaleme alınan 'Büyük Kıtalar Savaşı' adlı makalede dile getirildi. 1991-93 tarihleri arasında Neo-Avrasyacılık ve dolayısıyla da Dugin üzerinde büyük bir şekillendirici etki oluşturan 'Yeni Sağcılar'ın ünlü isimleri J. Tiriari, Klaudio Mutti, Terrachano, A. Benois, R. Stoykers, M. Batara gibi Yeni Avrasyacılar gayretlerini jeopolitik, tarih felsefesi, din araştırmaları gibi alanlarda yoğunlaştırmaya başlıyorlar. Avrasyacı olduklarının şüphe götürmemesi için de klasik Avrasyacılığın temsilcilerinden Trubetskoy, Vernadskiy, Alekseyev ve Savitskiy'in kitaplarını özellikle Dugin'in yorumlamalarıyla bastırdılar. Ayrıca "Konspiroloji", "Muhafazakâr İnkılap", "Avrasya Misterileri", "Hayırlı Haberin Metafizigi", "Jeopolitiğin Esasları: Rusya'nın Jeopolitik Geleceği", "Proleter Tampliyerler" gibi eserler Dugin isminin meşhur olmasını sağlıyorlar. Bu esnada Avrasyacılığın ideolojik fikirleri Komünist Parti, Liberal Demokrat Parti, Evimiz Rusya Partisi gibi hem sol hem de sağ partilerin söylemlerine ve hatta programlarına hâkim olmaya başlamıştır. Bu dönemde Avrasyacılık fikri Kazakistan Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından aktif olarak kullanılmaya başlanıyor. Nazarbayev Avrasya Birliği adı altında Sovyet sonrası bölgenin birleştirilmesi çalışması içerisine girdi. Kazakistan'da Gumilyev adına bir üniversite bile kuruldu.

Dugin 1998 yılında Duma başkanı G. Selezniyov'un danışmanlığını yapmaya başlayarak Neo-Avrasyacılığın lideri olarak Rus eski dini inanışlarının ve geleneklerinin araştırılması çalışmalarını başlattı. Dugin Neo-Avrasyacılığın lideri olarak radyolarda, gazetelerde, dergilerde boy

göstermiş ve kitaplarında, makalelerinde, radyo programlarında her konuyu Avrasyacı bir yaklaşımla ele almaya başlamıştır.

Putin'in vekâleten göreve gelmesine destek olan Dugin 2001 yılında onun Bişkek'te "Avrupa-Asya Ekonomik Birliğini" kurmasıyla Putin ile ülkenin Avrasyalaşmaya başladığını görerek Putin'e olan sempatisi, Putin'in Buruney'de 'Rusya bir Avrasya ülkesidir' sözüyle birlikte son seviyesine ulaşmış oldu. 2001 Mayıs ayında Avrasyacılık, Rusya Siyasal ve Toplumsal Hareketi adı altında resmileşti. 30 Mayıs 2002'de Moskova'da, bir manastırda "Avrasya" Siyasi Partisinin Kuruluş kongresi yapılarak liderliğine de A. Dugin seçildi.

KLASİK AVRASYACILIK İLE YENİ AVRASYACILIK KIYASLAMASI

Neo-Avrasyacılık, klasik Avrasyacılığın esas kavramlarını kendisi için teorik temel olarak almakla birlikte klasiklerdeki Roma-Germen medeniyetine karşı yapılan tenkitler ABD düşmanlığına dönerken (Batı değil) bu düşmanlık Dugin'in düşüncelerinin de özünü oluşturmuştur. Roma-Germen kelimesi Neo-Avrasyacılıkta yer almazken Atlantis kültürü, Anglosakson dünyası gibi kavramlar sıklıkla kullanılmakta 'Yeni Sağcılar'ın etkisiyle kıta Avrupa'sı olumlu olarak betimlenmekte ve kendisiyle anlaşılabilir bir dünya olarak görülmektedir. Zaten böyle görülmemesi durumunda Avrasya'nın doğusu ile batısını birleştirme fikri (bu fikir jeopolitiğin kurucusu K. Haushofer'e ait) Moskova merkezli Almanya-Rusya-Japonya jeopolitik ekseninin oluşturulması düşüncesini bir temele oturtma düşüncesi imkânsız bir hale gelecekti. Bu eksenin oluşturulması, okyanus kültürüne ve onun yayılmacı politikasına karşı koymanın temellerinden birini oluşturması dolayısıyla Neo-Avrasyacıların temel argümanlarından birini teşkil etmektedir.

Neo-Avrasyacılar için her ne kadar toprak kanın altında yer alsın da (Bölgecilik milliyetçiliğin önünde prensibi) Ruslar ve Rusya temel alınarak planlar oluşturulmaktadır. Rusya, Avrasya birliğini oluşturacak diğer birlik üyesi devletler arasında eşitler arasında birinci olarak yer almaktadır.

Rusya'nın önderlik etmediği bir Avrasya birliği söz konusu bile olmamaktadır. Neo-Avrasyacılar arasında biri olan V. Fedorov bu durumu şu şekilde dile getirmektedir: 'Avrasya devleti birliği ancak Avrasya milli devletlerinin bir araya gelmesiyle mümkün olabilir ki bu birliğin oluşması da ancak bunların arasından en güçlü etnik Rus devletinin yönetiminde (egemenliğinde) söz konusu olacaktır'. Bu sözler Avrasya birliği açısından Rusya'yı asıl onun dışında bulunan diğer devletleri ise teferruat olarak görmektedir.

Klasik Avrasyacılar da görülen Makyavelist felsefenin Neo-Avrasyacılar da hat safhaya ulaştığını görmekteyiz. Dugin Rusya'nın bir Avrasya devi olarak doğmasını gerçekleştirmek amacıyla bölge ülkeleri üzerinde kirli oyunları sakıncasız görmektedir ki bu durum kendisine yönelik güvensizlik oluşturmuştur. Neo-Avrasyacılık, Avrasya birliği oluşturma yolunda Avrupa Birliği gibi bir birlik oluşturmada çok kaos ortamından bir sistem oluşturma, Rusya imparatorluğunu meydana getirme mücadelesidir. Bu uğurda İran ve Türkiye gibi bölge ülkelerini, bir şekilde birbirlerine karşı kullanmayı düşünmektedir. Atlantik kültürü düşmanlığı üzerinden Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan gibi ülkelerde dost bulma ve Avrasya birliği yolunda devrim yapabilecek üst seviyeli yönetici taraftarlar edinmeye çalışmaktadır.

YENİ AVRASYACILIĞIN ELEŞTİRİSİ

Her milletin kendisine has özellikleri vardır. Bazı durumlara göre şekillenen ve gelenek haline getirilerek bir sonraki nesillere aktarılan bu özellikler çoğu zaman başarılı bir şekilde korunur. Almanları örnek alalım. Siyasi ve idari yapısını oldukça geç tamamlayan Alman Ulus Devleti, iki dünya savaşından yenik çıkmasına rağmen yenilgileri, felaket olarak algılamayan Almanlar, disiplinleriyle çalışma azimlerini birleştirerek büyük savaştan 15 yıl sonra tekrardan toparlanmış bir şekilde büyük güçlerin arenasında dikilmiştir. Tıpkı Alman milleti gibi Ruslarında kendilerine has özellikleri var. Rus tarihine oldukça eleştirel bakan Rus tarihçi Kliyuçevs-

ki'e göre bu özelliklerden biri: 'Rusların kendisini besleyen toprağı tahrip etme ve nihayet tamamen yok etme hususunda, başka hiçbir yerde rastlanmayan özel bir dehasının' olmasıdır. Aynı tarihçi der ki: 'Rusya'nın tarihi, kendi kendisini sömürgeleştirmekten vazgeçmeyen bir ülkenin tarihidir.' Rusya'nın tarihi sıkça rastlanan isyanlar, baskınlar, işgaller ve ekonomik kıtlıklarla doludur. Bu felaketler her defasında Rusların, Avrupa medeniyetiyle uyum sağlayıp bütünleşmesini engelleyen etmenlerdendir. Ve ayrıca bu felaketler, Rusların son iki asırdır kendilerine hedef biçtikleri ve bu uğurda mücadele ettikleri Dünya Devleti ve Büyük Güç sevdasını da açıklamaktadır. Rus zihniyetinde zayıf düştüğünde iç karışıklıkların hızlıca patlak verdiği ve ekonominin kolay kolay toparlanamadığı bir coğrafyaya sahip olan Rusya, bu güçler arenasında zayıf düşmemesi gerektiğı çok iyi bilmektedir. Rusya, gücünden ödün vermemek için kırmızı çizgilerini çok net bir şekilde çizmiştir. Günümüzde Rusya'nın kırmızı çizgileri içerisinde kalan Kırım'a müdahalesi ya da bundan önceki Gürcistan operasyonu Rusya'nın 'ben buradayım ve halen güçlüyüm.' deme şeklidir. Neo-Avrasyacılık düşüncesi Klasik Avrasyacılık'ta olduğu gibi Germen-Roma kültürünün anti-tezi olmak yerine Anti Atlantik ve Amerikan hegemonyasına karşıtlık üzerine şekillenmiştir. Neo-Avrasyacılık düşüncesi Türk halklarını ve Türkiye'yi merkeze almak yerine olası bir Avrasya Birliğı'nde Rusya'yı başat ve egemen unsur yapmaktadır. Bu özelliğıyle de Neo-Avrasyacılık düşüncesi emperyal bir nitelik taşımaktadır.

Avrasyacılık, Sovyet emperyalizminin ABD'ye karşı Asya ve Avrupa'da tutunmasının ideolojisidir. Türk cumhuriyetlerindeki milli bilinci köreltmesi bakımından da Türkler'e karşı bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Aynen Dugin'in ifade ettiği gibi Ruslar'la Türkler arasındaki "Nesnel jeopolitik" gerginlik, Avrasyacıların Türk dünyasını yok etme ve Anadolu üzerinden sıcak denizlere ulaşma hayalinin peşinde koşmalarına neden olmuştur. Putin'in Rusya'yı tekrar bir emperyalist kutup haline getirme çabası, Dugin'in Avrasyacılığıyla örtüşüyordu. Bu nedenle Dugin, Putin

döneminde hem Duma'da hem de Rus Genelkurmayı'nda danışmanlık görevlerinde bulundu. Kurduğu Avrasya Partisi de Putin'in partisini destekliyor. Bugün bir "mazlum milletler enternasyonalı" gibi gösterilen, hatta Atatürk ve Galiyev'in hayal ettiği birliğin gerçekleşmiş hali olarak öne sürülen Uluslararası Avrasyacılık hareketi, aslında Rusya'nın emperyal dış politikasının uluslararası sömürgelerini oluşturma hareketinden başka bir şey değildir.

Batılı güçlerle ittifak etmekten çekinmeyen Rusya, emperyalist paylaşımın gerekliliğini ispat etme yolunda, daha sonra amansız düşmanı olacakları Batıların adeta "gerekçeli karar hükmü" niteliğinde, emperyalist tarih ve siyaset literatürüne "Le question d'orient" (Doğu Meselesini) armağan edeceklerdir. Bu Rus tarihinin yapmış olduğu iki büyük yanlışın doğurduğu büyük bir hatadır. Birincisi Rusların, günümüzde Kartaca'lı denizcilerin selefleri olduklarını iddia ettikleri Atlantikçi saldırganların, Doğu'ya yönelik sömürgeci amaçlarının Orta Avrupa ve Kuzey Afrika'dan yolunu keserek yüzyıllarca Doğu'nun işgali önünde kalkan rolünü üstlenen Osmanlı Devleti'ne karşı mantıksız bir saldırganlık sergileyip, Atlantikçi cephenin maşalığını üstlenmeleridir. Atlantikçi cephe bir yandan "Osmanlı Barışına" karşı Rusları koçbaşı olarak kullanıp Türkleri, diğer yandan sürekli teyakkuz haliyle Rusları da Batı cephesinden Osmanlı sayesinde uzak tutmuş oluyorlardı. Rusların ikinci yanlış noktası ise, I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin parçalanarak pay alma mücadelesinde Atlantikçilere "Doğu Meselesi" adını taşıyan ünlü "yol haritasını" sunmuş olmalarıdır.

Rus imparatorluğunun oluşumunda (yayıma ve imparatorluk kurulduktan sonra) Batıdan aldıkları felsefi, sosyal (sınıfsal yapı), iktisadi, idari ve kültürel kipler, işgal ettikleri topraklarda ve Doğulu haklar üzerinde Batılı sömürgeci zihniyeti yansıtmaktadır. Çar Petro'nun reformlarıyla, Lenin'in Sovyet Devriminin bütün iktisadi, siyasi ve içtimaî kodları, Batı menşeli olması bir tesadüften ziyade, açık bir tercihtir. Bu sebeple Rusya

hiçbir zaman Doğulu olamamış, Atlantikçilerin sürekli tazyikleri sonucu, zorunluluk gereği hep “Doğu”da kalmaya mahkûm olmuş ve bu mahkûmiyetin kabulü, zaman içinde Rusların “jeo-politik” kaderi haline gelmiştir. Rusyayı (sınırları Karelya’dan-Kamçatka ve Harbine kadar uzanan büyük Asyanın hayat sahasında) başı kalpaklı, sırtı kürklü, ayağı çizmeli ama, zihni haritası; elindeki metreyle toprakları ölçen, sınırları çizen, tabiatı israf oranında hesapsızca kullanan, beyaz adamlar-köle ilişkisini devam ettiren, Katoliklikten devşirme Ortodoks “seçilmiş ve kurtarıcı” rolünü kendine görev edinen bir “Sir”, bir “Kont” veya bir “Prens” şeklinde görmek mümkündür. Rus Avrasyacıları, bir yanda topyekün Doğunun kurtuluşuna seslenirken, diğer yanda Roma’nın mirasına sahip çıkan Atlantikçiler gibi “kurtarıcılığı” kendilerinde tabi bir hak olarak görürler. Bu anlayış, genel bir dünya barışından ziyade, Slav halk gelenekleriyle, Asyalı Turanî hakların devlet tecrübesi ve fiziksel emeği üzerine kurulu, Rus emperyal sınırları içinde ortak bir tarihin karakteristiğini barındırır. Gumilev’in Atlantik Sömürge Zihniyeti için söylediği “Her bir Avrupalının gizli arzusu, dünyada bütün halkların kimliksizleştirilmesi ve bütün özgün kültürlerin (sadece Avrupa kültürü hariç) yıkılmasıdır. Bu kültür, evrensellik iddiasında olup, diğer bütün kültürlerin ikinci sınıf durumuna sokmaktadır. Bu anlayış her bir Avrupalının bilincine ta çocukluğundan, bunun da ötesinde çağdaş Avrupa halklarının oluşumunun ilk evresinden, yani 11. yy.’dan itibaren kazanmış bulunuyor. Kendi üstünlüklerinden emin olan Haçlılar, Filistin’e, Baltık kıyılarına, İstanbul’a ve Bulgaristan’a yürüyorlardı. Daha sonra Kızılderelilerin ülkesini yağmalamak için Amerika’ya, köle getirmek için Afrika’ya Hindistan’a, Java’ya hatta Hindistan afyonunun iyi pazar bulduğu Çin’e kadar yayıldılar ve bu “uygarlaştırıcı” harekette hiçbir vicdan azabını duymadılar; zira “vahşilerin” uygarlığa katılmasını bir kahramanlık, “beyaz insanın görevi” olarak algılıyorlardı” cümleleri, Yeni Avrasyacı Ruslar için de söylenebilir izleri taşıyor. Fakat emperyal açıdan bakılacak olursa Atlantikçi Almanya’nın; Roma-Cermen, ABD’nin Evan-

gelist, Anglo-Sakson, Türkiye'nin Osmanlı ideali üzerine post-emperyal yeni imparatorluk iddialarında bulunmamaları için hiç bir engel görülüyor. Peki şu soruyu hemen soralım: Avrasyacılığın alternatifi Amerikancılık/Atlantikçilik mi? Türkiye dinamikleri üzerinden örnek vererek cevap verecek olursak, Atlantik cephe'nin Türkiye merkezli Yeşil Kuşak-İlimli İslam Projesi kapsamında kurdurduğu Fethullahçı yapılanma, Avrasyacılığın eleştirerek hem Türkiye'deki Atatürkçü kesimi Rusçu olarak yaftalamak hemde okulları aracılığıyla Avrasya ve Türkistan coğrafyasında ABD'nin etkinliğini sağlarken Rus Egemenliğini inşa etmeye çalışan fikir ve hareketleri engellemeye çalışmaktadır. Fethullahçı yapılanma, Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinde kurduğu okullarla büyük bir uluslararası örgütlenmeye girişti ve bu örgütlenmenin arkasında ABD'nin olduğu biliniyor. ABD'nin isteği doğrultusunda Orta Asya ülkelerinde "İlimli İslam" rejimleri kurmaya çalışan Fethullah, tabii ki bu bölgeleri Rusya'ya bağlamak isteyen Rusçu Avrasyacılığa karşı çıkacaktır. Atatürk Avrasyacı değildi. Türkçü'ydü. Ve doğal olarak Panturanistti. Atatürk'ün tam bağımsızlıkçı dış politikasından öğrenilmesi gereken, hiçbir emperyaliste dayanmadan, sadece kendi milletine güvenerek bağımsız bir ülke inşa etme hedefidir.

TÜRKİYE VE AVRASYA: GENETİK MERKEZLİ AVRASYACILIK

Avrasyacılık düşüncesi özellikle son iki yüzyılda Türk fikir adamları tarafından zaman zaman ele alınmış ve Türk milletinin kurtuluşu olarak kabul edilmiştir. Bu fikir Yusuf Akçura tarafından gündeme getirilmiştir. Yusuf Akçura, Kazan'da yayınlanan 1907 yılının Mart ayında Tan Çulpan gazetesinde, 1908 yılında Kırım'da yayınlanan Tercüman gazetesinin kırk bir numaralı sayısında Avrupalılara ve Çinlilere karşı Rus ve Türk halklarının beraber hareket etmeleri gerektiğini savunmuş, ancak bu şekilde onların sömürsünden kurtulmanın mümkün olabileceğini yazmıştı. Bu öneri önceleri Rus halkından da olumlu cevap bulmuş, hatta böyle bir iş birliği için konuşmalar bile yapılmaya başlanmıştı. Yusuf Akçura, me-

seleyi Duma Başkanı ile konuşmuş, Müslüman İttifak partisi, meseleye eşit şartlar altında ılımlı yaklaşacağını açıklamıştı. Fakat, Rus hükümeti, kendilerini Türklerle eşit görmediklerinden dolayı bu tür fikirlere itibar etmeyeceğini kesin bir dille açıkladı ve bir beyanname yayınladı. 20 Şubat 1908 yılında yayınlanan bu beyanname bu fikrin uzun bir zaman ortalıktan kalkmasına sebep oldu.

Türkiye’de 1991’den sonra ulusalcı sol kesimlerden milliyetçilere kadar çok çeşitli gruplar tarafından Avrasya kavramı kullanılmıştır. Fakat bu gruplar Avrasyacılığa ilişkin herhangi yeni bir fikir, coğrafya tasavvuru, tarih felsefesi, sosyo-ekonomik yada siyasi bir sistem geliştirememiştir. Bu gruplar, Avrasyacılığı Batı karşıtlığı olarak algılayarak mensup oldukları düşünce sistemine sadece bir tepki olarak monte etmeye çalışmışlardır. Mesela, milliyetçiler için Avrasya, “Türk Birliği” olarak algılanırken, sosyalist cephenin devrimcileri içinde yeni bir ideoloji arayışı olarak öngörülmüştür. Hatta bu iki grup Avrasya coğrafyasında politika üretebilme konusunda zaman zaman ittifaka yönelmiştir. Ancak düşünce uygulanması mümkün olmayan sloganlardan öteye götürülememiştir.

Avrasya Birliği düşüncesi gelecekte Türkiye, Kafkasya bölgesi, Orta Asya, Ukrayna, Karadeniz bölgesinin geleceği için olumlu bir işbirliği platformu olabilir. Bu bölgelerde Türkiye de dahil bütün devletlerin kendi ekonomik çıkarları bulunmaktadır. Rusya ve Orta Asya piyasası Türkiye için büyük ekonomik ve ticari imkanlar vaat etmektedir. Avrasya Birliği projesi Türkiye için de yeniden değerlendirmek önemlidir. Avrasya Birliği fikri aynı zamanda Türkiye ve çevresindeki sorunlu bölgelerin geleceği için önemli bir potansiyeline sahiptir. Siyasal açıdan, bölgenin uluslararası sistemle entegrasyonu için köprü vazifesi üstlenebilecek imkâna sahiptir. Avrasya bölgesinde önemli bir güç sayılan Türkiye’nin Rusya’yla rekabet edemeyeceği sahalarda işbirliğine gitmesi daha faydalı olacaktır. Zira bölgesel bir güce dönüşmekte olan Türkiye için Avrasya siyasi ve iktisadi önem taşımaktadır. Avrasya bölgesinin gelecekte dünyanın önemli ekono-

mik gücüne dönüşecektir. Rusya, Çin, Türkiye, İran, Orta Asya, Kafkasya gibi bölgelerin ekonomik zeminde birleşmesi veya daha yoğun işbirliği yapması dünya düzeninde yeni bir yapının oluşmasını sağlayabilecek potansiyele sahiptir.

TÜRKLER VE AVRASYA COĞRAFYASI

Güney Batı Sibirya, Türk tarihi açısından ata yurdu anlamını taşır. Sibirya, bünyesinde taşıdığı maddi kültür alanları ile önemli bir mihenk taşıdır. Afanasyevo, Okunyevev, Andronovo, Tagar Tastik, Karasuk gibi en eski kültürler ve etki alanları bunun bazı tanımlamalarıdır. Bu kültür alanlarında ele geçen antropolojik malzemeler ve arkeolojik buluntular sayesinde Türk tarihinin başlangıcı hakkında söz söylemek mümkün olmaktadır. Birçok araştırmacı en eski Türk yurdu'nun Güney Batı Sibirya'da olduğu konusunda hemfikirdir. Büyük Hun İmparatorluğundan beri Güney Sibirya bölgesi, bugünkü Gorno Altay, Tuva, Hakasya ve civarları Türk tarihinde farklı bir işlev görmeye başlamışlardır. Çünkü otorite merkezi Moğolistan'da Ötüken olarak adlandırılan Orhun Irmağı bölgesinde yükselmişti. Orta Asya'yı hâkimiyeti altına alan Hun, Göktürk, Uygur devletlerinin odak noktası burası olmuştu. Dolayısıyla Türk tarihinin hareketliliği yüzyıllarca doğu batı istikametinde gelişmişti. Bu durumda Güney Sibirya kenarda kalmış görüntüsü vermiştir (Boray, 2005: 56)

Peki, ne olmuştur bu süreçte? Sibirya bölgesi öncelikle eski Türklerin sürgün bölgesi olmuştur. Bu durumun sebebi Sibirya'nın zor iklim şartları ile iletişim yollarının üzerinde bulunmayışına bağlamak mümkündür (Laypanov, 2008: 78). Herhangi bir şekilde iktidar sahipleri ile çatışan hanedan üyeleri kendilerine bağlı küçük gruplarla kuzeye çekilmişler ya da çekilmek zorunda bırakılmışlardır. Mesela 581 yılında yapılan seçimde kağanlık tahtına çıkamayan Göktürk hanedanından Ta-lo-pien yanına ailesini ve adamlarını alarak Baykal Gölü havalisine çekilmiştir. Buralarda ormanların, dağların, vadilerin arasında soyutlanmış bir şekilde yaşarlar-

ken, tahtı elinde tutanların saldırısından korunmuşlardır (Güler, 2001: 45). Hun İmparatorluğu zamanında Güney Sibirya'da Kırgızlar (Ke-k'un) ve Ting-linglerin yaşadığı Çin kaynakları tarafından bildirilmektedir (Taşağıl, 2010: 145). Kırgızlar, 7. yüzyıldan itibaren sıklıkla tarih sahnesinde görünür olmuşlar; nihayet 840'tan sonra kesin varlıklarını hissettirmişlerdir. Bundan sonra hiç kaybolmayarak günümüze ulaşmışlardır. Ting-ling kavramı ise çok daha fazla açıklanmaya muhtaçtır. Çünkü bu bölgede gösterilen Ting-lingler, Urallar'a kadar uzanmışlar, bütün Kuzey Kazakistan bozkırlarını kaplamışlardır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Ting-lingler, Bati Orta Asya'daki Türk kökenli boyların atalarının genel adıdır (Ekrem, 1997: 1014). Kıpçakların ve Oğuzların ataları da bu boy grubunun içinde idiler. İşte, bu boyun da ilk çıkış yeri Güney Sibirya'da Altay, Sayan ve Tanrı Ula dağlarının etrafındaki vadilerdir. Doğu-batı yönü açısından ele alındığında pek stratejik görünmeyen Güney Sibirya, aslında koruyucu, kendisine sığınanı bağrına basan anaç bir konum üstlenmiştir (Kayser, 2003: 282). Dağlar, vadiler ve uçsuz bucaksız ormanlar herkesi korur. Diğer taraftan Orhun Yazıtlarında da açıkça bildirildiği gibi devlete isyan eden Güney Sibirya boyları -ki bunların başında Kırgızlar ve Çikler geliyordu- üzerlerine yürünerek bastırılmıştır. Tonyukuk'un da yazıtında açıkça ifade ettiği gibi asi-lerin yanı sıra bölgenin çetin şartları ile mücadele edilmişti. Göktürklerin yerini alan Uygurlar döneminde de durum değişmedi. Bölge boyları bazen itaat ettiler, bazen de karşı koydular. Kırgızlar 840 yılında yüz bin süvari ile Orhun'daki Uygur başkentini basıp Büyük Uygur Kağanlığına son verdiler. Bu olay Orta Asya tarihinde bir dönüm noktasıdır (Gömeç, 2011: 25).

840 tarihinde Türk Medeniyeti'nin kurucuları olan Doğu Toğuzguz'ların(Tunguzlar) yönetici boyunun Kırgızlar tarafından ortadan kaldırılması sonrası, Toğuzguz'ların yetiştirdiği Batı Toğuzguzlar ile Tunguzların mücadele ettiği Kıpçak Türkleri batıda yönetim mücadelelerini devam ettirmişlerdir (Zekiyev, 2007).

Moğolistan coğrafyasını 50-60 yıl ellerinde tutan Uygurlar, Kırgız güçlerine kaybedip geri çekilince, Türklerin ağırlık merkezi batıya kaydı. Buna rağmen Sibiryâ tarihsel rolünü oynayıp, bünyesinde bulunan Türk kökenli kabileleri korumaya devam etti (Roux, 2007).

Bölge kabileleri Cengiz Han`ın Moğol devletinin bünyesinde yer aldılar; önemli roller oynadılar. Kırgızlar, Sibiryâ`yı terk edip Tanrı Dağları havalisine gelerek Kırgızistan`ı oluşturdular (Rosser, 2000). Burada orman halkı anlamına gelen Oyratlardan bahsetmek gerekir. Çeşitli kaynaklarda Kalmuk, Cungar gibi adlarla anılan bu halk Sibiryâ`dan Altaylar`ı aşarak, 15-18. yüzyıllar arasında bütün Orta Asya`yı kasıp kavurdu. Sonuçta Mançu asıllı Çinliler tarafından yok edildiler (1756) (Naşkali, 1997). Yerlerinde kalanlar ise Rus istilasına boyun eğmek zorunda kaldı. Nihayet günümüze başta Gorno Altay, Hakasya ve Tuva gibi üç özerk cumhuriyet olmak üzere bölgenin Rus nüfusuyla birlikte yaşayan küçük kabileler kaldı (Somuncuoğlu, 2010).

Haplotip, istatistiksel olarak birbiriyle ilişkili bir kromozom çiftinin tek bir kromozomu üzerinde yer alan tekli nükleotit polimorfizm dizileridir (Boyacıoğlu & Dünder 2012). Bu istatistiksel bağlantının ve haplotip öbeğindeki bazı alellerin belirlenmesi ile bu bölgedeki diğer polimorfik konumların da belirlenebileceği düşünülür. Bu tür bilgiler yaygın hastalıkların genetik nedenlerinin araştırılması için önem taşımakta olup Uluslararası HapMap Projesi (Gök, 2017) tarafından insanlarda da araştırılmıştır. Genetik testler uygulayan birçok laboratuvar veya özel şirket, genetik bir bölüt içindeki alel mutasyonları kısa tekrar dizisinin özel derleme şeklini ifade edebilmek için “haplotip” tanımını kullanır (Ertuş, 2017). Olası haplotip derlemesinin ait olduğu oymağı temsil eden tek vaka veya eşsiz olay polimorfizm mutasyonları ise “haplogrup” olarak tanımlanır (Delgezer, 2004).

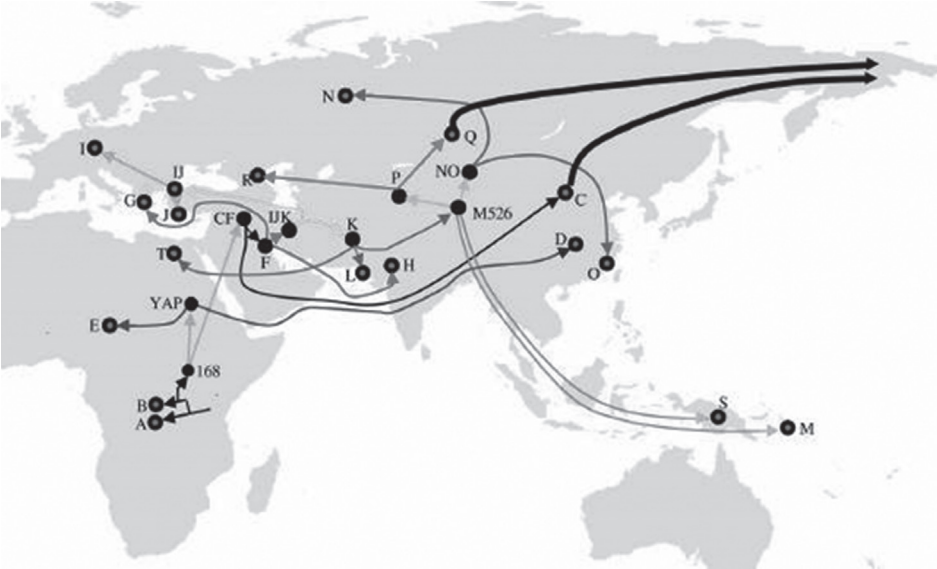
Nükleotidler kimyasal olarak baz adı verilen DNA alfabesinin harfleridirler. Bunlar adenin(A), timin (T), guamin (G) ve sitozindir(C).

A daima T ile G’de daima C ile eşleşir. Bunlara baz çiftleri denir. İnsan DNA’sı 46 kromozomdan ve yaklaşık 3 milyar baz çiftinden meydana gelir. Y kromozomunda 60 milyon baz çifti X kromozomunda ise 153 milyon baz çifti bulunur. Mitokondri DNA’sı hücre çekirdeğinin dışında bulunduğundan kromozomlarla bir ilişkisi bulunmaz. mtDNA 16,569 baz çiftinden meydana gelir. DNA’mızda tek bir nükleotidin değişmesiyle meydana gelen mutasyonlara Tek Nükleotid Mutasyonları adı verilir. Bunlar polimorfizm tipleri olarak ifade edilir. (SNP/TNP). mtDNA’da veya YDNA’da bulunan TNP tipleri haplogrupları belirler. **Her ırkın TNP dizilimi farklıdır, bu sebeple her ırkın haplogrubu farklıdır. İki tip haplogrup vardır: Baba yoluyla nakledilen haplogruplar Y-Kromozom bağlantılı haplogruplar ve ana yoluyla nakledilen mitokondri bağlantılı (mtDNA) haplogruplar** (Jobling, 1998). **mtDNA, mutasyona çok yatkın olduğundan geriye dönük takibi zorlaştırıyor. Babadan geçen Y-Kromozomu replikasyon yapmama özelliği olan ve polimorfizm gösteren bir yapıda olduğundan geriye dönük nesil takibi için daha güvenilir bir araçtır. Nesil, yaygın kanaat olduğu üzere Babadan geçerken, neslin zekasında esas seçici anne olmaktadır** (Şoroğlu, 2021). Y kromozomunda değişim geçirmeyen bölgeler ve bu bölgelerdeki nükleotid adı verilen yapı taşlarının dizilimi her ırkta farklıdır ki bunlara haplogrup adı verilir. haplogruplar kan grupları gibidir. Çalışmamızda Türk haplogrubu olan R’nin tarihsel silsele içindeki gelişimini ve bugünkü durumunu inceleyeceğiz.

Marta Lahr ve Robert Foley modern insanın 200000 yıl önce ortaya çıktığını savunurken bazı bilim insanları da 35000 yıl olduğunu savunur (Boggot, 2018). Çataloluk, mahlukun sapiens olabilmesi için kendisi ile dış dünya arasındaki farkı kavrayabilecek alt yapıya sahip olabilmesi ve çevresinde değişiklik yapabilmesi gerektiğini söyler (Çataloluk, 2012). Sapienslerde yemek seçme huyu da ortaya çıkmıştır.

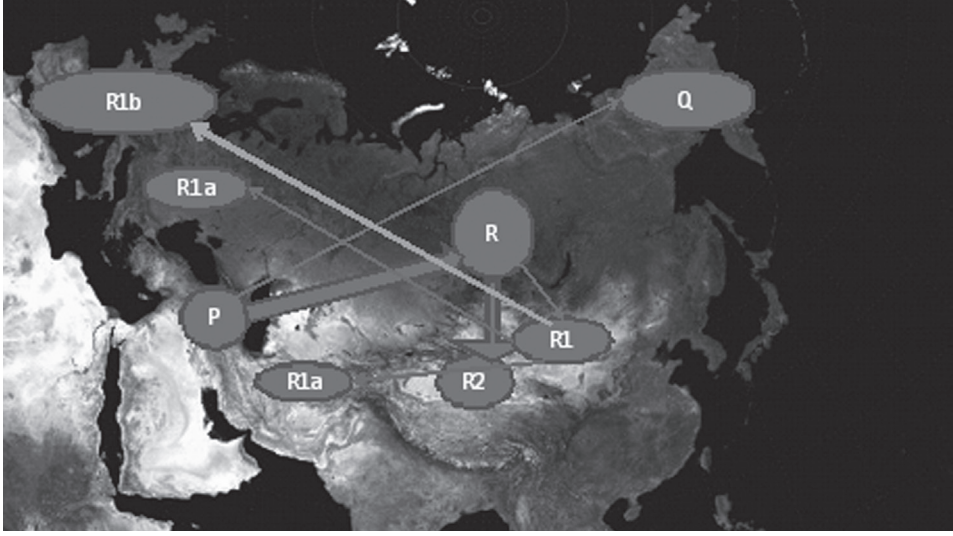
Her insanın kan grubu gibi “Haplogrup”u vardır. Bunlar Irkları belirler (Çataloluk, 2012) Yakutistan’dan Orta Avrupa’ya, Sibirya’dan Hindis-

tan'a ve Afrika'da Kamerun'un üst kesimlerindeki insanlar her gün Türkçe konuşmalar da aynı haplogruba mensup olabilirler: A grubu ilmî olarak ilk insanın kol verdiği guruptur, o yüzden A denmiştir. Doğrudan A'dan kol alan C3, 35.000 yıllık atamızdır. Örneğin Yakutlar C3 haplogrubuna bağlıdır ve Türkçenin bir lehçesini konuşmaktadırlar. C ve D gurupları Doğu Asya'ya birlikte gidiyorlar, L ve M haplogruplarından doğan K'nın üçüzleri N, O ve P 10.000 yıl kadar bir süre sonra Doğu Asya'ya gider ve bugünkü Ötüken denilen bölgeye geldikleri zaman 'O' Japonya'ya, 'N' ise C ve D'den daha kuzeye gidip yerleşir. **Moğollar ve Fin-Ogurların atasını işte bu N gurubu oluşturur.** P, C ve D ile birlikte yaşar. **P'nin Q ve R olmak üzere iki evladı, kolu oluşur. Q, karakaş-karagöz, esmer, yağızdır. Soğuğa dayanıklıdır. Kuzeye yönelirler ve Bering boğazına gelince bir kısmı karşıya geçer. Karşıya geçenler Maya ve İnka'ların atası olacaktır. Kalanlar ise Tunguzların atasıdır** (Wells, 2001).

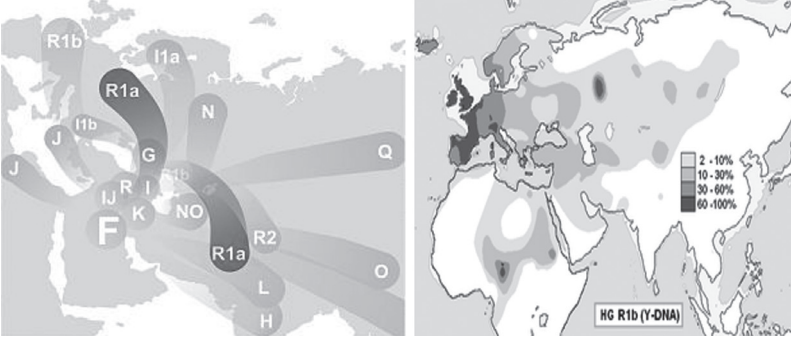
Şekil 1: Haplogruplar Kodlamasıyla İnsanlığın Göç Haritası (Balci,2022).

P ise R'yi oluşturduktan sonra yeryüzünden silinir. R1 yaklaşık 25.000 yıl önce Ötüken'de doğar. R1'in iki kolu olur: R1a ve R1b.

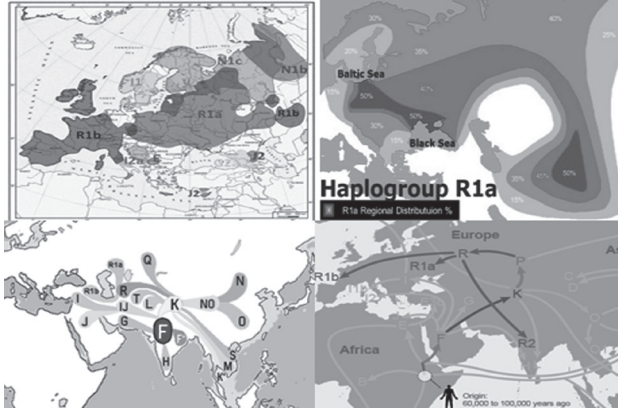
Şekil 2: P, R, R1, R2, R1a, R1b Haplogruplarının Yayılışı

25.000 yıl evvel Ötüken'de doğan R1 ve evlatları R1a ve R1b 8.000 yıl kadar burada birlikte yaşadılar. Günümüzden 18.000 yıl evvel Doğu Asya'da tek bir dil konuşuluyordu. **Yaklaşık 17.000 yıl evvel Kuzey Avrupa buz örtüsünün kalkmasıyla birlikte hava ılındı, gür ormanlar ve yeşil otlaklar gün yüzüne çıktı. En batıya yerleşen ve çoğunluğunu R1a'luların oluşturduğu kabileler batıya göç etmeye başladılar. Öncü kabileler bugünkü balkanları geçerek Avrupa içlerine doğru ilerlerken R1b'liler ise Urallara varmıştı. Batıya giden ve çoğunluğu R1a'luların oluşturduğu kafilenin Avrupa'da ilk karşılaştığı insan ilkel Cro-magnon'du. M.Ö. 12000'lerden M.Ö. 1000'lere kadar bütün Avrupa'da etkili olan kültür ProtoTürk kültürü, başat dil de Türk Dilidir. Avrupa'nın ilk yerlileri Homo-Sapiens değildir. Cro mangon'dur. Homo sapiens Avrupa'ya MÖ. 17.000-16.000 yıllarında R1a'lularla girmiştir (Klyosov, 2009: 218).**

Şekil 3: R1a ve R1b Haplogrublarının Göç ve Dağılımı

OrtaAsya'da C'li, D'li, N1a'lılarla birlikte bir grup R1a ve R1b'li kalmıştı. MÖ 9.000 yıllarında Urallardan ayrılan bir kabile Kafkaslardan Anadolu'ya girmiştir. O zamanlar büyükçe bir göl olan Konya Ovasında Çatalhöyük'e yerleştiler. (King, 2008). Çatalhöyük'te günümüzde yapılan araştırmalarda R1a ve R1b'liler yan yana bulunmuştur. Özetle Dünya coğrafyasında dört bölgeye ProtoTürkler yerleşmiştir. R1a'lılar Avrupa'ya, R1b'lilerin bir kısmı Urallar, bir kısmı Orta Asya ve bir kısmı da Çatalhöyük'te idi. Burada uzun süre kalıp çoğaldıktan sonra Marmara ve Trakya üzerinden Avrupa'ya doğru yayılıp buradaki ilk R1b kalıntılarını oluşturmuşlardır.

Şekil 4: R1a ve R1b Haplogrublarının Farklı Kaynaklar Tarafından Görselleştirilmiş Yayılışı

Avrupa'ya ilk giden R1a'lılar 8000 yıl burada yaşadktan sonra MÖ 4000'lerde gerisi geriye doğuya göç yapmışlardır. Karadeniz'in kuzeyinden bugünkü Rusya-Kazakistan sınırı civarına gelerek yerleşmişlerdir. R1a2'lilerle birlikte, onlardan hiç ayrılmadan Avrupa'dan doğuya göç eden I1'lerde Pontik bozkırdan geçerken R1b'lilerle karşılaşarak Kafkaslara inmişler ve burada Çerkeslerin Abhaz kolunun ilk nüvesi olmuşlardır. Kafkaslara inen R1b'li bir grup burada maykop kültürünü geliştirmişlerdir. Buradan göçen bir grup R1b'li Truva'yı kurar. Batının Troya dediği bu devlet R1b'li ve ProtoTürk'tür. Turova devletin başı sıkışınca ilk koşanlar Kafkas-Karadeniz hattındaki R1b'li Sarmatlar, Turskalar ve Amazonlu Savaşçı kadınlardır (Paralı Asker olarak Truva'lıların yanında yer almışlardır) (Çataloluk, 2012).

Bugün dünya genelinde çok az bir A haplogrubu Afrika'da, Etiyopya ve Sudan'da yaşamaktadır. 55.000 yıl önce A'dan doğan B haplogrubunun alt grubu olan B2b haplogrubu koluna dahil olan Afrika pigmeleri ve Güney Afrika Khoisanlarının büyük kısmı Bantu dilini konuşmaktadır. 40.000 yıl önce A'dan C, B'den F doğar. C ve F birlikte Afrikadan ayrılır, Arap yarımadasında birbirlerinden ayrılırlar ve bir daha birbirlerini görmezler. C, Pakistan, Hindistan, Sri Lanka ve bütün Güney Asya'da izler bırakarak Avustralya'ya ulaşır. C haplogrubu çeşitli alt gruplara ulaşır. Çin, Polinezya, Malezya ve Papua Yeni Gine'liler C1, Çuvaş halkları C2, Yakut ve Hakaslar C3, Avustralya yerlileri ise C4 alt grubundandır (Çataloluk, 2012). Yakut soylu Kangarlar (Kıpçaklar) R1b haplogrubundandır ve Türk, Tarihte hiçbir boya nasip olmamış bir hükümdarlığa sahip olmuşlardır. Doğu Türkistan'dan Yemen'e, Katar'a, Urallar'dan İngiltere'ye kadar 7000 yıl boyunca bu soyun çocukları bu büyük coğrafyada at koşturmuştur. İskitlerin yönetici boyu işte bu Kangarlardan gelmektedir. İskitlerden sonra gelen Kara Bulgarlar bu soydandır. Hunların içinde bir boy C3x haplogrubundandır (Fullerton, 2001). Günümüzde Türkiye ve Finlandiya'da bulunan C3x haplogrubuna ait olan insanlar Hun Türklerinin kalıntılarıdır. C hap-

logrubu, bugün Sudan adı verilen bölgeden çıkmadan bir dal daha verir: DE. D ve E Nil yolunu takiple Mısır'a doğru giderlerken E Kuzey'e doğru yol alarak Kuzey Afrika'da izler bırakarak Avrupa'ya ulaşır (Gonzalez, 2005; Margulies, 2003). D ise C'yi takip eder. D1 taşıyıcıları bugün Tibet, Moğolistan, OrtaAsya ve Güney Doğu Asya'da yaşamaktadır. Japonya'nın nerede ise tamamı D2 ve O haplogrubundandır. Yakutların akraba kabilesi Evenkler D3 haplogrubundandır ve Japonlar, Tibetliler ve Moğollarla akrabalığımızı sağlamaktadır (Istrail, 2004). F Mezapotamya'da G'yi doğruduktan sonra Hindistan'a geçmiş ve orada soydan kesilmiştir. G haplogrubu ise 30.000 yıl önce F'den doğmuştur ve günümüzde üyeleri Akdeniz, Ortadoğu, İran ve Kafkaslarda bulunur. Kuzey Afrika'da %2 oranında bulunurken, İspanya'da %10 oranında bulunur. G haplogrubuna bağlı insanların %8'i Bask Bölgesinde yaşamaktadırlar. Baskların da %90'ı R1b'li ve %10'u G2a3b'lidir. Aşkenazi Yahudilerinin bir kısmı ve Osetinler G2a1 haplogrubundandır. Anadolu'daki Çerkes grubu G2a3b1a1, Gürcü ve Ermenistan Ermenileri G2a2a, Türkiye Ermenileri G2a3b2 grubundandır (Edwards, 2005; Hastbacka, 1992; Kruglyok, 1999).

IJK haplogrupları 35.000 yıl önce OrtaDoğu'da F haplogrubundan doğmuşlardır. IJK grubundan önce K ayrılmış, daha sonra I'da J'den ayrılarak Ortadoğu, Akdeniz ve Avrupa'ya yayılmışlardır. Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail'de bulunan Dürziler, Filistinliler, Suriye ve Iraklı Kürtlerin büyük bir bölümü J haplogrubundandır. Aşkenazi Yahudilerinin ufak bir bölümü, Fransa'nın Morbihanları, Perigord-Limousin kabileleri, Norveç, Belçika ve Bulgaristan topraklarının esas yerlileri K haplogrubundandır (King, 1992). MÖ 2650 tarihinde Suriye topraklarında yaşamış olan Amoritliler (Ugaritler) K Haplogrubundandır. I haplogrubu taşıyıcıları Anadolu üzerinden Balkanlara ve Doğu Avrupa'ya geçmiş ve bir daha Avrupa dışına çıkmamışlardır (Botstein, 2003). Bunlar Avrupa'nın ilk yerlileri olan Cro-Magnonlar, Gravettisanlar ve diğer yerliler ile ilk karışanlardır. Esas Avrupalı olan haplogruplar E2, E3, I1, I2 ve K haplogrublarıdır. I hap-

logrubunu taşıyanlar, R1a'nın 17.000 sene evvel Avrupa'ya gelip, sonraları terk etmesinden sonra Avrupa'da yayılmış ve zamanla tüm nüfusu oluşturmuştur. Çerkezlerin Abhaz kolu tamamen I1 ve I2'lidir. MÖ 4.000'lerde Avrupa'dan kaçan R1a'lularla birlikte gelmişlerdir. Maykop'ta, Andronova'da, Kafkaslarda ve Türkiye'de R1b'lilerle birlikte bulunması bunun kesin ispatıdır. J haplogrubu ise Arapların, Yahudilerin, Filistinlilerin ve Kürtlerin %30'luk bir kısmının grubudur. Bunların şecere hattı yaklaşık 4000 yıl önce birbirinden ayrılmıştır (Çataloluk, 2012).

K haplogrubundan L ve M haplogrubu doğmuştur. Hindistan alt kast gruplarının tamamı ve Sri Lankalılar L1, Pakistanlılar L3 haplogrubundandır. Dünya M haplogrubu üyelerinin üçte ikisi Papua Yeni Gine'de bulunmaktadır. Yaklaşık 30.000 yıl önce bugünkü Türkmenistan İran sınırında K'nın üçüzleri doğar: NOP. Önce N ayrılarak ve gidip Kuzey ve Doğu Sibirya'ya yerleşir. Ardından O, Hindistan ve GüneyAsya'ya yerleşir (Chapman, 2003: 19). **P ise Altay dağlarının eteklerini yurt tutar. P'nin ikizleri Q ve R burada doğar. R haplogrubu Güney Sibirya'da başlamıştır. N, O, R'nin ayrı ayrı yolculuk ettiğini dile getiren bazı bilim adamları olsa da biz üçünün beraber yolculuk ettiğine inanıyoruz. Bunun bilimsel açıklaması olarak da Kafkasoid olmayan N ve O gruplarının, yani Han Çinlileri, Koreliler, Moğollar ve Japonlar aynı bitişgen dil grubundandır (Dorman,1990: 7371). C3 alt grubunu oluşturan Saha-Yakutlar Türkçe konuşmaktadırlar.** Q haplogrubu, Sibirya halklarının, Amerikan yerlilerinin ve Maya kabilelerinin grubudur. Bugün Slav denen halkın atası, R1a1'li Proto-Türkler, 17.000 yıl önce Avrasya'dan Avrupa'ya geçip istila etmiş ve MÖ.4.000 yılına kadar burada kalmışlardır. Bundan dolayıdır ki, Avrupa'ya anavatan diye bakmaktadırlar. Onların akrabası Türkçe konuşup, Türk'üm diyen R1a'larda bu özlemi içlerinde taşımaktadırlar ve bunu "Kızıl Elma" ülküsü olarak dışarıya çıkarırlar. N Moğolların, O Koreli ve Japonların, P ise Proto-Türk ata R'nin babasıdır. Q ise Tunguz, Amerikalı Kızılderililerin, İnka ve Mayaların hattıdır. R

doğunca P ortadan kaybolmuştur. Bu gün P haplogrubuna hiç rastlanmaz (Çataloluk, 2012).

Hazar İmparatorluğunun (Poliak, 2003) yıkılmasının ardından bu topraklardan ayrılan Hazar Türkleri, Aşkenazi Yahudi grubunun ana kitle-sini oluşturduğundan Yahudilere Hazaralar eliyle Q ve R1b taşınması mevcuttur (Bril & Leiden, 1977; Çataloluk, 2012). Yahudiler tarafından ikinci büyük ata kabul edilen bu grup bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Aşkenazileri büyük bir kısmı R1b’lidir ve Hitler’in yaktığı Yahudilerin tamamına yakını işte bunlardır. Bunu ilk iddia eden Kanadalı bir öğretmendir. 1991 yılında 26 ay hapse mahkûm edilerek susturulmuştur. Bunlar çoğunlukla Avar, Hazar ve Karay evlatlarıdır. Meşhur artist Arthur Coestler’in ölümünden sonra miras sandığından çıkan ve kendi el yazısı olan kitabın adı “13.Kabile” işte bu soyun hazin hikayesini anlatır. Her ne kadar Karaylar Musevi ise de İran’ın dağlarında çobanlıkla geçinen yaklaşık 2 milyon Karay (Kaş-kay) ise sünnidir (Georgecu, 2010). Hazar İmparatorluğu yıkılınca Musevi olmaktansa İran’a gitmeyi tercih etmişlerdir. Aşkenazi kökeninde biri K’lı biri Q’lu diğeri de R1b’li olmak üzere üç ata mevcuttur (Çataloluk, 2012).

Buraya kadar ortaya konmuş olan Klasik Avrasyacılık, Yeni Avrasyacılık, Avrasyacılık eleştirisi, Türkler için Avrasya Coğrafyası, Genetik Haplotipler, Genetik Merkezli Avrasyacılığı açıklamak için bir giriş ve durum tespiti yapmaktan ibarettir. Gerçek şu ki, Türkiye olarak ABD ve AB’ye karşı bir Avrasya örgütlenmesine gitmemiz ve bu birliğe başkanlık etmemiz lazımdır. 2022 yılında çalışmalar başlasa, Avrasya Birliği 2050’den önce kurulamaz. Nitekim Karadeniz İşbirliği Teşkilatı 16 yıldan zar zor kurulmuştur. ABD’nin yeşil kuşak projesi devam etmektedir. ABD, BOP projesini de devam ettirmekte ve genişletmektedir; Türkiye ve Rusya’yı kuşatmaktadır. ABD ve Batı Atlantikçi emperyal felsefenin karşısında ancak Türklerin liderliğinde kurulacak bir Avrasya Birliği ile durulabilir. Bununla birlikte Çin ve Hindistan bloğu kurulacak Avrasya devleti için Atlantik ittifakından bir sonraki potansiyel düşman olacaktır.

Fakat 2050 yılına gelindiğinde bugün 142 milyon olan Rusya nüfusu 105 milyona düşecektir ve bunun 30 milyonu Türk ve Kafkas halklarından oluşacaktır. Şu an nüfusu 84 milyon olan Türkiye nüfusu o tarihlerde 100 milyona ulaşacaktır. Azerbaycan'ın 12 milyon nüfusuyla beraber, yaklaşık 150 milyon Türk'e karşılık 75 milyon Slav kültür Havzasındaki Rus birlikteliğinden bir Avrasya devleti kurulacaktır. Buna o tarihlerde 33 milyona düşmesi öngörülen Ukrayna dahil 107 milyon Slav kültürlü nüfusa karşı 150 milyonluk Türk kültürlü nüfus olacaktır. Askeri sanayi bakımından hızla yükselen Türkiye, ordusu 5. Jenerasyon savaş taktik ve tekniklerini çoktan kullanmaya başlamış olacaktır. Fakat Rus ordusu bu tarihte 4. Jenerasyon savaştan 5. Jenerasyon savaşa geçiş aşamasında olacaktır. Son Ukrayna savaşı müşterek harekât konusunda Türkiye'nin çok gerisindedir. Lojistik harekâtını cephenin değişen şartlarına göre revize edememekte geri beslemeli ve ileri cephede ihtiyaç teminini hızla karşılayan bir lojistik ağ kuramamaktadır. Gelen yanlış istihbarat üzerine hatalı bir harekât planı hazırlayıp Kiev'e kuzeyden girme hatasını yapmış 150 bin kişilik Ukrayna ordusuna karşı tüm Ukrayna'yı işgal etmek istiyorsa en az 450 bin kişilik bir birlik ile kontrol sağlamaya çalışacağına, 150 bin kişilik denk bir kuvvetle Ukraynalıların direnmeyeceğinden yola çıkarak sahada bataklığa saptanmıştır. Kiev'i Rusya'nın mevcut şartlarında düşürebilmesi için Kiev'i güneyden gelen iki yolun kapatılması, batı da ise Ternopil ve Rivne lojistik yolunun kapatılması gerekirdi. Rusya bu iki hattı da kesememiş, tanklarını piyadeleriyle destekleyememiş, mekanize birliklerini kuşatma kolu olarak kullanamamış, Ukrayna hava sahasını kapatamamış, İHA'larıyla gerekli istihbaratı sağlayamamış ve Ukrayna hava kuvvetlerinin ve İHA'larının uçuşunu engelleyememiştir. En başarılı olduğu alan hiç kuşkusuz başta Hazar Denizi'nden yaptığı gemi üstü füze atışları ve Rus topraklarından yaptığı füze saldırılarıdır. Fakat, karadan yaptıkları füze saldırılarında güdüm problemleri yüzünden sıkça yanlış hedefleri vurmuşlardır. Yıldırım Harekâtı planlamışlar fakat bu yıldırım hareketinin bir gereği olarak yeni

nesil tanklarını değil, eski nesil tanklarını kullanarak müşterek harekât yapamamaya ve hava sahasını ilk 3 günde kapatamamaya bu şansı yitirmişlerdir. Ukrayna ordusu ise ilk başlarda sorun yaşamakla birlikte hızlı bir şekilde baskın, vur-kaç operasyonlarını başarıyla yürütmüş, şehirlerin dış hatlarında iyi bir meskûn mahal harekâtı yapmışlardır. İHA'larını çok etkin kullanmış, Rus konvoylarının ilerleyişini durdurmuş ve yavaş yavaş Rus birliklerine ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bir çok yerde öncül Rus birliklerinin geri hat ile bağlantısını kesmeyi başarmışlardır. Buna mukabil Türk Silahlı Kuvvetleri 2008 yılında yaptığı Güneş Harekâtı'nda Ocak sonu ve Şubat başı hava şartlarının çok zor olmasına rağmen, Kandil dağlarında 4000 metrede tipiye yakalanmasına rağmen alay seviyesindeki bir birliği dünyada bir ilk olarak uçar birlik harekâtıyla ön cepheye indirmiş, savaşan tugaylarını savaş hattında yenileriyle değiştirebilmiştir. Suriye harekâtlarında Yıldırım Harekâtı'nın güzel örneklerini vermiştir. Yurt içindeki hendek operasyonlarında meskûn mahal operasyonlarında dünyanın en iyisi olduğunu kanıtlamış ve Libya harekâtında müşterek harekâtı eksiksiz olarak yerine getirmiştir. Azerbaycan savaşında müttefik destekleme ve koordinasyon alanında büyük başarı göstermiş, 5. Kol faaliyetinin nasıl yapılacağını tüm dünyaya göstermiştir. Türkiye'nin tüm bunları başarırken NATO ve BM kapsamında olanlar da dahil 11 cephede askerî harekât yürüttüğü ve iç güvenlik harekâtı mücadelesi verdiği unutulmamalıdır. Rusya'nın yaptığı bu yanlış harekât planıyla ve Ukrayna'nın yaptığı bu başarılı direnişle ileride kurulacak olan Avrasya birliğinin liderinin Türkiye olacağı artık şüphe götürmemektedir.

MÖ 1200 yılından 1480'e kadar Kıpçak Türkleri hakimiyetinde olan Avrasya Bozkırları ve bugünkü Rusya, 1565'ten itibaren R1b'li Kıpçakların Rus Knezleri hakimiyetine girmesiyle 3000 yıllık kesintisiz birliktelikleriyle bizlere göstermektedirler ki, bu iki milletin bir arada yaşaması Batı dünyasının korkulu rüyasıdır. Ve şu an da biz bunu görememekteyiz. Üstelik tarih boyunca beraber yaşamının ve tek bir devlet çatısı altında

yaşayabilmenin tecrübelerini edinmiş bu iki millet, bugün pekâlâ bir arada işbirliği oluşumları içerisinde bulunabilir.

Rus etnik popülasyonu azalmaktadır. Rusya geçmişteki gibi endüstri geliştirme misyonunu terk ederek, enerji, mineraller, tarım ürünleri, kereste ve değerli metaller ihracatına yönelmiş bulunmaktadır. Etrafı ABD, AB, İngiltere, NATO, Çin, Hindistan, Ukrayna tarafından sarılmakta. Gürcistan ve Kırım'a gerçekleştirdiği hareketler, küresel iştahını göstermekle birlikte bölgesel yetersizliğini de gözler önüne sermiştir. Kafkas bölgesi Rusya'nın yumuşak karnı olmaya devam etmektedir. Kafkas bölgesi, yapısı itibarıyla doğal bir sur görevi görerek güneyden gelecek tehlikelere karşı Rusya'yı koruduğu gibi, kaybedildiği taktirde Ukrayna-Kazakistan hattının birleşerek Rusya'nın stratejik önemini ve gücünü ortadan kaldıracaktır. Avrupa'dan Rusya'ya gelecek istila kuvvetleri, Kuzey Karpatlarla Baltık Denizi arasındaki 300 millik geniş topraklar üzerinden Moskova yada Kuzeybatı'daki St.Petersburg'a ilerleyebilirler. Polonya Ruslardan çok çekmektedir. Ve bu korkusuyla ABD'nin doğal müttefikidir. Almanya, iki dünya savaşı sonrası ABD'nin daimî müttefiki olarak bulunmaktadır. Polonya, Çek C., Macaristan ve Romanya daima ABD ve Atlantik yanlısı bir blokta Rusya'ya karşı cephe alacaklardır. Rusya'da Özerk Türk bölgeleri, Rusya için potansiyel tehdit ve ayrılık rüzgarları esebilecek unsurlarıdır. Fakat 2050 yılında Türkiye Avrupa'nın en büyük, dünyanın 7. Büyük ekonomisi olarak, aynı zamanda dinamik nüfusu ile bölgesel güç olacaktır. İşte bu minvalde Türkiye, Neo-Avrasyacılığı değil, kendi liderliğinde yada eşit oy hakkının olduğu, oybirliğinin karar mercii olarak kabul gördüğü bir yapılanmada güçlü bir müttefik olarak kabul görecektir. Bu birliğin adı da Neo-Avrasya değil, Pan-Avrasya'dır.

Kaynakça

- Akbaba, Y. (2018). Eski Türk Tarihçiliğinin Ötekisi: Kırgızlar. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi, 1 (1), 23-40. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd/issue/40722/484983> Erişim: 22.06.2022
- Baggott, J.,(2018), Kökenler Yaratılışın Bilimsel Öyküsü, İstanbul, Kolektif Kitap Yayınları.
- Balcı, N., (2022) Göç Yollarının Başında Mitokondriyel Havva, Gerçeğe Doğru Zafer Bilim-Araştırma Kültür Sanat Dergisi, <https://www.zaferdergisi.com/makale/15333-goc-yollarinin-basinda-mitokondriyel-havva.html>, (22.06.2022)
- Bassin, M., (2003), 'Classical' Eurasianism and the Geopolitics of Russian Identity, *Ab Imperio*, (2), 257-266
- Boray, F.E., (2005), Bilinmeyen Tarih ve Türkler, (s.55-59), İstanbul, Kum Saati Yayınları.
- Botstein, D. & Risch, N., (2003) Discovering genotypes underlying human phenotypes: past successes for mendelian disease, future approaches for complex disease. *Nature Genet.* 33 (1.), 228–237.
- Boyacıoğlu, S. Ö. & Dündar, M. (2012). Gen Haritalama Stratejileri . *Sağlık Bilimleri Dergisi* , 21 (1) , 50-60 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eujhs/issue/44552/552676> Erişim:22.06.2022
- Chapman, J. M., Cooper, J. D., Todd, J. A. & Clayton, D. G., (2003) Detecting disease associations due to linkage disequilibrium using haplotype tags: a class of tests and the determinants of statistical power. *Hum. Hered.* 56, 18-31.
- Çataloluk, O., (2012), Türk'ün Genetik Tarihi,(21) İstanbul, Togan Yayıncılık.
- Çataloluk, O., (2012), Türk'ün Genetik Tarihi,(243) İstanbul, Togan Yayıncılık.
- Çataloluk, O., (2012), Türk'ün Genetik Tarihi,(252-260) İstanbul, Togan Yayıncılık.
- Çataloluk, O., (2012), Türk'ün Genetik Tarihi,(261) İstanbul, Togan Yayıncılık.
- Çataloluk, O., (2012), Türk'ün Genetik Tarihi,(262) İstanbul, Togan Yayıncılık.
- Çataloluk, O., (2012), Türk'ün Genetik Tarihi,(32) İstanbul, Togan Yayıncılık.
- Çataloluk, O., (2012), Türk'ün Genetik Tarihi,(35) İstanbul, Togan Yayıncılık.
- DELGEZER, U., Akışık, E., E., DALAY, N., (2004) Gen Polimorfizm Analizinde LightCycler Floresan PCR Tekniğinin Kullanılması: Myeloid Lösemili Çocuk ve Yetişkin Hastalarda MTHFR C677T Gen Polimorfizm Dağılımının Belirlenmesi, http://onkder.org/pdf/pdf_TOD_646.pdf, Erişim: 27.06.2022
- Dmitry, S.,(2007), Dugin, Eurasianism, and Central Asia., *Communist & Post-Communist Studies*, 40(2), 143-156.
- Dorman, J. S., LaPorte, R. E., Stone, R. A. & Trucco, M., (1990), Worldwide differences in the incidence of type diabetes are associated with amino acid variation at position 57 of the

- HLA-DQ b chain. Proc. Natl Acad. Sci. USA 87, 7370–7374.
- Dugin, A., (2010), Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım, Çv. Vügar İmanov, İstanbul, Küre Prens Yayınları.
- Dugin, A.,(2007), Moskova-Ankara Ekseni:”Avrasya Hareketi”nin Temel Görüşleri, İstanbul, Kaynak Press Yayınları.
- Edwards, A. O., (2005) Complement factor H polymorphism and age-related macular degeneration. Science 308, 421-424 ; Hastbacka, J. (1992) Linkage disequilibrium mapping in isolated founder populations: diastrophic dysplasia in Finland. Nature Genet. 2, 204-211.; Kruglyak, L., (1992), Prospects for whole-genome linkage disequilibrium mapping of common disease genes. Nature Genet. 22, 139-144.
- Ekrem, N. H. (1997). Çin Kaynaklarına Göre Milattan Önceki Türklerin Yurdu . Erdem , ERDEM 27.SAYI , 1013-1032 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44394/549399> Erişim: 22.06.2022
- Ertas, T., (2017) Biyoinformatik; Gensel Veri Analizi Tabanlı Yazılımların Karşılaştırılması, İnönü Üniversitesi Yayınlanmamış Y.Lisans tezi, <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11616/7945/Tez%20Dosyas%C4%B1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim:27.06.2022
- Fullerton, S. M., Carvalho, B. A. & Clark, A. G., (2001) Local rates of recombination are positively correlated with GC content in the human genome. Mol. Biol. Evol. 18, 1139–1142.
- Gacheva, A.G., (2008), Unknown Pages from Late 1920s and 1930s Eurasianism, Russian Studies in Philosophy, 47, 9–39.
- Gonzalez, E., (2005), The influence of CCL3L1 gene-containing segmental duplications on HIV-1/AIDS susceptibility. 307, 1434-1440. ; Margulies, E. H., Blanchette, M., Haussler, D. & Green, E. D., (2003), Identification and characterization of multi-species conserved sequences. Genome Res. 13, 2507–2518
- Gök, Ö. , Aslan, A. & Erman, O. (2017). İnsan ENCODE, HapMap ve 1000 Genom Projeler . Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi , 33 (2) , 35-42 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesfen/issue/35952/403407> Erişim:22.06.2022
- Gömeç, S., (2011) Kırgız Türkleri Tarihi, (23), Ankara, Berikan Yayınları.
- Gumilev, L.,(1992), Avrasya'nın Ritmi, (Ritmı Evrazii), Naş Sovyemennik (Наш современник), № 10. <http://www.kulichki.com/~gumilev/articles/Article05.htm>. Erişim: 24.12.2010.
- Güler, A., (2001) Türklük Bilgisi, Ankara, Tamga Yayıncılık.
- Istrail, S., (2004) Whole-genome shotgun şasemle and comparison of human genome assemblies. Proc. Natl Acad. Sci. USA 101, 1916-1921 .
- Jobling, M.A., (1998) A selective difference between human Y-chromosomal DNA haplotypes DOI: 10.1016/s0960-9822(98)00020-7, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9889101>, Erişim: 11.2.2013

- Kayser, M., (2003) , Reduced Y-Chromosome, but Not Mitochondrial DNA, Diversity in Human Populations from West New Guinea, *Am. J. Hum. Genet.* 72, 281–302.
- Kemaloğlu, İ., (2015), *Altın Orda ve Rusya-Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, İstanbul Ötüken-Neşriyat.
- King, R. A., Rotter, J. I. & Motulsky, A. G. *The Genetic Basis of Common Diseases* Vol. 20 (eds Motulsky, A. G., Harper, P. S., Scriver, C. & Bobrow, M.) (Oxford Univ. Press, Oxford, 1992).
- King, RJ; Ozcan, SS; Carter, T; Kalsoğlu, E; Atasoy, S; Triantaphyllidis, C; Kouvatsi, A; Lin, AA et al. (2008). Differential Y-chromosome Anatolian influences on the Greek and Cretan Neolithic, *Annals of Human Genetics* 72 (2): 205–14.
- Klyosov A.A. (2009). DNA Genealogy, mutation rates, and some historical evidences written in Y-chromosome. II. Walking the map. *J. Genetic Genealogy*, 5, 217-256.
- Laurelle, M.,(2008), *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*, Washington, D.C. Woodrow Wilson Center Press.
- Laypanov, K., Miziyeve, İ., (2008), *Türk Halklarının Kökeni*,(77-101), İstanbul, Selenge Yayınları.
- Mangır, D. Ş. (2020). Coğrafi ve Jeopolitik Eksende Neo-Avrasyacılık . *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (43) , 193-208 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61825/925097> Erişim: 26.06.2022
- Mircea , G., (2010), *Al treisprezecelea trib: Khazarii*, Ed. ANTEP, Bucureşti.
- Poliak, Abraham N., *Kazariyah: Toldot mamlakha yehudit be'europa* (Hazaria: istoria regatului evreiesc în Europa), Tel Aviv, 1943-1944
- Riasonovsky, Nicholas V.,(1996) Afterword: The Emergence of Eurasinism, Ed: İlya Vinkovetsky ve Charles Schlacks, *Exodus to the East: Forebodings and an Affirmation of the Eurasians*, JR, Idyllwild: Charles schlacks Jr. Publisher, 115-140.
- Şoroğlu, C. V. , Berkay, E. G. , Vural, B., (2021) Mitokondriyal DNA, Anaerkil Kalıtım ve İnsan . *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi* 4, 65-74 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sabiad/issue/63001/783621> Erişim: 22.06.2022
- Taşoğlu, A. (2010). X. Yüzyıldan Önce Güney Sibirya'da Yaşayan Türk Boyları Hakkında . *MSGSÜ Sosyal Bilimler* , (1) , 143-172 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/msgsusbd/issue/46951/589180> Erişim: 27.06.2022
- Vries, J. D., (1977) *Altinordisches Etymologisches Wörterbuch*, 2nd ed. E.J.Brill., Leiden, : Çataloluk, a.g.e. , s.261
- Wells, R. S.; Yuldasheva, N; Ruzibakiev, R; Underhill, PA; Evseeva, I; Blue-Smith, J; Jin, L; Su, B et al. (2001), *The Eurasian Heartland: A continental perspective on Y-chromosome diversity*, *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* 98 (18): 10244–9

ÇOK BOYUTLU BİR KAHRAMANLIK DESTANININ KİMİ ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN NOTLAR

Doç. Dr. Aybeniz RAHİMOVA*

ÖZET

Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli Yazmalar Enstitüsü hazinesinde bulunan Kahramanname destanı çok boyutlu yapısı itibariyle, mit- masal- destan sürecinin izlerini taşıyan bir eser olmasının yanı sıra 'Destanlaşmış tarih' kategorisine ait edilmesi gereken bir yapıttır. Destanın kahramanı (ismi de Kahraman'dır) Hazar denizinin Kuzey kıyısındaki Derbent'ten hareket ederek yeni topraklar ele geçirmek isteyen Huşeng Şah'ın yürüyüşlerinin önünde gidiyor, yerin altında ve üstündeki mit- masal- efsane kökenli varlıklarla sonuna kadar savaşarak amacına ulaşıyor. Destanın kompozisyonunda zaman ve mekan faktörleri de mit- masal- efsane üçlüsünün taleplerine uygun kurgulanmıştır. Kahramanname tarihten alıntıları destan kompozisyonu içinde kendine has anlatım tarzıyla okura sunan bir eser olarak bir dizi farklı özelliklere sahiptir. Türk okuru Kahramanname'nin Bakü nüshasının bazı özellikleriyle bu yazıda tanışıyor.

Anahtar Kelimeler: Mit, masal, destan, dev, peri, destanlaştırılmış tarih.

* Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Muhammed Fuzuli Yazmalar Enstitüsü Kıdemli Araştırmacısı
e-mail: aybenizrahimova88@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6181-3118

NOTES ON SOME FEATURES OF A MULTIDIMENSIONAL HEROIC EPIC

ABSTRACT

The epic of Kahramanname, which is in the treasury of the Muhammed Fuzuli Manuscripts Institute of the Azerbaijan National Academy of Sciences, is a work that should belong to the category of ‘epical history’ as well as being a work that bears the traces of the myth-tale-epic trio, due to its multidimensional structure. The hero of the saga (his name is Kahraman) is leading the marches of Husheng Shah, who wants to conquer new lands by moving from Derbent on the northern shore of the Caspian Sea. He achieves his goal by fighting the mythical creatures underground and above. In the composition of the epic, time and space factors are also designed in accordance with the demands of the myth-tale-legend trio. Kahramanname has a number of different features as a work that presents historical quotations to the reader in its epic composition with its unique narrative style. The Turkish reader is introduced to some features of the Baku copy of Kahramanname in this article.

Keywords: Myth, tale, epic, giant, fairy, epic history.

GİRİŞ

Şimdiye kadar yazıya alındığı Arap alfabesi dışında hiçbir farklı alfabeyle aktarılmayan ve dolayısı kitap halinde yayımlanmamış Kahramanname Destanı çok uzun dönemi kapsayan bir hayalin mahsulü olup 'üç boyutlu' adlandırmamız gereken bir halk yaratıcılığı örneğidir. Mit, imge ve süjeleriyle zengin olan Kahramanname, halk yaratıcılığı türleri olarak masal ve destanların özelliklerini yaşatan bir eser olmakla kalmayıp 'destanlaştırılmış tarih' diye nitelendirilebileceğimiz bir dizi karakteristik detaylarla da örülmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu yazıda Kahramanname'nin bazı kuramsal özellikleri mit- masal- destan üçgeninde ve bazı imgeler üzerinden yansıtılmıştır.

Muhammed Fuzuli Yazmalar Enstitüsünün hazinesinden bularak yayıma hazırladığımız 'Kahramanname' destanı bir dizi özellikleriyle dikkat çekmektedir. Yazmalar hazinemizde muhafaza edilmekte olan Kahramanname'yi kendi ülkemizde yayına hazırlamak için verdiğim uzun uğraşımı sonlandırmışken, halk edebiyatının bu önemli örneğiyle ilgili bazı bilgileri kardeş Türkiye'nin okurlarıyla paylaşmayı uygun buldum. Daha önce yayıma hazırladığım Havername destanının önsözünde Kahramanname destanının ismini zikrederek şu hususa dikkat çekmiştim: Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli Yazmalar Enstitüsü hazinesinde yazma nüshaları korunan destanlardan biri de İran-Turan gelenekleri temelinde ortaya çıkmış Kahramanname destanıdır. Bu destan İslâm dininin ortaya çıkışından daha önceki dönemi kapsamasından dolayı süje-kompozisyon ve fikir bakımından mit-efsane-masal temeli üzerinde kurulmuş olup bazı sayfalarında tarihi olaylarla çağrışım yapabilecek kısa motifler vardır. Kahramanname'de daha milattan önce İran-Turan impara-

torluğunun başında bulunmuş ve yerini gönüllü şekilde Fars yöneticiye bırakmış bir Türk hükümdar da tasvir edilmiştir. Çok eski dönemlerin gelişmelerini mit-masal-efsane üslubuna bürüyerek dinleyiciye, yazıya aktarıldıktan sonra ise okura sunan bu eserin 'Millileştirilmiş destanlar' kategorisine dahil edilmesi gerekir. Yani konu bakımından Şark'ın diğer milletlerinin izinin daha güçlü şekilde görüldüğü bu destanda tarih bakımından Türklerin mührünün ön plana çıktığını eseri okuyanlar da onaylayacaktır. Destanın ana kahramanlarının tarihi kişilikler olmasının yanısıra burada mit imgeleri yine mit-masal-efsane anlatım tarzında ifade edilmiştir (Rahimova, 2017: 5-6).

Kahramanname destanı üzerindeki ilk gözlemlerimiz, insan hayalinin ve bilincinin ortaya koyduğu yaratıcılık örnekleriyle ilgili şu gerçeği bir daha görme fırsatını bize sunuyor: "İnsanların içinde buldukları koşulların onların inançları üzerinde etkili olmadığını düşünmek için ya çok saf ya da çok kötü niyetli olmak gerekir. Toplumsal yaşam biçimlerini belirleyen siyasi sistemleri ifade eden ideolojilere bir anlam kazandıran varlık biçimleridir; bu göstergeler ancak ilişkilendirildikleri nesnelere varlığı ile bir dil meydana getirebilir" (Levi-Strauss, 1995: 153).

Bu bakımdan Kahramanname destanı mitlerden başlayarak epik halk yaratıcılığının masal, ardından ise destan türünün bir dizi özelliklerinde sayfalarında yaşatmakla kalmayıp 'tarih' ve 'devlet' kavramlarının 'destanlaştırılmış' izlerini de sayfalarına alan ve bu özellikleriyle bilim dünyasına şimdiye kadar belli olan eserlerden farklı bir konumda duran bir örnektir.

HALK EDEBİYATI ÖRNEKLERİNİN GELİŞİMİ

İnsanlık tarihinde halk edebiyatı örneklerinin şekillenışı, daha ileri aşamalara doğru gelişerek dallanışı, yapı, süje, kompozisyon ve anlatım bakımından son aşamada daha kâmil eserlerin ortaya çıkışının koşulunu teşkil etmiştir. İnsanların mitleri yaratmasıyla başladığı ve bin yılları bulan bu süreç masalardan sonra kahramanlık destanlarını, son aşamada ise sevgi destanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu uzun süreci 'Mit-masal-kahramanlık destanları' gelişimi çerçevesinde tahlil eden Rus uzman Ord. Prof. Dr. Y. V. Meletinski'ye göre, "Mitten masala geçerken mitolojik kozmoz (evren)

kendini belirli ölçüde aile ile `kapatıyorsa, mitten kahramanlık destanlarına geçildiğinde bir kural olarak, tarihte mevcut olmuş kabilelerin ve arkaik devletlerin ilişkileri ön plana çıkıyor. Ancak buna rağmen ciddi devlet konsolidasyonuna kadar ortaya çıkmış arkaik destanlarda özellikle, `tarihi` rivayetler destanın gelişmesinde ikinci dereceli kaynak olarak o sürece katılmadan var oluyor” (Meletinsky, 2000: 269).

Bu bağlamda çağdaş ressamlığın, heykelciliğin ve sinemanın özellikleri tanıtılırken kullanılan bir terimi istifade ederek Kahramanname`nin `üç boyutlu` bir epik halk yaratıcılığı örneği olduğunu söyleyebiliriz: mit, masal-destan, tarih-devlet. Bu üç özelliğin Kahramanname`yi halk edebiyatının diğer örneklerinden farklı kıldığını ifade etmemizde sakınca olmayacaktır. Çünkü eserin genel süje ve kompozisyonunda mit-masal-destanlaştırılmış tarih` ayrı ayrılıkta yaşatılıyor ve anlatılıyor, eserin anlatıcısı da zamanı ve mekanı geldikçe kâh mit, kâh masal kâh da `destanlaştırılmış tarih` alanına yönlendiriyor.

Kahramanname destanının Batı edebiyat bilimciliğinin sık sık kullandığı terimle ifade edersek, `tiz` bir üslupta anlatıldığını görmekteyiz. Destanın elimizde bulunan nüshasında giriş bölümü mevcut değildi. Biz Farsça yazma nüshalarını biraraya getirmek suretiyle Bakü nüshasının giriş kısmını o yazmaları kullanarak onarabildik. Destanın esas kahramanlarından biri olan Kahtaran, başka bir diyardan onların bölgesine ilk kez gelmiş bir pehlivanı birlikte izlemeyi Behmen Şah`a öneriyor. İşte Kahramanname`yi öbür destanlardan farklı kılan ilk özellik de burada başlıyor, yani süjeye dinamizmi öbür destanların klasikleşmiş geleneğinde olduğu gibi herhangi sert bir motif değil, `pehlivanı birlikte izleme önerisi` veriyor. Öneriyi geri çevirmeyen Şah`ın `filli-gergedanlı` askeri kıtası Oğuz coğrafyası destanlarının geleneksel uç mekanlarından biri olan `Derbent ağzı`na geldikten sonra `birilerinin Behram ile cenge durduğunu` görüyorlar. Burada az ileri giderek süjenin dinamizm kazanmasında Derbent`in başlangıç noktası seçilmesinin aslında eserin `tarihi destan` kategorisine uygun bölümünün ideolojisi bakımından simgesel öneme sahip olacağını ifade etmemiz mümkündür. Çünkü eserdeki `tarih-destan` bölümünün temel felsefesi önce Hindistan ve Çin diyarlarının

fethi, ardından ise 'müslümanlık' olup Hindistan'a düzenlenen yürüyüşün de 'Müslüman' Derbent'ten başlayarak uzun bir çizgide ilerlemesi Kahramanname'deki 'mekân' haritasını büyük ölçüde somutlaştırmanın yanısıra Kahraman'ın kendisini ilk kez Derbent'te seyirci önüne çıkararak fetih yürüyüşlerine kumandanlık etmesine simgesel değer kazandırıyor. Destan kahramanı dinleyici ve okura da ilk kez orada sunuluyor: "Veli şöyle heybeti var kim bakmağa ciğerler dözmez. Ol suratla erüb Kahraman'ı gördüler". Behram'ı kollarına alıp salladıktan sonra yere vuran Kahraman'ın üstüne bu kez Söhrab, 'on iki ayaklı canavar' ile geliyor, o da yeniliyor. Bunun ardından Türkistan'ın, Keşmir'in ünlü pehlivanlarını yenmiş Kahraman ile yumuşak üslûpta konuşma gereğini anlayan Kahtaran ona gelerek bu kadar insanı öldürmenin iyi bir sonuç vermeyeceğini söylüyor ve birlikte Şah'a gitmelerini öneriyor. Bunu kabul etmeyen Kahraman, üzerine gelen Kahtaran'ı da, öbür pehlivanları da yendikten sonra Şah'ın kırk bin dövüşçüsünün gelmesiyle meydandan ayrılıyor ve gergedanına binerek daimi yaşadığı yere uyumaya gidiyor. Kahtaran ise Huşeng Şah'a "Senin değil farklı birinin ordusu olsaydı, bu pehlivanın kimseyi affetmeyeceği" hususunda uyararak birkaç arkadaşıyla Kahraman'ı yakalayıp huzura getirmeyi öneriyor. Kahramanname'nin baş kahramanının kökeni olan konusu da burada gündeme geliyor. Belli olduğu üzere destan kahramanının menşeyi süjeye dinamizm veren faktörlerden biri olarak dinleyiciyi ve okuru her zaman yakından ilgilendirmektedir. Çünkü sıradışı bir menşeye sahip kahraman süjenin ilerlemesinin ilk koşuludur. Basit menşeli bir kahramanın tabir caizse, destan süjesinin gelişmesine ciddi bir katkı yapması çok zayıf ihtimaldir. Konuyu kapsamlı biçimde analiz eden Ord. Prof. Dr. V. M. Jirmunski, Doğu halklarının masal ve destanlarındaki kahramanların kökenleri konusunda ilgili olarak şu genellemeyi yapmıştır: "Şark halklarının destan ve masallarında şu biçim köken formülü yaygın olmuştur: kahraman evlatsızlıktan utanan ve toplumdaki saygınlıklarına gölge düşen yaşlı insanların evladı olarak dünyaya geliyor... Orta Asya halklarının halk edebiyatında daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış müslümanlık faktörleri, arkaik Türk ve Moğol kahramanlık rivayetlerinin kıyaslamalı tipolojik analizlerinden de görüldüğü üzere, büyük ihtimal, çok eski temelin

üzerine kat- kat eklenmiştir: bu örneklerde annenin hitapta bulunduğu Allah veya kutsal varlığın işin başında mucizevi kahramanın babası olarak sunulan kabile totemi olarak hayale getirilmesi gerekirdi” (Jirmunski, 1962:13).

DESTAN GELENEĞİ VE ETNİSİTENİN ETKİLERİ

Kahramanname'nin süjesi üzerinden devam ettiğimizde kale duvarının iç kısmındaki çeşmenin üstünde uyuyan Kahraman'ın canavarının et yediğini gören Kahtaran kendisiyle gelen insanlara onunla konuşmanın anlamsız olduğunu söylüyor. Kahraman ile buluştuklarında ise onun kökenini soruyor. Bu sahne Türk destanlarının başlangıç kısmında yer alan kahramanların menşeyi konusuna bir daha dikkatle bakmayı talep ediyor. Destan geleneğindeki bu özelliği inceleyen Tataristan'lı bilim adamı Prof. Dr. Fatih Urmançe kahramanın menşeyi ve seceresi konusunu destanın genel kompozisyonu içindeki anlamına dikkat çekerek şöyle yazmıştır: “Türk-Tatar halk destanlarının klasik örneklerinin büyük çoğunluğu kahramanın seceresinin detaylı tasviriyle başlamaktadır. Kahramanın epik biyografisinin ön sözü adlandırabileceğimiz fragmanlar genel olarak (kompozisyonun) organik bir parçası olarak oraya dahil oluyor” (Urmançe, 2015:158).

Ancak biz Tataristan'lı bilim adamının Türk destanlarının tamamı için ileri sürdüğü bu genellemeyi Kahramanname'de göremiyoruz, yani destan, Kahraman'ın seceresinin detaylı tasviriyle başlamıyor. Farklı bir diyardan gelerek herkesi yenen destan kahramanını takip ederek onun seceresini soran Kahtaran, onunla kuzen olduklarını anlayınca aralarında güven oluşuyor ve Şah'ın huzuruna birlikte gitmelerinde bu faktörün önemli rolü oluyor. `Derbent ağzı`ndaki tahtından inerek Kahraman'ı karşılayan Huşeng Şah, onun hem pehlivan ve hem de `Nesl-i Sultan` olduğunu açıklıyor. Huşeng Şah Kahraman'ın kimliğini sorduğunda ise Kahraman, on yaşında devlerin arasına düştüğünü ve en sonunda kurtularak bu yerlere geldiğini söylüyor. Şah'ın kendisine büyük servet vermesinden sonra Kahraman, Kuh-i Kaf dağına giderek `Dev-i Ehrimen`i öldürmeyi öneriyor, Hindistan'ın yerini soruyor. Kahramanname'deki devler konusunu irdelemeden önce mit kökenli imgelerin Türk-İran destan örneklerindeki yerine

ilişkin Prof. Dr. Haluk Köroğlu'nun şu tespitinin hatırlatılması gerekir: “Bu durum yeni bir etnik grubun şekillenmesi sürecinde yerli ahalinin, özellikle mit unsurlarının ağırlıkta olduğu eski dünya bakışının değişmemiş veya az değişmiş şekilde muhafaza etmesiyle izah edilebilir... İkinci Gruptaki (Hazar denizinin Batı yakasındaki Oğuz Grubunu kastediyor-A.R.) Türk dilli halkların epik halk yaratıcılığı örneklerinde mit kökenli İran imgelerinin mevcudiyeti ise sadece ve sadece uzun süreli kültürel-tarihi ilişkilerin etkisi ve birbiriyle içiçe geçmesi olarak açıklanabilir” (Köroğlu, 1983: 16).

Orta Asya, İran ve Kafkasya destan örneklerinin ortak menşe özellikleri üzerine kaleme aldığı bu kitabında Prof. Dr. Köroğlu devleri ateşe tapınmış kavimlerin kutsal kitabı Avesta'yla ilişkilendirmiş ve kitapta tasvir edilen İyilik ile Kötülüğün mücadelesinde ezeli karşı durmanın ikinci tarafını temsil eden Ehrimen'in aynı zamanda olumsuz karakterli bir dev olduğunu yazmıştır: “Menşe bakımından dev, esas itibarıyla Hint-Avrupa kültüründe ortaya çıkmış İran mitolojik imgesidir. Yer yüzündeki hayır işler yapanları kalbi temiz olmayan kötü huylu güçlerin emellerinden İyilik Tanrısı Ahuramazda'nın yandaşları koruyor... Onların kötü işler yapan karşıtları vardır. Onlar hep karanlıkta yaşayan Ehrimen önderlik ediyor... Ehrimen kendi kötülüklerini devlere, insana benzeyen varlıklara, cadılara ve perilere dayanarak hayata geçiriyor” (Köroğlu, 1983: 26).

Kahramanname'nin gerek genel yapısı ve gerekse süje-kompozisyonu bakımından `Dev-i Ehrimen'in` imha edilmesinin simgesel önemi vardır. Kahramanın `devi öldürmeye` işaret etmesi de destanın süje yapısında yeni bir dünyaya kapı aralamaktadır. `Devlerin dünyası` diye nitelendirilebileceğimiz bu dünyanın sakinleriyle ilgili araştırmasında Prof. Dr. Naciye Yıldız şu kanaata varmıştır: “Türk destanlarında kötü huylu devlerin iki gruba ayrıldığı gözükmektedir. Bunlardan birinci grubu kötü huylu olan ve kötü huylu olarak kalmayı sürdüren devler olup genelde kahraman tarafından ölümle cezalandırılıyor. İkinci grup devler ise kötü huylu olmalarına rağmen kahramanın bir hareketi veya bir özelliğiyle iyi huylu dev haline gelenler veya kahramana karşı kötü emeller töretmekten vazgeçenlerdir;

bunlar kendi varlıklarını sürdürüyorlar. Masallarda olduğu gibi destanlarda da devler genelde çok akıllı değiller” (Yıldız, 2010: 48).

Destanda çeşitli zaman ve mekan dilimlerinde gözönünde olmuş kişilikler finalde sahneye gelerek Huşeng Şah'a veda ederken adeta dram eserinin sonundaki gibi onların hepsini birlikte görebiliyoruz. Destan süjesinde hareket verici faktör olan ve Huşeng Şah'ın yönettiği Kahraman'ın devlerle uzun mücadelesi insan evladının zaferiyle sonuçlanıyor. Dev imgesinin, İran devletinin en büyük düşmanı olduğuna işaret eden Prof. Dr. Haluk Köroğlu, özellikle Firdevsi'nin 'Şahname' manzum romanını örnek getirerek “Adeta dev imgeleri İran'a düşman ve ona karşı mücadele eden komşularla aynıdır” kanısına varmıştır (Köroğlu, 1983: 31).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir kısım özelliklerine kısaca değindiğimiz Kahramanname destanının sonunda, aslında bu eserde dört ciltten ibaret olduğuna işaret edilmesine rağmen öbür üç cildin bulunmadığı bildiriliyor.

Süje ve kompozisyon bakımından son derece karmaşık yapılı Kahramanname'nin, Farsçadan çeviri olduğunu düşünüyoruz. Çevirinin ne zaman yapılarak yazma haline getirildiğini farklı bir araştırma ortaya koyacaktır. Biz ise yayıma hazırlamamıza rağmen, daha Bakü'de de yayımlama fırsatı bulamadığımız bu eserin imlasına nokta-virgülüne kadar sadık kaldığımız gibi, Bakü baskısı için kaleme aldığımız önsözde çalışmanın içeriğini detaylı bir şekilde açıkladık. Bilim dünyasına latin alfabesinde ilk kez sunulacak bu eserin:

- 1) Yazma uzmanları,
- 2) Dil tarihçileri ve tarihi gramer uzmanları,
- 3) Halk edebiyatı teorisyenleri ve kıyaslamalı destan uzmanları için yararlı bir kaynak olacağına inanıyoruz.

Kaynakça

- Jirmunski, V. M., 1962. Halk kahramanlık destanları Halk edebiyatı yayınevi. Moskova-Leningrad, 1962, s.13) (В. М. Жирмунский. Народный героический эпос.Издательство народной литературы. Москва- Ленинград, 1962,стр.13).
- Köroğlu H.G., 1983. Orta Asya, İran ve Kafkas halklarının destanının ilişkileri. Moskova, 1983, s.16. (X. Г. Короглы. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Кавказа. Москва, Наука, 1983, стр.16).
- Köroğlu, H.G., 1983. Orta Asya, İran ve Kafkas halklarının destanının ilişkileri. Moskova, s.26 (X.G.Короглы.Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии,Ирана и Кавказа.Москва, Наука, стр.26).
- Köroğlu, H.G. 1983. Orta Asya, İran ve Kafkas halklarının destanının ilişkileri. Moskova, s.31 (X.G.Короглы.Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии,Ирана и Кавказа.Москва, Наука, 1983, стр. 31)
- Levi-Strauss, C., 1995. Hüzünlü dönenceler. Yayına hazırlayan Selahattin Özpabalıyıklar. Yapı ve Kredi Yayınları, ikinci baskı, Mart 1995, s.153).
- Meletinsky, E.M., 2000. Efsanenin poetikası. Üçüncü baskı. Moskova, Nauka, 2000, s.269 (E.M.Мелетинский. Поэтика мифа. Третье издание. Москва, Наука, 2000, стр..269)
- Rahimova, A., 2017 'Xavərnəmə' dastanı və Bakı əlyazmasının ilk nəşri. Elm və tədris yayınevi, Bakü 2017, s.5-6.
- Urmanç, F., 2015. Türk kahramanlık destanı Karşılaştırmalı ve tarihi denemeler IYAIL Kazan, 2015, s. 158. (Фатых Урманче.Тюркский героический эпос.Сравнительно-исторические очерки. ИЯИЛ. Казань, 2015, стр. 158.).
- Yıldız, N. 2010.Türk destanlarında kötü huylu devler. Milli folklor, sayı 87, yıl 22, s.48.

ÜLKELERİN STRATEJİK OLARAK İHRACAT PAZARLARINA GİRİŞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Dr. Mücahit ÇİTİL*

ÖZET

Bu çalışma, ülkelerin ihracat pazarlarına girişini etkileyen faktörlerin neler olduğunu incelemektedir. Gelişen lojistik imkanlar, düşen gümrük tarifeleri, e-ticaret olanakları, internet kullanımının yaygınlaşması, iktisadi birleşmeler ve birlikler son 40-50 yıldan beri ülkelerin ihracat olanaklarını arttırmıştır. Bu gelişmeler yasal düzenlemeler, ihracat teşvikleri ve sübvansiyonlar gibi pek çok başka unsur ile desteklenmiştir. Bunun sonucunda ülkeler hem mutlak olarak ihracat değerlerini arttırabilmiş hem de yeni pazarlara giriş imkânı bularak ihracat yaptıkları pazarları çeşitlendirebilmişlerdir. İhracatı etkileyen faktörler hem tekil ülkeler açısından hem de çok sayıda ülkenin oluşturduğu örneklem grupları açısından oldukça sık incelenmiştir. Fakat ülkelerin yeni ihracat pazarlarına girişini etkileyen faktörlerin neler olduğu teorik olarak ortaya konulup incelenmiş olsa da bunun test edilmesi literatürde sınırlı bir şekilde olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'nin de dahil olduğu 24 gelişmekte olan ülkenin ve 22 gelişmiş ülkenin 2000-2017 yılları arasındaki İhracat Piyasalarına Giriş Endeksi (Export Market Penetration Index) kullanılarak ülkelerin yeni ihracat pazarlarına girişlerini veya mevcut pazarlarını kaybetmelerini et-

* Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye, mucahitcil@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6788-7115

Makale Geliş Teslim Tarihi: 01.06.2022
Makale Kabul Tarihi: 26.06.2022

kileyen faktörlerin neler olduğu panel veri yöntemiyle tahmin edilmiştir. Yapılan tahminler sonucunda gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin ihracat pazarına giriş bakımından ayrıştığı görülmüştür. Gelişmiş ülkelerin ihracat pazarlarına girişi, sadece reel GSYH tarafından etkilenirken gelişmekte olan ülkelerin ihracat pazarlarına giriş kabiliyetleri uzun dönemde hem reel GSYH hem de işgücünün ortalama verimliliğinden olumlu bir şekilde etkilendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, İhracat, Pazara Giriş, İktisadi Gelişme

FACTORS STRATEGICALLY AFFECTING PENETRATION OF EXPORT MARKETS

ABSTRACT

This study examines the factors affecting the penetration of countries into export markets. Developing logistics opportunities, falling customs tariffs, e-commerce opportunities, widespread use of the internet, economic mergers and unions have increased the export opportunities of countries for the last four and five decades. These developments were supported by many other factors such as regulations, export incentives and subsidies. As a result, countries were able to increase their export values in absolute terms and diversify their export markets by finding the opportunity to penetrate new markets. The factors affecting exports have been examined quite frequently both in terms of individual countries and in terms of sample groups formed by many countries. However, although the factors affecting the penetration of countries into new export markets have been theoretically examined, testing this has been limited in the literature. In this study, the factors affecting the entry of countries into new export markets or the keep of existing markets are estimated by panel data method using the Export Market Penetration Index. For this purpose, the data set of 24 developing countries including Turkey and 22 developed countries between the years 2000-2017 are used. As a result of the estimations, it has been seen that developing and developed countries are differentiated in terms of entry into the export market. While the entry of developed countries to export markets is only affected by real GDP, it is seen that the ability of developing countries to enter export markets is positively affected by both real GDP and average productivity of the workforce in the long run.

Keywords: International Trade, Export, Market Penetration, Economic Development

GİRİŞ

Yurt içi piyasalar ile karşılaştırıldığında uluslararası piyasaların oldukça geniş, karmaşık ve daha rekabetçi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Uluslararası piyasaların bu yapısı, şirketlere ve endüstrilere büyüme ve büyük kar olanakları sunarken, ödemeler bilançosu üzerinden ülkelerin pek çok makro ekonomik parametresini etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Bu durum, bir yandan şirketler ve endüstrilerin uluslararası piyasaları hedeflemesini ve açılmasını teşvik ederken bir yandan ülkelerin makro iktisadi yapılarında büyük dönüşümlere neden olmaktadır.

Geleneksel uluslararası iktisat teorisi, mutlak ya da göreceli üretim maliyetlerini ülkelerin birbirlerinin pazarlarına girerek ürün satmasının koşulu kabul etmektedir (Çitil, 2020: 104). Fakat günümüzde uluslararası ticaretin gerçekleşmesi koşullarını sadece maliyetlere indirgemek mümkün değildir. Ürün Dönemleri, Nitelikli İşgücü, Teknolojik Açık vs. gibi yaklaşımlar, uluslararası ticaretin gerçekleşmesine maliyetlerin dışında açıklamalar getirmeye çalışan çabalara örnek gösterilebilir. Günümüzde de çeşitli makro ve mikro değişkenler kullanılarak uluslararası ticareti gerçekleştirme koşulları ve bu koşulları etkileyen faktörler incelenmeye devam etmektedir. Bu çabaların önemli bir kısmı uluslararası pazarlarına girişi ya da ihracatı etkileyen faktörleri tespit etmek üzere gerçekleştirilen çalışmalardır. Kullanılan veri seti itibarıyla bu çalışmaları makro iktisadi değişkenlerin ve firma/endüstrinin verilerini kullanan çalışmalar olmak üzere iki gruba ayırdığını söylemek mümkündür. Firma düzeyinde ihracat, pazarına giriş hem firmanın faaliyet

gösterdiği endüstrinin ve firmanın yerleşik bulunduğu ülkenin özelliklerinden hem de ihracat yapmayı planladığı ülkenin özelliklerinden etkilenmektedir. Bu durum hem ihracat pazarının seçiminde hem de söz konusu pazara giriş biçiminin seçiminde belirleyici olmaktadır (Dunning, 1973).

Fakat ihracat pazarlarına giriş etkileyen faktörlerin neler olduğu ile ihracatı etkileyen faktörlerin neler olduğu sorusundan farklı bir soru olduğunu belirtmek gerekmektedir. İhracatı etkileyen faktörlerin neler olduğu sorusu genellikle toplulaştırılmış rakamlar için, yani makro ekonomik ölçekte bir soru olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla firmaların ya da endüstrilerin değil, ülkelerin ihracat değerlerini etkileyen faktörlere atıfta bulunmaktadır. Böylece literatürün çok kabaca, firmaların ya da endüstrilerin ihracat performansları ve ülkelerin ihracat performansları olmak üzere iki gruba ayrıldığını söylemek yanlış olmayacak. Bu çalışma, genellikle ihracatçı şirket ve endüstriler için incelenen ihracat pazarlarına girişi etkileyen faktörleri ülke/ülkeler ölçeğinde incelemeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla, genellikle şirket ve endüstriler için incelenen bu olgunun ülkeler için incelenmesi literatüre önemli bir katkı niteliğinde olacaktır. Bu için, çalışmanın temel değişkenini Dünya Bankası tarafından geliştirilen Export Market Penetration Index-EMPI oluşturacaktır. İhracat pazarına giriş endeksi, herhangi bir ülkenin ihracatçı firmalarının mevcut pazarlara girebilme ve söz konusu pazardaki ürün satabilme kabiliyetlerini ülke ölçeğinde ortaya koymaktadır (World Bank, 2022). Bu yönüyle mikro ekonomik performansın makro ekonomik ifadesi olarak ifade edilebilir. Bu endeks bir ülkenin belirli bir ürünü ihraç ettiği ülke sayısının, o yıl ürünü ithal ettiğini bildiren ülke sayısına bölünmesiyle hesaplanır. Herhangi bir ülkeye ait endeksin düşük olması, söz konusu ülkede yerleşik bulunan firmaların ihracat yaptıkları pazar sayısını arttırmalarını engelleyen ticaret engellerinin var olduğu anlamına gelmektedir. Böylece EMPI, toplulaştırılmış ülke verileri kullanılarak ülkelerin firma ve endüstrileri için değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır.

Ülkelerin, ihracat pazarlarına giriş performanslarını uzun dönemde etkileyen faktörlerin neler olduğunu inlemek üzere gerçekleştirilecek bu çalışmanın giriş bölümünü, literatür özeti takip edecektir. Bu çalışmanın incelediği olgu üzerine gerçekleştirilen çalışmaların özetlendiği literatür bölümünden sonra veri seti, veri setine ait genel bilgiler, test edilen hipotezler ve yöntem tanıtılacaktır. Bir sonraki bölümde ekonometrik tahmin sonuçları raporlanacaktır. Çalışma sonuçların tartışıldığı ve önerilerin yer aldığı bir sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

LİTERATÜR

İhracat pazarlarına girişe (penetration) yönelik ülke bazlı çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Çalışmalar genellikle bir ülkeyi, bir ülkenin birkaç sanayisini veya bir ülkenin birkaç ihracat ürününü kapsamaktadır. Yapılan çalışmaların bir diğer özelliği ise bu çalışmaların büyük oranda son yıllarda yapılmış olmalarıdır. Bu konudaki en erken çalışmalardan biri Mao ve Zhang'dır (2015). Mao ve Zhang, (2015) Ocak 2002- Haziran 2014 yılları arasında Çin Halk Cumhuriyeti'nin ihracat pazarlarına girişini etkileyen faktörlerin neler olduğunu incelemek üzere, piyasa giriş endeksini kullanmıştır. Bu faktörler Çin'in ticari ilişkilerinin bulunduğu ABD, AB, ASEAN ülkeleri, Hong Kong, Japonya, Güney Kore, Hindistan, Rusya, Avustralya, Tayvan, Brezilya, Kanada, Suudi Arabistan ve Güney Afrika olmak üzere 14 ülke için incelenmiştir. Bağımlı değişken olarak piyasa giriş endeksi kullanılırken açıklayıcı değişken olarak birim emek maliyetleri, reel ücret düzeyi endeksi, ticaret maliyetleri ve reel döviz kurunun değerlendirme oranı kullanılmıştır. Panel veri yöntemi ile yapılan tahminler sonucunda, üretim maliyetleri ve ticaret maliyetlerinin Çin'in piyasa girişini önemli ölçüde belirleyen faktör olduğu tespit edilirken, üretkenlik artışları ile reel döviz kurundaki değerlendirme oranının ihracat piyasalarına girişi etkilemekte önemsiz unsurlar olduğu ortaya konulmuştur.

Hanh ve Hung, (2016) Vietnam ayakkabı endüstrisinde faaliyet gösteren firmaların ihracat pazarlarına giriş kabiliyetini etkileyen faktörleri incelemiştir. Tahmin yöntemi olarak havuzlanmış panel veri analizi tercih edilmiş ve 2006-2010 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Vietnam ayakkabı endüstrisinin ABD ve AB pazarları için pozitif ölçek ekonomilerinin geçerli olduğunun altı çizilmiştir. Vietnam ayakkabı endüstrisi için ASEAN ülkeleri temel ihracat pazarı olmasa da bu pazar için ürün çeşitlendirilmesi ile pazara giriş stratejisi benimsenmiştir. Yapılan analiz sonucunda uluslararası yabancı yatırımlarla ülkeye gelen yabancı yatırımcı ve özel sektör AB pazarına kamu girişimlerinden daha az girebilmektedir. Fakat bu durum ABD pazara için tam tersi şeklinde tespit edilmiştir. ABD pazarına girişlerde özel sektörün kamu girişimlerinden daha başarılı olduğu belirlenmiştir. Kesa ve Lee, (2017) ise Endonezya ürünlerinin Tayvan pazarına girişinde rekabetçiliğin rolünü incelemiştir. Verilerin betimleyici bir yöntemle analizi sonucunda elde edilen sonuçlar, Endonezya ürünlerinin Tayvan pazarına girişinde belirleyici bir faktör olmadığı ortaya konulmuştur. Ayrıca Endonezya'nın en büyük ihracatı yaptığı pazarların ayırt edici özelliğinin iş yapma kurallarının istikrarı ve kurumsallaşma olduğu belirtilmiştir.

Emlinger ve Poncet, (2018) ihracat pazarına girişi etkileyen faktörleri Çin Halk Cumhuriyeti şehirleri için tersinden sorgulamıştır. Bu çalışmada yazarlar, Çin Halk Cumhuriyeti'nin pazarlarına giren satıcıların davranışlarını belirleyen şeyleri 1997-2012 yılları arasındaki verileri kullanarak incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda perakende sektöründe faaliyet gösteren ihracatçıların, kökeni dikkate alındığında Çin pazarlarına girişi orantısızdır. Batılı perakendeciler için ticaret maliyetlerinin düşüşü, Çin pazarına giriş için önemli bir olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen önemli bir sonuç da küresel perakendecilerin, Çin pazarına girmek isteyen diğer ülke perakendecileri için bir köprü işlevi yerine getirdiğidir. Çin pazarına ihracat yapmak isteyen perakendeciler, bu küresel peraken-

decilerin dağıtım ağlarını kullanarak Çin pazarına girebilmektedirler. Chen ve Sun, (2019) Çin Halk Cumhuriyetindeki firma verilerini kullanarak firmaların üretkenliği ile ihracat pazarlarına girişleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu inceleme firma sahipliği, sermaye yoğunluğu ve işlem süreçleri koşulları altında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, ihracat pazarlarına giriş ile üretkenlik arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca ihracat pazarlarına girişte, pazara giriş teknolojilerinin yerini sabit maliyetlere bırakmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, firmanın üretkenliği ile pazara girişi arasındaki ilişkinin reklam harcamalarıyla desteklenen pazarlama stratejilerine dayandığını ortaya koymuştur.

Aam ve Khatoon, (2021) finansal derinleşmenin/gelişmenin ihracat pazarlarına giriş üzerindeki etkisini incelemiştir. Finansal gelişmenin yanı sıra, iktisadi büyüme, istihdam, enflasyon ve kurumsal kalite de açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Bu inceleme için Asya ve Afrika ülkelerinden 31 ülke seçilmiştir. Tahmin yöntemi olarak, bağımlı değişkenin açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı dinamik panel veri yöntemi kullanılmıştır. Yapılan tahminler sonucunda finansal gelişmenin ihracat pazarlarına giriş üzerindeki olumlu bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen önemli sonuçlardan bir diğeri de iktisadi büyümenin, ihracat pazarlarına giriş olanaklarından ve bu konudaki performanstan olumlu etkilendiğidir.

Hossain, ve diğ., (2021) Peru ile ABD arasındaki ikili ticaretin, uzmanlaşmanın ve ihracat pazarına girişin arkasındaki dinamikleri incelemişlerdir. Bu çerçevede Peru'nun ihracatçı 16 endüstrisi ele alınmıştır. 1992-2017 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Ayrıca ihracat, yoğunluğu, ithalat yoğunluğu, ticaret yoğunluğu ve Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi değişkenleri de analize dahil edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda uzmanlaşmanın ABD ihracat pazarlarına giriş için belirleyici faktör olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple Peru endüstrilerinin uzmanlaşmasını etkileyebilecek önlemlerin, Peru'nun ihracat pazarlarına girişine

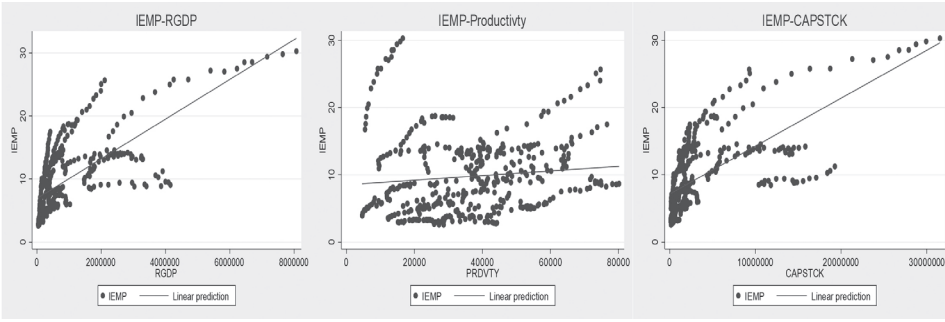
katkı sağlayacağı önerilmiştir. Steinberg, (2022) Brezilya'nın firma düzeyinde verilerini kullanarak, ihracatçı firmaların ihracat pazarlarındaki performans farklılıklarının nedenlerini ve bu farklılıklarının kümülatif sonuçlarını incelemiştir. Çalışmada kullanılan veriler, 1996-2008 yıllarını kapsayan aylık verilerden oluşmaktadır. Bu amaçla yazar, iki farklı yöntem kullanmıştır. Birinci yöntem statik bir yöntemdir ve bu modelde ihracat maliyetleri ihracat pazarında hizmet sunulan pazardaki tüketici sayısı ile doğru orantılı olarak değişmektedir. İkinci yöntem dinamik bir yöntemdir ve bu modelde ihracat maliyetleri söz konusu firmanın geçmişte ilgili pazara ihracat yapıp yapmadığına bağlı olarak değişmektedir. Elde edilen sonuçlara göre firmanın ihracat pazarına giriş ve çıkışı pazarın büyüklüğü ile yakından ilişkilidir. Satın alma gücü yüksek olan büyük pazarlarla karşılaştırıldığında küçük pazarlarda müşteri edinmek daha zor ve daha maliyetli bir iştir. Bu sebeple firmalar, küçük pazarlarda daha sık faaliyetlerine son verebilmektedirler.

Reviane ve diğ., (2022) Endonezya'nın en büyük adalarından biri olan Sulawesi'nin en fazla ihracat edilen ürünlerinin rekabetçiliklerini ve ihracat pazarlarına girişlerini incelemiştir. "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler" ve "İhracat Pazarlarına Giriş Endeksi" sırasıyla ürünlerin rekabetçiliğini ve pazarlara girişlerini değerlendirmek için kullanılmıştır. Çalışmanın kapsamı sadece ürünlerin rekabetçiliği ve pazarlara girişleri ile sınırlandırılmamış bu alandaki performansı etkileyebilecek iktisadi kalkınma ve üretken ve güvenli iktisadi iklimin etkileri de dâhil edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Sulawesi'nin ihraç ettiği nikel, cila/vernik, balık ve kakao ürünlerinin hem rekabetçilikte hem de pazara girişlerde en önemli ürünler olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın Sulawesi'nin en fazla rekabetçi olduğu ihraç ürünleri olan kahve, et, balık ve yemek atıkları ürünlerinin pazara girişlerde zayıf kaldığı ortaya konulmuştur. Buna karşın meyveler, yağlı tohumlar ve şeker gibi rekabetçiliği zayıf olan ürünlerin pazara giriş yeteneklerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

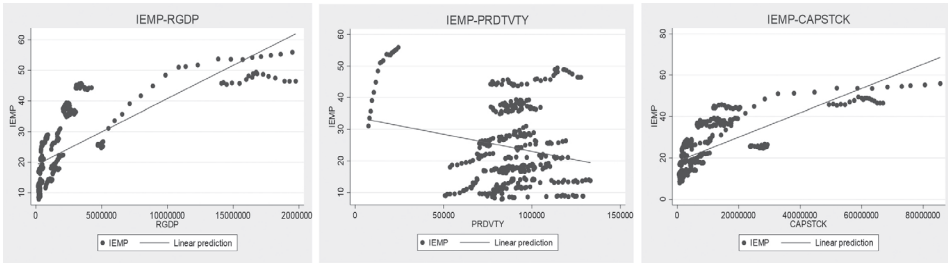
VERİ SETİ, HİPOTEZLER VE TAHMİN YÖNETİMİ

Çalışmada kullanılan veri seti 46 ülkeyi kapsamaktadır. Bu ülkeler 24 gelişmekte olan ülke 22 gelişmiş ülke olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Veri setinin zaman boyutu 200-2017 yılları arasını kapsamaktadır. İhracat pazarına giriş yeteneği, Dünya Bankası tarafından hesaplanan İhracat Pazarına Giriş Endeksi (Index of Export Market Penetration-IEMP) ile modellere dahil edilmiştir. Diğer değişkenler, 2017 sabit fiyatlarıyla reel GSYH, sermaye stoku (CAPSTCK) ve işgücü verimliliği (PRDVTY). İşgücü verimliliği toplam çıktının istihdama oranlanmasıyla elde edilmiş olan rotalama işgücü verimliliğidir.

Grafik 1: —Gelişmekte olan ülkelerde IEMP-RGDP-PRDVTY-CAPSTCK

Grafik 2: —İlişmiş ülkelerde IEMP-RGDP-PRDVTY-CAPSTCK

Değişkenlere ait özel istatistikler Ek-1’de yer almaktadır. Bu değişkenlere ait veriler Penn World Tables 10.0’den alınmıştır. Bu çalışmada tahmin edilecek model aşağıdaki gibidir:

$$IEMP_{it} = \alpha_{it} + \beta_0 RGDP_{it} + \beta_1 PRDTVY_{it} + \beta_2 CAPSTCK_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

(1) numaralı model hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için tahmin edilecektir. Tahmin için öncelikle değişkenlerin yatay kesit bağımlılıkları test edilecektir. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılıkları Pesaran, (2015) testi ile gerçekleştirilecektir. Yatay kesit bağımlılığı testinden sonra değişkenlerin durağanlık analizi gerçekleştirilecektir. Durağanlık analizi birim kök testleri ile gerçekleştirilmektedir. Panel veri setlerinde uygulanacak birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığı göz ardı eden birinci nesil ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alen ikinci nesil birim kök testleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tahmin bölümünde görüleceği üzere bu çalışmada değişkenlerin yatay kesit bağımlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple durağanlık analizi, Harris ve Tzavalis, (1999) (HT), Breitung, (2001), Im, Pesaran, ve Shin, (2003) (IPS), Fisher Philips Perron ve Fisher ADF ikinci nesil birim kök testleri kullanılmıştır.

Değişkenlerin durağanlıkları test edildikten sonra (Pesaran & Yamagata, 2008) testi yardımıyla, tahmin edilecek modelin eğim katsayılarının homojenliği/heterojenliği test edilmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisinin test edilmesi için Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) testi, uzun dönem katsayıların tahmin etmek için ise Pesaran ve Smith, (1995)'in geliştirdiği MG tahmincisi kullanılmıştır.

Bu kapsamda aşağıdaki üç hipotez test edilmiştir:

$H_1 =$ gelişmekte olan

/ gelişmiş ülkelerde reel GSYH ile IEMP doğrusal bir ilişki vardır.

$H_2 =$ gelişmekte olan

/ gelişmiş ülkelerde PRDTVY ile IEMP doğrusal bir ilişki vardır.

$H_3 =$ gelişmekte olan

/ gelişmiş ülkelerde CAPSTCK ile IEMP doğrusal bir ilişki vardır.

TAHMİN SONUÇLARI

Analiz bölümüne gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler için değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı test edilerek başlanacaktır. Bu amaçla her bir değişkenin yatay kesit bağımlılığı Pesaran, (2015) ile test edilmiş ve sonuçlar her iki ülke grubu için aşağıdaki tabloda raporlanmıştır.

Tablo 1: —Pesaran (2015) değişkenler için yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları

	Gelişmekte Olan Ülkeler		Gelişmiş Ülkeler	
	CD Test	P-Value	CD Test	P-Value
IEMP	54.04	0.000	30.705	0.000
RGDP	60.516	0.000	58.804	0.000
PRDTVY	62.678	0.000	49.922	0.000
CAPSTCK	67.828	0.000	59.386	0.000

(Pesaran, 2015) ADF regresyonunun kalıntılarını kullanarak herhangi bir kesitin diğer kesitlerle olan korelasyonunu test etmektedir. Temel hipotez “yatay kesit bağımlılığı yoktur” olmak üzere yapılan testin olasılık değerlerine bakıldığında, bütün olasılık değerlerinin %1’den küçük olduğu görülmektedir. Bu sebeple bütün değişkenler için temel hipotezin reddedildiği söylenebilir. Böylece kullanılan değişkenler itibariyle ister gelişmekte olan ister gelişmiş olsun herhangi bir ülkede ortaya çıkan bir şokun diğer ülkelere yayıldığını söyleyebilmek mümkündür.

Zaman boyutuna sahip veri setlerine dayalı olarak gerçekleştirilen ekonometrik analizlerde değişkenlerin durağanlığı, sahte regresyon ihtimaline karşı test edilmelidir. Panel veri setleri de yatay kesitin yanı sıra zaman boyutuna sahip olması sebebiyle, durağanlık analizinin yapılmasını gerektirmektedir. Panel veri setleri için durağanlığı analiz eden testler, yatay kesit bağımlılığı göz ardı eden ve etmeyen birim kök testleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Yatay kesit bağımlılığını göz ardı eden birim kök testleri birinci nesil, yatay kesit bağımlılığını değerlendirmeye alan bi-

rim kök testleri ise ikinci nesil birim kök testleri olarak adlandırılmaktadır. Aşağıdaki tablo 2 ve tablo3'te yatay kesit bağımlılığı altında yaygın olarak tercih edilen birim kök testlerine ait sonuçlar raporlanmıştır.

Tablo 2: —Gelişmekte olan ülkeler için ikinci nesil birim kök testi sonuçları

	HT		Breitung		IPS		Fisher PP ¹		Fisher ADF	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
IEMP	0.9 5	0,11 ^a	7.08	-10,9 ^a	3.0 5	-12,95 ^a	2.9 6	-16,86 ^a	3.4 7	-6,92 ^a
RGDP	1.0 1	0,34 ^a	10.3 0	-5,71 ^a	5.1 7	-6,14 ^a	7.6 0	-6,84 ^a	5.2 0	-6,00 ^a
PRDTVY	0.9 1	0,17 ^a	4.50	-7,89 ^a	0.3 3	-8,88 ^a	1.0 3	-9,83 ^a	0.1 6	-5,72 ^a
CAPSTC K	1.0 1	0,64 ^a	12.3	-2,57 ^a	2.7 0	-4,28 ^a	9.9 5	-2,93 ^a	2.2 3	-4,89 ^a

Olasılık değerleri %1 "a"%5 "b" ve %10 "c" ile temsil edilmektedir.

Tablo 3: —Gelişmiş ülkeler için ikinci nesil birim kök testi sonuçları

	HT		Breitung		IPS		Fisher PP ²		Fisher ADF	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
IEMP	0.8 8	0,29 ^a	4.13	-8,12 ^a	- 0.3 3	-12,21 ^a	- 1.1 2	-14,51 ^a	- 0.1 0	-8,09 ^a
RGDP	1.0 1	0,37 ^a	12.7 5	-8,39 ^a	8.0 9	-8,91 ^a	8.9 7	-10,70 ^a	7.2 4	-8,57 ^a
PRDTVY	0.8 5	0,23 ^a	1.47	-7,70 ^a	0.3 8	-9,49 ^a	1.4 4	-11,08 ^a	- 0.2 7	-7,43 ^a
CAPSTC K	1.0 3	0,53 ^a	11.5 2	-2,82 ^a	2.4 1	-5,12 ^a	7.2 7	-5,74 ^a	2.7 6	-5,13 ^a

Olasılık değerleri %1 "a"%5 "b" ve %10 "c" ile temsil edilmektedir.

1 - Bu değer Inverse Normal Z statistics değeridir.

2 - Bu değer Inverse Normal Z statistics değeridir.

Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülke grupları için ayrı ayrı yapılan beş farklı birim kök testinin sonuçları tamamen aynıdır. Birim kök testi sonuçlarına göre bütün değişkenler düzey değerlerinde durağan değildir. Fakat değişkenlerin birinci dereceden farkları alınınca durağan olduğu görülmektedir. Değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmaması panel OLS ile yapılan tahminlerin sapmalı olmasına neden olmaktadır. Bu tür veri setleri panel OLS için uygun değilken uzun dönemli ilişkileri test eden eşbütünleşme analizi yapmaya elverişlidirler.

Panel veri setleriyle yapılacak eşbütünleşme analizlerinde eğim katsayılarının kesitler arasında değişip değişmediği, çok sayıda eşbütünleşme testi arasından hangisinin tercih edilmesi gerektiğinde belirleyici olmaktadır. Kurulacak modelde tahmin edilecek eğim parametleri kesitler arasında değişkenlik gösteriyorsa heterojen eşbütünleşme testleri, değişmiyorsa homojen eşbütünleşme testleri tercih edilmelidir. Dolayısıyla panel eşbütünleşme testleri homojenlik/heterojenlik varsayımına göre gruplara ayrılmakta ve bu gruplarda bulunan testlerden hangisinin tercih edileceğinde homojenlik/heterojenlik belirleyici olmaktadır.

Bu çalışmada homojenlik/heterojenlik sınaması Pesaran ve Yamagata, (2008) ile gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar aşağıdaki tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 4: —Pesaran-Yamagata (2008) homojenlik/heterojenlik testi sonuçları

		Delta	P-Value
Gelişmekte olan lkeler	P-Y	9.398	0.000
	P-Y (adj)	13.290	0.000
Gelişmiş lkeler	P-Y	9.412	0.000
	P-Y (adj)	13.310	0.000

Pesaran ve Yamagata, (2008) testinde temel hipotez eğim katsayılarının değişmediği, yani homojen olduğu yönündedir. Yukarıdaki tabloda her iki ülke grubunun test istatistiği ve olasılık değerleri raporlanmıştır. Olasılık değerinin %1'den küçük olduğu görülmektedir. Bu sonuç, eğim katsayılarının homojen olduğunu savunan temel hipotezin reddedildiği ve alternatif hipotezin kabul edildiği anlamına gelmektedir. Böylece bu çalışmadaki veri setiyle ülkelerin gelişmiş seviyeleri göz önünde bulundurularak kurulan modellerin eğim katsayılarının değişkenlik gösterdiği ortaya konulmuş olmaktadır.

Veri setiyle kurulan her iki modelin eğim katsayılarının heterojen olduğunun tespit edilmesinden sonra bu modeller için yatay kesit bağımlılığı tekrardan sınanmalıdır. Bunun için aşağıdaki tablo 5'te Breusch ve Pagan, (1980) LM, Pesaran, Ullah ve Yamagata, (2008) LM ajd. ve Pesaran (2004) LM CD testlerine ait test istatistikleri ve bunlara ait olasılık değerleri sunulmuştur.

Tablo 5: —Modeller için yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları

		Delta	P-Value
Gelişmekte olan ülkeler	LM	430	0.000
	LM adj	-8.968	0.000
	LM CD	8.42	0.000
Gelişmiş ülkeler	LM	541.4	0.000
	LM adj	-1.234	0.000
	LM CD	15.18	0.000

LM, LM adj. ve LM CD testlerinin sonuçlarına bakıldığında yatay kesit bağımlılığının olmadığını savunan temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla hem değişkenler hem de tahmin edilmek istenen model düzeyinde, kesitlerin herhangi birinde meydana gelen bir şok diğer kesitleri etkilemektedir. Hem homojenlik/heterojenlik sınaması hem de yatay kesit bağımlılığı sınaması sonuçlarına dayanarak Gengenbach Urbain ve Westerlund (2016) eşbütünlük testi tercih edilmiş ve uzun dönem katsayıları yatay kesit bağımlı-

lılığı ve heterojenlik varsayımı ile tahmin yapan Pesaran ve Smith (1995) tahmincisi ile elde edilmiştir. Sonuçlar sırasıyla tablo ve tablo 6’da raporlanmıştır.

Tablo 6: —Gengenbach, Urbain and Westerlund (2016) panel eşbütünleşme testi sonuçları

		Coefficient	P-Value
$y(t - 1)$	Gelişmekte olan ülkeler	-0.200	≤ 0.1
	Gelişmiş ülkeler	-1.173	≤ 0.01

Gengenbach Urbain ve Westerlund (2016) eşbütünleşme testinde temel hipotez, eşbütünleşmenin olmadığını savunmaktadır. Tablodaki olasılık değerlerine bakıldığında, bu değer gelişmekte olan ülkeler için ≤ 0.1 ve gelişmiş ülkeler için ≤ 0.01 olduğu görülmektedir. Buna göre temel hipotez reddedilmekte ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu kanıtlanmış olmaktadır. Bağımlı değişken uluslararası pazarlara giriş endeksi olmak üzere uzun dönem katsayılar ise aşağıdaki tablo 7’de raporlanmıştır.

Tablo 7: —(Pesaran & Smith, 1995) MG tahmincisi sonuçları

	Gelişmekte olan ülkeler	Gelişmiş ülkeler
	Beta	Beta
RGDP	0.0000123 (0.032)	0.000014 (0.007)
PRDTVY	0.0002762 (0.056)	0.0007174 (0.342)
CAPSTCK	-2.24e-07 (0.703)	-4.75e-07 (0.112)
<u>Constant</u>	6.817906 (0.000)	18.39295 (0.000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Eşbütünleşme katsayılarını gösteren MG tahmincisinin sonuçlarına bakıldığında hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde reel GSYH ile IEMP arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre söz konusu iki değişken uzun dönemde birlikte hareket etmekte ve hareketin yönü pozitiftir. Katsayılar oldukça küçük olsa da %5 ve %1 önem seviyesine göre istatistiksel olarak anlamlıdır. Böylece hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde reel olarak toplam çıktı seviyesi arttıkça ihracat pazarlarına giriş olanakları da artmaktadır.

Etkisi incelenen bir diğer değişken emek verimliliğidir. Bu değişkene ait katsayı her iki ülke grubunda da pozitiftir. Fakat bu değişkene ait katsayı gelişmekte olan ülkelerde %10 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı iken gelişmiş ülkelerde kabul edilebilir önem seviyeleri olan %1,%5 ve%10 önem seviyelerinin hiç birinde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Buna göre gelişmekte olan ülkelerde emek verimliliği arttıkça ihracat pazarlarına giriş olanağının artacağı söylenebilirken, gelişmiş ülkeler için herhangi bir yargıya varmak mümkün değildir.

Son olarak sermaye stoku değişkeninin IEMP ile arasındaki uzun dönemli ilişki test edilmiştir. Sermaye stokuna ait katsayının her iki ülke grubunda negatif olduğu görülmektedir. Buna göre sermaye stoku arttıkça ihracat pazarlarına giriş olanağı her iki ülke grubunda da azalmaktadır. Fakat çıkarım istatistiksel olarak anlamlı değildir. Nitekim hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde sermaye stokuna katsayısına ait olasılık değerlerinin %1, %5 ve %10 önem seviyelerinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, çalışmada kullanılan veri seti ve ülke grubu göz önünde bulundurularak yapılan eşbütünleşme analizi çerçevesinde sermaye stoku ile ihracat pazarına giriş olanakları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığını söylemek mümkündür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada genellikle firma ya da endüstri düzeyinde incelenen ihracat pazarlarına giriş olgusu incelenmiştir. İhracat pazarlarına giriş ka-

biliyeti endüstri ya da firma düzeyinde incelendiğinde ülkelerin makro iktisadi koşullarını göz ardı edilmektedir. Ayrıca firma ve endüstri düzeyinde yapılan analizler genellikle bir ülke ile sınırlı kalmakta, bu durumda firma ve endüstriler üstü genel çıkarımlarda bulunmanın önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu sebeple bu çalışmada ülkelerin uzun dönemde ihracat pazarlarına girişlerini etkileyen faktörlerin neler olduğu sorusu çok ülkeli bir veri seti kullanılarak analiz edilerek bu alandaki literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bunun için aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 24 gelişmekte olan ve 22 gelişmiş ülkenin makro ekonomik verisi kullanılmıştır. Verilerin zaman aralığı 2000-2017 yılları arasını kapsamaktadır.

Yapılan yatay kesit bağımlılığı testleri sonucunda hem değişkenlerin hem de tahmin edilmek istenen modellerin yatay kesit bağımlı olduğu sonucunda varılmıştır. Birim kök testleri değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdiğini fakat birinci farkta durağan hale geldiğini göstermiştir. Ayrıca homojenlik/heterojenlik testi sonucunda tahmin edilen modellerin eğim katsayılarının heterojen olduğu tespit edilmiştir. Bu ön bilgilere dayanarak değişkenler arasındaki ilişkiler Gengenbach, Urbain ve Westerland (2016) ve Pesaran ve Smith (1995) eşbütünleşme testi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde IEMP ile RGDP arasında doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Öte yandan işgücünün verimliliği ile IEMP arasında gelişmekte olan ülkelerde doğrusal bir ilişki tespit edilirken bu ilişki gelişmiş ülkeler için doğrulanmamıştır. Sermaye stoku ile IEMP arasında ise her iki ülke grubu için uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir.

Ülkelerin reel GSYH'larının artması toplam üretkenliğin bir göstergesidir. Bu sebeple ister gelişmekte olan ister gelişmiş ülke olsun, reel GSYH ile ihracat pazarlarına giriş arasındaki doğrusal ilişki beklenen bir sonuçtur. Nitekim dünya ile iktisadi entegrasyonun yüksek düzeylere çıktığı günümüz dünya ekonomisinde, toplam üretkenliğini arttıran ülkelerin dünya piyasalarından daha fazla pay alması şaşırtıcı değildir. Fakat reel

GSYH bütün üretim faktörlerinin kullanımı ile ortaya çıkan bir büyüklüktür. Bu sebeple reel GSYH'daki artışların, hangi üretim faktöründeki artıştan kaynaklandığını ayırt etmek zordur. Bu amaçla tahmin modeline hem emek verimliliği hem de sermaye stoku ilave edilmiştir. Yapılan tahmin sonucunda gelişmekte olan ülkelerde emeğin ortalama verimliliğindeki artışlar ile ihracat pazarına giriş arasında uzun dönemde doğrusal bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat bu ilişki gelişmiş ülkeler için doğrulanamamıştır. Elde edilen bu sonuç, gelişmekte olan ülkelerin ihraç ürünlerinin emek verimliliği ile doğru orantılı bir şekilde rekabetçi olduğu anlamına gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise emek verimliliği dışındaki başka faktörlerin ihracata giriş kabiliyetini etkilediği anlaşılmaktadır. Sermaye stoku değişkeninin ne gelişmekte olan ne de gelişmiş ülkeler için ihracata giriş kabiliyetini etkileyebildiği yönünde herhangi bir sonuca varılamamıştır.

Sonuç olarak gelişmekte olan ülkeler için emek verimliliği hala oldukça önemli bir faktördür. Emek verimliliği üretim miktarını etkileyen unsurların başında gelmesinin yanı sıra bu çalışmadan elde edilen sonuçla da ortaya konulduğu gibi emek verimliliği ihracat pazarına giriş kabiliyetini arttıran bir unsurdur. Böylece gelişmekte olan ülkeler için uluslararası pazarlara giriş ve tutundurma faaliyetlerinin, emek verimliliği arttırmaktan bağımsız düşünülmemesi gereken bir parametre olduğu söylenebilir. Bu çalışmada ihracat pazarlarına giriş kabiliyeti, ülke çapında bir parametre ile temsil edildiğinden, emek verimliliği makro ekonomik ölçekte dış ticaret politikasından bağımsız bir parametre olarak düşünülmemelidir. Böylece ülkeler eğitim, kişi başına sermaye, teknoloji transferi ve AR-GE harcamaları gibi emek verimliliğini arttıran uygulamaları, dış ticaret teşvikleri ve gümrük tarifeleri gibi uygulamalarla birlikte değerlendirmelidir.

Kaynakça

- Aam, S., & Khatoun, A. (2021). Financial Inclusion Leads to Export Market Penetration: A Panel Study on Asian and African Countries. *Economic Growth and Financial Development* (s. 57-71). içinde Springer, Cham.
- Breitung, J. (2001). The local power of some unit root tests for panel data. *Advances in Econometrics*, 15, 161-177. doi:[https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15006-6](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15006-6)
- Breusch, T., & Pagan, A. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 239-253.
- Chen, Z., & Sun, X. (2019). *Productivity, Market Penetration and Allocation of Sales*. Asian Growth Research Institute.
- Çitil, M. (2020). Uluslararası Ticaret Teorileri. *Uluslararası İktisat* (s. 103-124). içinde Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dunning, J. (1973). The determinants of international production. *Oxford economic papers*, 25(3), 289-336.
- Emlinger, C., & Poncet, S. (2018). With a little help from my friends: Multinational retailers and China's consumer market penetration. *Journal of International Economics*, 112, 1-12. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2018.01.007>
- Gengenbach, C., Urbain, J.-P., & Westerlund, J. (2016). Error correction testing in panels with common stochastic trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 982-1004. doi: <https://doi.org/10.1002/jae.2475>
- Hanh, V., & Hung, D. (2016). *Vietnamese footwear export: The direction of trade and determinants of firms' market penetration*. Bern: World Trade Institute .
- Harris, R., & Tzavalis, E. (1999). Inference for unit roots in dynamic panels where the time dimension is fixed. *Journal of econometrics*, 91(2), 201-226. doi:[https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00076-1](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00076-1)
- Hossain, M., Dechun, H., Zhang, C., del Prado, M., & Kitty, V. (2021). Specialization and Market Penetration of Bilateral Trade between Peru and United States: An Exploratory Analysis. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 12(12), 107-119.
- Im, K., Pesaran, M., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 115(1), 53-74. doi:[https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Kesa, D., & Lee, C.-W. (2017). Market Penetration Concept: Indonesian Product Competitive Advantage in Export to Taiwan. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 36, 632-644.
- Mao, R., & Zhang, B. (2015). Export Destination and Export Market Penetration of the People's Re-

- public of China—Past and Future. *Asian Development Review*, 32(1), 142-166. doi:https://doi.org/10.1162/ADEV_a_00044
- Pesaran, M. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Institute for the Study of Labor*.
- Pesaran, M. (2015). Testing weak cross-sectional dependence in large panels. *Econometric reviews*, 34(6-10), 1089-1117. doi:<https://doi.org/10.1080/07474938.2014.956623>
- Pesaran, M., & Smith, R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 79-113. doi:[https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01644-F](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01644-F)
- Pesaran, M., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 50-93.
- Pesaran, M., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Reviane, I., Paddu, A., & Tajibu, M. (2022). Product Competitiveness and Market Penetration in South Sulawesi: Mapping of Leading Export Commodities. *Hasanuddin Economics and Business Review*, 5(3), 67-76. doi:<http://dx.doi.org/10.26487/hebr.v5i3.3407>
- Steinberg, J. (2022). *Export Market Penetration Dynamics*. University of Toronto.
- World Bank. (2022, Haziran 1). *TCdata360/Index of Export Market Penetration* . [tcdata360.worldbank.org](https://tcdata360.worldbank.org/indicators/ex.mkt.idx?country=BRA&indicator=2372&viz=line_chart&years=1988,2015): https://tcdata360.worldbank.org/indicators/ex.mkt.idx?country=BRA&indicator=2372&viz=line_chart&years=1988,2015 adresinden alındı

Ek-1

Tablo 8. Gelişmekte olan ülkeler

Arjantin	Çekya	Peru
Bangladeş	Ekvator	Filipinler
Brezilya	Yunanistan	Romanya
Bulgaristan	Macaristan	Russian Federasyonu
Şili	Hindistan	South Afrika
Kolombiya	Endonezya	Tayland
Kosta Rica	Malezya	Türkiye
Hırvatistan	Meksika	Uruguay

Tablo 9. Gelişmekte olan ülkelere ait tanımlayıcı istatistikler

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
iemp	432	9.740167	5.654909	2.590215	30.29216
rgdp	432	896712.5	1226368	34235.68	8069978
prdvty	432	35822.7	18058.25	4598.322	80178.09
capstck	432	3633019	5184878	93654.12	3.15e+07

Tablo 10. Gelişmiş ülkeler

Avustralya	Almanya	Singapur
Avusturya	İsrail	İspanya
Belçika	İtalya	İsveç
Kanada	Japonya	İsviçre
Çin	Güney Kore	Birleşik Krallık
Danimarka	Hollanda	ABD
Finlandiya	Norveç	
Fransa	Portekiz	

Tablo 11. Gelişmiş ülkelere ait tanımlayıcı istatistikler

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
iemp	396	24.44084	12.36583	7.890028	55.91913
rgdp	396	2472343	4163311	166273.5	1.98e+07
prdvty	396	87087.53	22181.13	7495.251	133090.6
capstck	396	1.04e+07	1.58e+07	506261	8.56e+07

Extended Abstract

Mainstream international economic theory accepts absolute or relative production costs as a condition for countries to penetrate each other's markets and sell products (Çitil, 2020). However, today it is not possible to downgrade the conditions for the realization of international trade to production costs only. For this reason, some new approaches have been developed such as Product Cycle Theory, Skilled Labor Theory, Technological Gap Theory etc. These studies aimed at understanding international trade are continuing to develop with studies using various macro and micro variables. It is possible to say that the studies carried out to determine the penetration export markets and the factors affecting exports are divided into two groups as country and firm/industry specific. To penetrate the export market at the firm level is affected by both the characteristics of the industry in which the firm operates and the country in which the firm is located, as well as the characteristics of the country to which it plans to export. These differences are decisive both in the selection of the export market and in the choice of the way of penetration the market (Dunning, 1973).

This study aims to analyze the factors affecting penetration to export markets, which are generally examined for exporting companies and industries, at the country/country scale. Therefore, examining this phenomenon for countries will be an important contribution to the literature. The main variable of the study is the Index of Export Market Penetration-IEMP which used in Reviane, et al., (2022) developed by the World Bank. The Index of Export Market Penetration reveals the ability of exporting companies of any country to penetrate existing markets and sell products in that market at a country level. In this respect, it can be expressed as a macroeconomic expression of microeconomic performance (World Bank, 2022). This index is calculated by dividing the number of countries from which a country exports a particular product by the number of countries that reported importing the product that year. Low Index of Export Market Penetration means that there are trade barriers that prevent companies resident in that coun-

try from increasing the number of markets they export to. Thus, EMPI makes it possible to evaluate companies and industries of countries by using aggregated country data.

The data set used in the study covers 46 countries. These countries are divided into two groups as 24 developing countries and 22 developed countries. The time dimension of the data set covers the years between 2000-2017. The ability to penetrate the export market is included in the models with the Index of Export Market Penetration (IEMP) calculated by the World Bank. Other variables are real GDP, capital stock (CAPSTCK) at constant 2017 prices and labor productivity (PRDVTY). Labor productivity is the average labor productivity obtained by dividing total output by employment.

Summary statistics of the variables are in Annex-1. The data for these variables are taken from Penn World Tables 10.0. The model to be estimated in this study is as follows:

$$IEMP_{it} = \alpha_{it} + \beta_0 RGDP_{it} + \beta_1 PRDVTY_{it} + \beta_2 CAPSTCK_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Model (1) will be estimated for both developing and developed countries. Firstly, the cross-section dependencies of the variables will be tested. Then cross-sectional dependencies of the variables will be tested by Pesaran, (2015) . After the cross-section dependency tests, the unit root tests will be performed for the variables. Unit root tests to be applied in panel data sets are divided into two as first-generation unit root tests which ignore cross section dependency and second-generation unit root tests which consider cross section dependency. As can be seen in the estimation section, it has been determined that the variables in this study are cross-section dependent. So, Harris and Tzavalis, (1999) (HT), Breitung, (2001), Im, Pesaran and Shin, (2003) (IPS), Fisher Philips Perron and Fisher ADF second generation unit root tests were used to analyze stationarity.

The following three hypotheses have been tested:

$H_1 =$ There is a linear relationship between real GDP and IEMP in developing/ developed countries.

$H_2 =$ There is a linear relationship between PRDTVY and IEMP in developing/ developed countries.

$H_3 =$ There is a linear relationship between CAPSTCK and IEMP in developing/ developed countries.

The cross-sectional dependence of each variable was tested (Pesaran, 2015) and the results are reported for both country groups in the table 1.

Table 1. Pesaran (2015) cross-section dependence test results for variables

	Developing		Developed	
	CD Test	P-Value	CD Test	P-Value
IEMP	54.04	0.000	30.705	0.000
RGDP	60.516	0.000	58.804	0.000
PRDTVY	62.678	0.000	49.922	0.000
CAPSTCK	67.828	0.000	59.386	0.000

Considering the probability values of the test, it is seen that all probability values are less than 1%. According to this result the basic hypothesis “no cross-section dependence” is rejected for all variables.

Panel data sets have a time dimension as well as cross-section, so its required stationarity analysis. The results of the unit root tests, which are widely preferred under cross-section dependence, are reported in the following table 2 and table 3.

Table 2. Second generation unit root test results for developing countries

	HT		Breitung		IPS		Fisher PP ³		Fisher ADF	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
IEMP	0.9 5	0,11 ^a	7.08	-10,9 ^a	3.0 5	-12,95 ^a	2.9 6	-16,86 ^a	3.4 7	-6,92 ^a
RGDP	1.0 1	0,34 ^a	10.3 0	-5,71 ^a	5.1 7	-6,14 ^a	7.6 0	-6,84 ^a	5.2 0	-6,00 ^a
PRDTVY	0.9 1	0,17 ^a	4.50	-7,89 ^a	0.3 3	-8,88 ^a	1.0 3	-9,83 ^a	0.1 6	-5,72 ^a
CAPSTC K	1.0 1	0,64 ^a	12.3	-2,57 ^a	2.7 0	-4,28 ^a	9.9 5	-2,93 ^a	2.2 3	-4,89 ^a

Note: Probability values are represented by and

	HT		Breitung		IPS		Fisher PP ⁴		Fisher ADF	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
IEMP	0.8 8	0,29 ^a	4.13	-8,12 ^a	- 0.3 3	-12,21 ^a	- 1.1 2	-14,51 ^a	- 0.1 0	-8,09 ^a
RGDP	1.0 1	0,37 ^a	12.7 5	-8,39 ^a	8.0 9	-8,91 ^a	8.9 7	-10,70 ^a	7.2 4	-8,57 ^a
PRDTVY	0.8 5	0,23 ^a	1.47	-7,70 ^a	0.3 8	-9,49 ^a	1.4 4	-11,08 ^a	- 0.2 7	-7,43 ^a
CAPSTC K	1.0 3	0,53 ^a	11.5 2	-2,82 ^a	2.4 1	-5,12 ^a	7.2 7	-5,74 ^a	2.7 6	-5,13 ^a

Note: Probability values are represented by and

According to the unit root test results, all variables are not stationary at level. However, they stationary at first difference.

3 - The reported statistics are Inverse Normal Z statistics

4 - The reported statistics are Inverse Normal Z statistics

In this study, homogeneity/heterogeneity testing has been performed by Pesaran and Yamagata, (2008). The results are reported in the table 4.

Table 4. Pesaran-Yamagata (2008) testing slope homogeneity

		Delta	P-Value
Developing	P-Y	9.398	0.000
	P-Y (adj)	13.290	0.000
Developed	P-Y	9.412	0.000
	P-Y (adj)	13.310	0.000

It is seen that the probability values are less than 1%. This result means that the main hypothesis that the slope coefficients are homogeneous is rejected and the alternative hypothesis is accepted.

After determining that the slope coefficients of both models are heterogeneous, the cross-sectional dependence for these models should be retested. Breusch and Pagan, (1980) LM, Pesaran, Ullah and, Yamagata (2008) LM adj. and Pesaran, (2004) LM CD tests and their probability values are presented in the table 5.

Table 5. Cross-section dependence test results for models

		Delta	P-Value
Developing	LM	430	0.000
	LM adj	-8.968	0.000
	LM CD	8.42	0.000
Developed	LM	541.4	0.000
	LM adj	-1.234	0.000
	LM CD	15.18	0.000

When the results of the LM, LM adj. and LM CD tests are examined, it is seen that the main hypothesis that there is no cross-section dependency is rejected. Based on the results of Pesaran and Yamagata (2008) test and the cross-sectional dependence tests, Gengenbach, Urbain and, Westerlund, (2016) estimator is preferred for cointegration test, and the long-term coefficients is obtained with the estimator Pesaran and Smith, (1995) which estimates with the assumption of cross-section dependence and heterogeneity. The results are reported in the table

6 and table 7, respectively.

Table 6. Gengenbach, Urbain and Westerlund (2016) panel cointegration test results

		Coefficient	P-Value
$y(t-1)$	Developing	-0.200	≤ 0.1
	Developed	-1.173	≤ 0.01

It is seen that probability values are ≤ 0.1 for developing countries and ≤ 0.01 for developed countries. Accordingly, the main hypothesis is rejected, and it is proven that there is a long-term relationship between the variables. The long-term coefficients are reported in the table 7 below.

Table 7. Pesaran and Smith, (1995) MG estimator results

	Developing	Developed
	Beta	Beta
RGDP	0.0000123 (0.032)	0.000014 (0.007)
PRDTVY	0.0002762 (0.056)	0.0007174 (0.342)
CAPSTCK	-2.24e-07 (0.703)	-4.75e-07 (0.112)
Constant	6.817906 (0.000)	18.39295 (0.000)

Note: Parentheses indicate probability values

Considering the results of the MG estimator showing the cointegration coefficients, it is seen that there is a positive relationship between real GDP and IEMP in both developing and developed countries. According to this result, these two variables move together in the long run and the direction of the movement is positive. Although the coefficients are quite small, they are statistically significant at 5% and 1% significance levels respectively. Thus, as the total output level increases in both developing and developed countries, the opportunities for penetration export markets also increase.

Another variable whose effect is examined is labor productivity. The coefficient of this variable is positive in both country groups. However, the coefficient of this variable is statistically significant at the 10% significance level in developing countries, while it is not statistically significant at any of the acceptable significance levels of 1%, 5% and 10% in developed countries. Accordingly, while it can be said that as labor productivity increases in developing countries, the opportunity to penetrate export markets will increase, it is not possible to make any judgments for developed countries.

Finally, the long-run relationship between the capital stock and IEMP has been tested. It is seen that the coefficient of capital stock is negative in both country groups. Accordingly, as the capital stock increases, the opportunity to penetrate export markets decreases in both country groups. But the inference is not statistically significant. As a matter of fact, it is seen that the probability values of the capital stock coefficient in both developing and developed countries are higher than the 1%, 5% and 10% significance levels. According to this result, it is possible to say that there is no statistically significant relationship between capital stock and export market penetrate possibilities within the framework of the cointegration analysis.

According to the results, a linear and positive relationship has been determined between IEMP and RGDP in both developing and developed countries. On the other hand, a linear relationship has been found between labor productivity and IEMP in developing countries, but this relationship has not been confirmed for developed countries. However, a long-term relationship could not have been determined for both country groups between capital stock and IEMP.

The increase in real GDP of countries is an indicator of total productivity. For this reason, whether developing or developed countries, the linear relationship is an expected result between real GDP and penetration export markets. This result is overlapping with the results obtained from the studies Aam and Khatoon, (2021) and Steinberg, (2022). As a matter of fact, in today's world economy where

economic integration of the world has reached high levels, it is not surprising that countries that increase their total productivity get a larger share from the world markets. However, real GDP is a size that emerges with the use of all factors of production. For this reason, it is difficult to distinguish which production factor responsible for the increase in real GDP. For this purpose, both labor productivity and capital stock have been added to the estimation model. As a result of the estimation, a long-term linear relationship has been determined between the increases in the average productivity of labor in developing countries and the penetration into the export market. This result is overlapping with the results obtained from the studies Chen and Sun, (2019) and Hossain, et al., (2021). However, this relationship could not be confirmed for developed countries. This result means that the export products of developing countries are competitive in direct proportion to their labor productivity. On the other hand, it is understood that factors other than labor productivity affect the ability to enter exports in developed countries. It has not been concluded that the capital stock variable can affect the ability to penetration exports markets for neither developing nor developed countries.

ABD'NİN AFGANİSTAN'DA KAMU DİPLOMASİSİ VE GÜVENLİK UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Mert ÜNLÜ*

ÖZET

Bu çalışma ile dış politikada bir yumuşak güç aracı olarak kamu diplomasisi kavramının güvenlik politikaları ve uygulamaları ile ilişkileri ve katkıları, ABD'nin Afganistan uygulamaları üzerinden incelenmiştir. Kamu diplomasisinin, bir güvenlik yaklaşımı olarak güvenikleştirme uygulamalarındaki önemi, kamu diplomasi uygulamalarında bir veri kaynağı olarak sosyokültürel istihbaratın insani müdahalelerdeki önemi ve bir uygulama alanı olarak terörle mücadele uygulamaları ile etkileşimi üzerine araştırmalar yapılmıştır. İncelenen yaklaşım ve uygulamalar ABD'nin Afganistan'a müdahalesi üzerinden örneklendirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, devletlerin yumuşak güç aracı olarak kullandığı kamu diplomasisinin, güvenlik başlığındaki uygulamalardan beslendiği gibi aynı şekilde akıllı güç uygulaması formatı ile güvenlik uygulamalarına destekleyici bir çalışmada etkin olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. ABD'nin Afganistan'dan geri çekilmesinin nedeninin, sert güç üretiminin yumuşak güç üretiminin çok daha fazla olmasından kaynaklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Diplomasisi, Sosyokültürel İstihbarat, Güvenlik, İnsani Müdahale, Terörle Mücadele, Afganistan, ABD

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kapadokya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mert.unlu@mu.com.tr, Ankara/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5151-0607

US PUBLIC DIPLOMACY AND SECURITY CASES IN AFGHANISTAN

ABSTRACT

In this study, the relations and contributions of the concept of public diplomacy as a soft power tool in foreign policy with security policies and practices were examined through the US practices in Afghanistan. Research has been conducted on the fields of public diplomacy in securitization practices as a security approach, the importance of sociocultural intelligence as a data source in public diplomacy practices in humanitarian interventions, and its interaction with counter-terrorism practices. The examined approaches and practices are exemplified through the US intervention in Afghanistan. As a result of these studies, it has been concluded that public diplomacy, a concept which was used as a soft power tool by the states, can effectively be used for studies supporting security applications with the implementation of smart power format and can be nourished through these concepts as it was nourished from the applications stated on the security topic. It has been concluded that the USA's withdrawal from Afghanistan is due to the fact that the production of hard power is much higher than the production of soft power.

Keywords: Public Diplomacy, Sociocultural Intelligence, Security, Humanitarian Intervention, Counter-Terrorism, Afghanistan, USA

GİRİŞ

Savaşların, güvenlik sorunlarının, çatışmaların uzağında yaşayan ve bunları takip eden insanlar için, bu sorunların somutluğunu hissetmeleri mümkün olmasa da zihinlerinde yarattığı algı önemlidir. İnsanların zihninde oluşturulan bu algının inşasında, takip ettikleri medya kuruluşları ve siyasetçilerinin etkisi mevcuttur. Medyanın, sivil toplum kuruluşlarının kamu kurumlarının ve siyasetçilerin kamuoyu oluşturmaları, bilginin bir akış içinde sunumu ile oluşur. Bilgi akışının ve yayınlanmasının hızlı olduğu günümüz koşullarında, kamuoyunun görüşünün şekillenmesinde kamu diplomasisi etkin bir araçtır. Çatışmaların sonuçları, etkileri tartışılır pozisyonda olsa bile hem uluslararası kamuoyunun hem de ulusal desteğin oluşmasında ve toplum içindeki görüş ayrılıklarında, olayların sunumu bireylerin algılarını etkilemektedir. Ayrıca basın, aydınlar ve siyasetçiler tarafından kamuoyu üzerinde yaratılan etki de yönlendirici role sahiptir. Bu yönlendirici etki, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte devletler için daha da yaşamsal bir öneme sahiptir.

Günümüz uluslararası ilişkiler dünyasında, son otuz yıldır farklı evrelerde yaşanan gelişmeler sonucunda diplomasi alanında farklı kavramlar ve araçlar birbirlerine daha da bağımlı hale gelmiştir. Ancak politik ve teknolojik gelişmelerin yarattığı değişim ne olursa olsun diplomasi araçlarının varlığında güç, güç ilişkileri ve sahip olunan sert güç uygulamaları önemini hala korumaktadır. Diplomasi başlığında ülkeler arasında gerçekleşen, sorunların hala en temel belirleyicisi tamamen güç merkezli bir kavram

olan güvenlik çerçevesinde gelişmektedir. Gelişen ve değişen teknolojik yapı, sorunların artık meydana gelmeden çözülmesini önemli kılmaktadır. Güvenlik başlığındaki sorunlarda kamu diplomasisi, önleyici çözüm araçlarından birisi olabileceği gibi, aynı zamanda güvenlik kavramı gibi yumuşak, sert veya akıllı güç kavramlarının hepsi ile bir kesişim içinde bulunmaktadır. Kuramsal çalışmalar açısından hem güvenlik hem de kamu diplomasisi kavramlarının üzerine yapılan çalışmaların yaygınlığına rağmen, kamu diplomasisi ve güvenlik kavramlarının birlikte bir çerçeve üzerinde incelenmeleri genel çalışmalar içerisinde, sahip olduğu öneme göre yeterli değildir. Neden-sonuç ilişkisi üzerinden incelendiğinde, her iki kavramın da birbiri ile ilişkisinin öneminin yaşamsal olduğu örnekler mevcuttur.

Bu çalışma ile birlikte, güncel gelişmeler ışığında kamu diplomasisinin, tanımlar ışığında güvenlik uygulama ve yaklaşımları ile uygulama alanında karşılıklı yarattıkları etki ve sonuçlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. 11 Eylül saldırıları güvenlik çalışmalarını etkilediği gibi aynı şekilde kavramsal olarak ortaya çıktığı ülke olan ABD'nin de kamu diplomasi çalışmalarını gözden geçirme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın akışı içerisinde, ABD'nin güvenlik politikası kapsamında, Afganistan'da güvenlik çalışma başlıkları altında kamu diplomasi uygulamaları üzerinden somut örnekler ile incelenecektir. Güvenikleştirme yaklaşımının, uygulanmasında, kamu diplomasisini yeri, Sosyokültürel İstihbarat kavramının kamu diplomasi çalışmalarına sağladığı katkının insani müdahalelerin başarısındaki etkisi ve terörle mücadelede kamuoyunun algısının yönlendirilmesinde kamu diplomasisinin önemi üzerinden ilerlenecektir. Teknolojinin hızla ilerleyişinin etkisi ile önemini arttıran iletişimin, güvenlik kavramı içerisinde stratejik bir araç olan kamu diplomasisinin yerine ve işlevselliğine değinilerek, güvenlik kavramının yaklaşım ve uygulama alanlarında kamu diplomasisinin genel olarak güvenlik kavramı ile etkileşimi incelenecektir.

GÜVENLİKLEŞTİRME VE KAMU DİPLOMASİSİ

Tanım olarak 1965 yılında ABD'de ilk defa kullanılan kamu diplomasisi bu tanımlamadan bağımsız olarak, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda propaganda çalışmalarında dış politika aracı olarak kendisini göstermiştir. Kamu diplomasisi henüz yumuşak güç tanımının Joseph Nye tarafından yapılmadığı dönemlerde bir dış politika aygıtı olarak kamu diplomasisinin tanımını yapmadan önce dış politika aracı olarak propaganda, bir disiplin olarak Uluslararası İlişkilerin ortaya çıkışının hemen ardındaki yıllarda varlık göstermiştir. Birinci dünya savaşı sırasında savaşan tarafların üzerinde bir ikna aracı ve taraftar kazanma yöntemi olarak, propagandanın kullanımı, modern kamu diplomasisinin amaçları ile örtüşmektedir. Öyle ki bu dönemde etik ve gerçeklik kaygısı olmadan kendi kamuoylarının savaşa destek vermeleri için yapılan bu çalışmalar ileride oluşacak diğer ülke kamuoylarını etkilemek için yapılan kamu diplomasisinin öncül örneklerini oluşturmuştur. Ayrıca, Soğuk Savaş sırasında, basın, kültür, sanat ve siyaset alanındaki propaganda çalışmaları karşı paktların veya kendi dahil oldukları paktın kamuoyunu etkilemek üzere etkin bir şekilde her iki blok tarafından kullanılmıştır.

Propaganda üzerinden zemin bulan ve tarihsel olarak gelişen kamu diplomasisinin, savaş öncesi ve savaş sırası dönemlerde gelişim göstermesi güvenlik kavramı ile varoluşsal bir ilişki içerisinde olmasını da sağlamıştır. Propagandanın dış politika alanında güvenlik tartışmalarının ve çatışmaların yoğun olduğu bir dönemde ortaya çıkışının ana etkeni orduların endüstrileşmesine denk düşmektedir. Bu süreçte gerçekleştirilen propaganda yöntemleri, ilerleyen dönemlerde devletlerin iletişim çalışmalarına etkide bulundu. Kitleleşen iletişim alanındaki ilerlemeler, propaganda çalışmalarının gelişimine hız kazandırdı. Uluslararası yayınlar, savaşın ve devletlerin güvenlik uygulamaları alanında etkin bir dış politika aracına dönüşmüştür. Savaş endüstrisinde, ülkeler karşılıklı olarak sahip oldukları olanakları

hem kendi ülkelerinde bir güvence ve savaş motivasyonu olarak paylaşmış hem de çatışma içinde buldukları ülkelerin toplumlarına bir caydırıcı araç olarak yayınlanmasını sağlamıştır.

Çalışmanın ana hattı olan güvenlik ve kamu diplomasisi ilişkisinde her iki kavramın tanımlarını açıklamadan önce iki kavram arasında uygulama açısından somut bir örnek teşkil eden güvenlikleştirme kavramını açmak gerekmektedir. 1985'te kurulan Kopenhag Üniversitesinde kurulan, Kopenhag Okulu diye bilinen "Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi'nin" ortaya çıkardığı, ana yaklaşımlardan birisi "güvenlikleştirme"dir. Güvenlikleştirmeyi Buzan "*güvenlikleştirme süreci, dil teorisinde söz edimi olarak adlandırılan şeydir. Daha gerçek bir şeye gönderme yapan bir işaret olarak ilginç değil; edim olan söylemin kendisidir. Sözleri söyleyerek, bir şey yapılır.*" (Buzan, 1998, s.26) olarak tanımlar Buzan, söylemlerin sadece açıklama amaçlı değil, bir aksiyon niteliğinde olduğunu değinerek güvenlikleştirme sürecinin yarattığı etkiye değiniyor. Söylemin eyleme dönüşmesi de kamuoyunun eğitilmiş, yönlendirici, aydınlarının yaratılacak etki ile mümkün olabilmektedir. Bu da eyleme geçmeyi tetikleyecek uzun soluklu önlem niteliğinde uygulamaları ortaya çıkaracak, ülkenin bekasına yönelik bir tehdidin tespiti ve bu tehdidin kamuoyunun önemli bir kısmı tarafından özümsemesi önlemler gerektiren varoluşsal bir tehdidin belirlenmesi ve bu belirlemenin önemli bir izleyici kitlesi tarafından kabul edilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu neticede oluşan pratik güvenlik uygulaması, süre gelen güvenlik uygulamalarının ötesine geçerek, yeni bir oyun inşa ederek, siyaset üstü bir konuma yerleşir ve uzun soluklu bir güvenlik politikası olarak devlet uygulamalarında yerini alır.

Kamu diplomasisi ile güvenlikleştirme kavramının kesişim noktaları her ikisinin tanımları içerisinde mevcuttur. Bir devletin diğer ülke kamuoyunu, aydınlarını, ticaret hayatını ve sivil toplum yapılanmalarını kendi devlet politikası yönünde etkilemeyi amaçlayan araç ve olanaklar bütünü, kamu diplomasisinin faaliyet alanındadır. Hans Tuch, "*kamu diplomasi-*

sini, *Hükümetlerin diğer yabancı kamuoyları ile onların ulusal düşüncelerini ve ülkülerini, kurumsal altyapılarını ve kültürlerini ve bunlarla birlikte ulusal hedeflerini ve politikalarını elde etme girişimidir*”(Tuch, 1990 ,s16) diye tanımlıyor. *Bu tanımın ışığında, kamu diplomasisi sadece sorun başlıklarına tepkisel bir diplomatik enstrüman olmuyor. Devlet dış politikasının değişmez kırmızı çizgileri doğrultusunda, muhatap alınan bölge, ülke toplumunda uzun soluklu ve sağlıklı ilişkiler kurmak için de işlevsel bir stratejik araç konumuna geliyor.*” (Mellissen 2015, s.12). Buzan'ın tanımlarındaki siyaset üstü niteliği burada aynı şekilde kamu diplomasisi tanımında da varlık gösterdiği gibi dış kamuoyuna yönelik bir çalışmayı içermesi de farklılık gösterdiği bir noktadır. Ancak kamu diplomasisi, bu yapılan tanımdan bağımsız olarak, toplumsal konsolidasyon gerektiren dış politika konularında iç kamuoyunun da bilgilendirilmesi içinde kullanılan bir araçtır.

Kamu diplomasisi, bir yumuşak güç aracıdır. Yumuşak güç, *“Bir ülkenin dünya siyasetinde istediği sonuçları elde etmek için çalışıyor olması, başka ülkelerin bu talebin değerini kabul ediyor oluşu, benzer örneklerini kendileri uygulamak istiyor oluşu ve diğer ülkelerin ilgili refah ve açıklık seviyesine ulaşmaya hevesli olduğundan öne gelmektedir. Bu bağlamda farklı ülkeleri askeri tehditlerle ya da ekonomik yaptırımlarla tehdit etmek yerine, bir gündem belirleyip dünyadaki diğer ülkeleri bu yönde etkilemek oldukça önemlidir. Bu yumuşak güç örneği, yani diğerlerini istediğiniz sonuçları istiyor hale getirmek, ülkeleri zorlamak yerine işbirliğine itmektir.”*(Nye, 2004, s5) şeklinde tanımlanmıştır. Yumuşak güç, bir ülkenin diğer ülkeyi zor kullanmadan, meşruiyeti temel alan, dolaylı ve olumsuz bir algı yaratmadan kendi iradesi ile ikna eden ve davranışlarını etkileyen bütünsel bir yöntemdir. Bu yöntemin en belirgin aracı da kamu diplomasisidir.

Gullion'a göre *“Kamu diplomasisi... kamu tutumlarının oluşumu üzerindeki etkisiyle ilgilenir ve dış politikaların yürütülmesinin ulusla-*

rarası boyutlarını kapsar. Geleneksel diplomasinin ötesinde geliştirdiği ilişkiler; kamu araçları tarafından verinin elde edilmesi, diğer ülkelerdeki görüş; özel grupların ve çıkarların karşılıklı etkileşimi başka bir ülke; dış ilişkilerin raporlanması ve politika üzerindeki etkisi; diplomatlar ve diplomatlar olarak işi iletişim olan kişiler arasındaki iletişim yabancı muhabirler ve kültürlerarası iletişim sürecidir.” (Cull, 2016, s.1) Hedef kitleye erişim noktasında, güvenikleştirme ile bir kesişim noktası kamu diplomasisinin de bir aktörü olan basın yayın organları, bu platformlarda yazma veya fikir beyan etme olanağına sahip aydınlar bulunmaktadır.

Kamuoyu hedeflenerek yapılan güvenikleştirme çalışması hedef toplumu etkilediği kadar, güvenlik sorunu veya tehdidi olarak gündeme sokulan ülke veya örgütlenmenin üzerinde de yarattığı bir etki mevcuttur. Kendi toplumunda yaratılan etki artık hedef alınan ülke veya örgüt için bir tehdide dönüşmüş, hedefte kaygı ve korku oluşması sağlanmıştır. “Bir duygu olarak korku, bir kaçınma eğilimi, tehlikeden kaçınma arzusu yaratır. Bir etki aracı olarak korku, çekicilik a) yoğun korku uyandırdığında, b) korkunun üstesinden gelmek için belirli bir öneri sunduğunda ve c) hedef, öneriyi yerine getirebileceğine inandığında, tutum ve davranışları değiştirmede etkili olduğu kanıtlanmıştır.” (Pratkanis, 2020,s.149). Güvenikleştirme çalışmasının etkisinin başarı olup olmadığı, içeride ona gösterilen ilginin yoğunluğu ve bu ilginin hedef ülke veya örgütte yarattığı etkinin arasındaki doğru orantılı ilişki ile bağlantılıdır. Burada güvenikleştirme sürecinin, iç kamuoyunda başarılı bir sonuç vermesi sonucunda, tehdit olarak tanımlanan yapı üzerinde, iç kamuoyunun sorun başlığında birleşip hemfikir olması, hedef alınan tehdidin üzerinde aynı zamanda yumuşak güç etkisi de yaratmaktadır.

Nihai sonucunda, Afganistan 20 yıl sonra tekrar, ABD liderliğindeki koalisyon güçleri onları devirmeden önce ülkeyi beş yıl yöneten kökten-ci Taliban’ın kontrolü altında girdi. Bu durum da aslında gerçekleştirilen kamu diplomasisi çalışmasının eksik yanlara sahip olduğunun göstergesi-

dir. ABD, 11 Eylül 2001 sonrası, Soğuk Savaş dönemine benzer bir şekilde hem askeri hem de siyasi bir küresel mücadelenin içine girmiştir. “*Bununla birlikte, ABD kamu diplomasisi çabaları ile güvenlik-askeri paradigma arasında doğrudan bir bağlantı vardır, çünkü Afganistan'daki mevcut ihtilaf, ‘kalpler ve zihinler’ kampanyaları, yabancı ordunun isyanla mücadele taktikleriyle ilişkilendirilmektedir.*” (Kamminga, 2013, s10). Aslında burada yumuşak gücün cazibe yaratması ile bir gönüllülük yaratması söz konusudur. Burada oluşacak cazibe askeri operasyonlarda da elde edilecek başarıya bir destek sağlama potansiyelini barındırır. ABD'nin bu noktada kamu diplomasisi çalışmasının temel amacı, Afganistan'da yerel halkın ABD'nin askeri operasyonlarında kendi taraflarında olmasını sağlamak için propaganda ile Taliban propagandasına karşı mücadele etmektir.

İngiliz Parlamentosu Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Tom Tugendhat, Afganistan'dan askerlerin geri çekilmesini, 1956'daki Süveyş krizinden sonra ‘en büyük dış politika felaketi’ olarak nitelendirmiştir. ABD kamuoyunda geri çekilme hakkında farklı yorumlar gerçekleşmiştir. En temel, eleştiri 20 yılda toplam 2 trilyon dolara mal olan bir bölgeden, bölgeye geliş sebebi olan Taliban'a yönetimin devredilmesi yönünde olmuştur. Özellikle de Demokrat kesimden “Afganistan'da oluşacak kadın hakları ve insan hakları ihlalleri” başlığında Biden yönetimine eleştiriler görülmüştür. Cumhuriyetçi, kesimden gelen eleştiriler ise daha çok sürecin yönetilememiş olması ve Taliban'a, Trump döneminde yapılan anlaşmanın ötesinde alan açılmış olması yönündedir. ABD kamuoyundaki yorum farklılıklarına hem kamu diplomasisi hem güvenlikleştirme yaklaşımının perspektifinden yaklaşıldığı zaman, ABD'nin güvenlikleştirme başlığında yaptığı çalışmanın yetersiz ve başarısızlığı, aynı şekilde bu başarısızlığın kamu diplomasisi çalışmasına elverişsiz bir ortam sağladığını göstermektedir. Güç kavramı üzerinden yorumlandığı taktirde, ABD'nin sahip olduğu sert güç olanakları, yumuşak güç uygulamasına pratikte yer vermesinin önüne bir engel koymakta ve yumuşak güç üretim ihtiyacının görünmesini

engelleyerek, müdahalelerde uzun soluklu kalıcı bir pozisyona sahip olmasına engel olmaktadır.

Kısaca, tanımlar üzerinden kamu diplomasisi, propaganda ve güvenlikleştirme yaklaşımı arasında bir değerlendirme yapılacak olursa, kamu diplomasisinin diğer iki kavramdan en belirgin farkı somut gerçeklik üzerinden, dış devlet ve toplumlarını hedef almasıdır. Propagandanın gerçeklik gibi bir kaygısı olmamakla birlikte, güvenlikleştirme uygulamalarında inşa edilmiş bir gerçeklik üzerinden algıya seslenme ve kamuoyu oluşturulması hedeflenmektedir. *“Günümüzün yeni güvenlik tehditleri ve meydan okumaları göz önüne alındığında, kamu diplomasisi ulusal imajı, değerleri ve politikaları satmanın ötesine geçmeli (Shaun, 2004: 10) ve bunun yerine tamamı ortak hedefler doğrultusunda çalışan yabancı halklar, STK’lar ve hükümetler ile gerçek anlamda ilişki kurmalıdır.”* (Gorenc, 2019,s.925). Bu noktada bir yumuşak güç aygıtı olarak kamu diplomasisi ve sert güç enstrümanlarından beslenen güvenlikleştirme kavramının, bir arada verimli kullanımının kuramsal alt yapısı yumuşak gücü tanımını yapan, Joseph Nye’in dillendirdiği, akıllı güç kavramında vücut bulabiliyor. Tam keskin ve net bir sınırlandırmaya sahip olmayan bu tanım bu özelliği sayesinde esnek ve sert ve yumuşak güç uygulamaları arasında, uygulama opsiyonlarında çokluğa sahip olma olanağını sunmaktadır. *“Sert ve yumuşak güç bazen birbirini güçlendirir ve bazen alttan keser ve iyi bağlamsal zeka, farklı çözümlerde nasıl etkileşime girdiklerini ayırt etmede önemlidir. Ancak bilgilendirme kampanyalarını yumuşak gücün özünü yanlış anlayan terimlerle düşünmek yanlış olur. Dünya siyasetinde askeri güçle yumuşak güce sahip olmak arasında bir seçim yapmak zorunda kalsaydık, askeri gücü seçerdik. Ancak akıllı güç, her ikisine de sahip olmanın en iyisi olduğunu öne sürüyor.”* (Nye,2011, s.24). Nye’in bu yorumu, uygulamada kesişimin iki farklı güç tanımından beslenene kavramın, akıllı güç yorumuna denk düşebileceğinin yorumlanmasını sağlamaktadır. Ancak yine bir cazibe ve etki oluşturma açısından da sert güç kavramının genel tercih nok-

tasında hala etkin olduğunu da göz ardı etmiyor. Bir güvenlik yaklaşımı olarak, güvenlikleştirmenin uygulanmasında kamu diplomasisi, literatürde tanımlandığının aksine bir yumuşak güç aracı değil, akıllı güç uygulaması olarak, güvenlikleştirme sürecinin sonunda somut uygulamalar ile kendisini gösterebilme potansiyeline sahip oluyor. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'de, dış müdahaleleri gerçekleştirmek için uygun güvenlikleştirme çalışması yapılmıştır. Ancak nihai sonucu 20 yıl sonunda geri çekilme ile sonuçlanmasından dolayı, operasyonun hedefindeki Afganistan süreklilik sağlanamamıştır. ABD'nin Afganistan örneği de bu noktada başarısız bir kamu diplomasisi örneği olarak kendisini gösteriyor.

AFGANİSTAN ÖRNEĞİNDE, KAMU DİPLOMASİSİNİN VERİ KAYNAĞI OLARAK SOSYOKÜLTÜREL İSTİHBARAT VE İNSANİ MÜDAHALELER İLE İLİŞKİLERİ

Diplomasisinin modern döneminin başlangıcı olarak Westphalia anlaşmasının imzalanması kabul görmektedir. Devletler arası eşitlik ilkesi ve bir devletin iç işlerine başka bir devletin karışmaması ilkesi, diplomasi kurumsal gelişiminin başlangıcı olmuştur. *“18. yüzyılda Büyük Britanya diplomasisini güç dengesinin hizmetine sunarken, 19. yüzyılda Mattenich'in Avusturya'sı diplomasisini Avrupa Birliği'ni yeniden inşa etmek için kullandı, ancak Bismarck'ın Almanya'sı tarafından dağıtılması ve Avrupa diplomasisinin yeniden şekillendirilmesi için diplomasisini kullandı. Henry Kissinger'in sözleri, soğukkanlı bir güç politikası oyununa dönüştü.”* (Siracusa, 2010, s.2) Kaba hatlarıyla, diplomatların da misyonları arasında görevli oldukları ülkedeki bilgileri, analiz, yorum ve öngörülerini birlikte yönetici kadrolar ile paylaşmak vardı. Kissinger'ın da irdelediği gibi diplomasi, güç ilişkileri üzerinden şekillenen bir strateji oyunudur.

Endüstriyel ve teknolojik ilerlemeler diplomasi beklenenleri etkilediği gibi diplomasi de beslediği kanallarda değişim ve gelişim ihtiyacını ortaya çıkardı. Bilginin gücün boyutunu belirlemesindeki etkisi

modern diplomasinin oluştuğu dönemlerden çok daha fazla bir artış gösterdi. “Bu yeni bilgi çağında, insanlar çeşitli kaynaklardan bilgi topluyor, kendi görüşlerini yayıyor ve kesintisiz sanal sohbete katılıyor. Bilgiye erişimi denetleyen ve içeriğinin çoğunu şekillendiren hükümet güvenlik yetkilileri, kendi tanımladığı şekliyle “haberleri” arayan ve yayan birey tarafından bir kenara itildi.” (Seib, 2018, s.2). Bilginin gücün belirleyiciliğinin bu kadar arttığı bir dönemde hammaddesi bilgi olan istihbaratın da önemi daha da artmış oluyor. “Michael Warner, istihbaratın politika yapımcıların veya operasyonel komutanların daha etkili kararlar almasına izin veren belirli bir bilgi biçimi olduğunu savunmaktadır” (Aldrich, 2018, s.439). Benzer bir başka tanım olarak, “İstihbarat kendi içinde son değildir. Politika oluşturmaya ve askeri planlamaya temel bir yardımdır ve ideal olarak, öngörmek istediğimiz olaylar hakkında zamanında uyarı ve politika kararları için istihbarat arka planı sağlamalıdır.” (Templar’dan alıntılanan Aldrich, 2018 s.439) Bu tanımlar ışığında istihbarat, farklı aşamalara sahip, devlet kademesindeki karar vericilere sunulmak üzere, yurtdışı veya yurtçinde yapılan, olağanüstü durumlardan korumak amaçlı, operatif boyutları da olan önce önleyici bir güvenlik unsurudur.

Özellikle soğuk savaşın bitiminin ardından, teknolojik ilerlemelerin ve devletlerarası şiddet ve çekişmenin azalması ile birlikte, istihbarat örgütlerinden, istihbarat terimi ile “tüketicilerin” yani karar vericilerin beklentilerinde de değişim gerçekleşti. Geleneksel güvenlik konseptlerindeki değişim sonucunda, ekonomik gelişmeler, insan hakları, ekolojik tehditler ve benzeri konular da güvenlik başlığı altında değerlendirildiklerinden dolayı, bu başlıklar istihbaratın birer çalışma alanı haline gelmiştir. “Bir nesil önce, pandemilerin nasıl yayıldığı ve biyolojide hangi yeni gelişmelerin ortaya çıktığına dair bilgi, ulusal güvenliğin merkezinde görünmüyordu; şimdi, kısmen daha geleneksel tehditlerin görelî düşüşü sayesinde, öyleler. Bir istihbarat kaygısı olarak asla eksik olmayan terörün, belirsiz bir gelecek için merkezi olacağını söylemeye gerek yok.” (Jervis, 2020, s.525). Te-

rörizmin somut varlığının devamı, uluslararası sorunların farklı formatlar ile sürekliliği ve istihbaratın çok açık bir netliğe, doğruluğa sahip olması ihtiyacı, bilginin paylaşımının ve berraklığının önemini artırmaktadır. Değişen tehditler ve güvenlik çalışması başlıklarının çeşitlenmesine rağmen, terörizm bir başlık olarak hala önemini korumaktadır.

Propaganda ve güvenlikleştirme örneğinden farklı olarak, kamu diplomasisinin doğruluk ve gerçeklik üzerinde taşıdığı hassasiyet, istihbarat bilgisinin doğruluk ve gerçeklik üzerinden gerçekleştirilen analizleri ile uyumlu bir hatta sahiptir. Kamu diplomasisi çalışmasının yapıldığı, hedef ülkedeki kamuoyu üzerinde yaratılması hedefiyle yaptığı çalışma, süreç içerisinde o ülkede gerçekleşecek istihbarat faaliyetini destekleyici bir role sahip olma potansiyelini barındırmaktadır. *“Bilgi vermek özverili bir davranış değildir. Hükümet, çıkarlarını ilerletmek için kamu diplomasisini kullanır. Sadece bilgilendirmekle kalmazlar; bilgiyi amaçlarına göre şekillendirirler. Bununla birlikte, gerçeğin esnekliğinin sınırları vardır ve bazen doğru “kamu diplomasisi” ile yanıltıcı “propaganda” arasındaki çizgi bulanıklaşır.”* (Seib, 2018, s.5). Bir önceki bölümde de değinilen propagandanın, içerik açısından bu farklılığı, somut veriler ve bilgilere sahip olmasından dolayı kamu diplomasisi ile farklılık gösteriyor.

İstihbarat çalışmalarının, destekleyici bir alt başlığı olarak, sosyokültürel istihbarat, kamu diplomasisi faaliyetleri ile karşılıklı destekleyici ortak yönler barındırmaktadır. *“Bir halkın veya ulusun tarihini, kurumlarını, psikolojisini, inançlarını ve davranışlarını anlamayı sağlayan analiz edilmiş sosyal, politik, ekonomik ve diğer demografik bilgiler. Sosyo-kültürel zekâ, bir insanın neden böyle davrandığını ve ne düşündüğünü anlamaya yardımcı olur. Aynı zamanda, müttefik, tarafsız, işgal altındaki insanlar veya düşman olmalarına bakılmaksızın yabancı halklarla etkileşim kurmak için eğitim ve başarılı stratejiler tasarlamak için bir temel sağlar.”* (Coles,2013, s.26) Bu tanım ile birlikte kamu diplomasisi ve sosyokültürel istihbarat arasındaki ilişkiyi irdeleyecek olursak, sosyokültürel istihbarat,

ilk bakışta kamu diplomasisi çalışması hedeflenen ülke ve toplumu için yöntem ve içerik açısından zengin bir veri kaynağı pozisyonundadır. Kamu diplomasisi uygulamasının toplum üzerine yapılan çalışması hakkındaki, “Özetle, hükümetlerin yalnızca diğer hükümetlerle konuşması gerektiği değil, aynı zamanda küresel kamulara da hitap etmesi gerektiği anlamına gelen «kamu diplomasisi” - dünya çapında toplu bir kamu veya bireysel ya da ülke kümelerinin vatandaşlarına da yöneliktir. Bu kitlelere, uydu televizyonu ve sosyal medya gibi araçlar aracılığıyla erişilebilir. Ayrıca, dünyanın dört bir yanındaki insanlar, gücü elinde tutan ve bilgi dağıtan kişilere yanıt verebilir ve onlar da dinlenmeyi beklerler.” (Seib,2008, s.4) yorumu uygulamada sosyokültürel istihbaratın kamu diplomasisinde planlama sürecindeki önemine dair nüveleri barındırmaktadır.

Yöntemsel biçim açısından da kamu diplomasisi ve sosyokültürel istihbarat arasında ortaklıklar mevcuttur. “Sosyokültürel istihbaratın işlevi içinde veri toplama, diğer tüm istihbarat yöntemlerinden farklıdır, çünkü toplama olanakları sınırsızdır. Açık kaynak kullanımı, yüz yüze konuşmalar, görüntüler vb. sosyokültürel bir ortamı daha iyi anlamak için gereken verileri toplama yöntemleridir.” (Patton,2010, s.12). Şeffaflık, esası ile elindeki veriler ile hedef toplum ve ülkeye yönelik, gönüllülük esası ile kazanmayı hedefleyen bir çalışma olan kamu diplomasisinde de temel kilit noktası sosyokültürel istihbarat ile birbirini tamamlayıcı ve besleyici bir kesişime sahip olmuş oluyor. Somut örnek ile bu kesişim netleştirilecek olursa; “Açık olan şu ki, bu geniş yelpazedeki anlık faaliyetlerin daha iyi anlaşılması için daha fazla istihbarat çalışması ve daha fazla alan uzmanlığının geliştirilmesi gerekiyor. Bununla birlikte hem ikincil olarak değerlendirdikleri konularda hem de anında ve dramatik bir yanıt talep ediyor gibi görünen konularda, mevcut olduklarında bile, insanların istihbarata ve uzmanlığa dikkat etmelerinin ne kadar zor olduğunu biliyoruz. Bu nedenle, kamu diplomasisinin karşı karşıya olduğu temel zorluklardan biri, kendi insanların başkalarının dünyayı gördüğü koşulları ciddiye alması-

nu sağlamaktır.” (Sharp, 2005, s.117-118). Bu işlevselliği ile sosyokültürel istihbarat verisi, kamu diplomasisi uygulayıcılarının, kendi ulusal davranış biçimi alışkanlıkları üzerinden hedef toplum ve ülkeyi değerlendirip bir hatalı bir yöntem geliştirmelerine engel olmaktadır. Aynı zamanda uygulayacak olan kamu diplomasisi çalışmasının başarılı bir sonuca ulaşmasının temellerini atacaktır.

Afganistan örneği üzerinden ilerlendiğinde, Patton'ın 2001-2008 yılları arasında sahadan somut bilgilere dayandırarak verdiği örneklendirmelerde mevcuttur. ABD hükümetinin Afgan halkının davranış kalıplarını, geleneklerini ve kültürlerini anlatmak için yazdığı çalışmalardan yola çıkarak, uyuşturucu operasyonları, yerel düğün kıyafetleri, aşkları, inanç yapıları ve aile yaşam biçimlerinin tasvirini yapmıştır. Burada temel karakterler Mahmud ve Muhammed olarak seçilmiş, yaşam kesitlerinden örnekler sunulmuştur. *“Sosyokültürel istihbarat açısından Mahmood gibi bir kişiden çok şey öğrenilebilir. Mahmood'un bahsi geçen hayatını yazmak için gereken notlar sadece birkaç saat sürdü. Konum ne olursa olsun yerel yerli insanlarla diyalog kurmak ve konuştukları kişiye güvenmeleri esastır. Dünyadaki çoğu insan kendi hayatları ve etraflarındakilerin hayatları hakkında konuşmayı sever. Teknolojiye dayalı kültürlerde yaşayamayanlar, adaptasyon için hikaye anlatımına güvenirlir.”*(Patton, 2010, s75) Afganistan yerel hayatından beslenerek oluşturulan bu hikaye, başarısızlığına rağmen bundan sonra Afganistan gündemin oluşabilecek çeşitli operasyonlarda, sosyokültürel istihbarat verisi olarak kullanılacak veya bu hikayelerden farklı şekilde beslenilecektir. Aynı zamanda bu çalışmalar, toplumsal davranış detaylarının görünmesine yardımcı olduğu için, konvansiyonel olmayan, asimetrik savaşlarda da yönlendirici bir kaynak niteliğindedir.

Hem sosyokültürel istihbaratın hem de kamu diplomasisinin bir ortak uygulama alanı olan güvenlik uygulaması başlığı da insani müdahalelerdir. *“İnsani müdahale, bir devletin kendi halkını korumaktan aciz veya isteksiz olduğu veya aktif olarak onlara zulmettiği bir devlette ağır bir insan hak-*

ları ihlalini önlemek veya durdurmak için bir araçtır.” (Jayakumar,2012, s.1). Bu tanımın akıllarda uyandırdığı soru, insani müdahalenin meşruiyet kaynakları olmaktadır. Birinci olarak uluslararası hukuk sonra da uluslararası politik meşruiyet bir insani müdahalenin zeminini oluşturmaktadır. Uluslararası hukuk açısından kısaca, insani müdahale karşıtlarının ve taraftarlarının görüşlerini açacak olursak; karşıtlar, “İnsani müdahale karşıtları, madde 2/4 ve 2/7’nin insani müdahaleye izin verecek bir şekilde yorumlanmasının, istisnanın kötüye kullanılmasına neden olacağını düşünmektedirler” (Duran, 2001, s89). Taraftarlar ise “BM Antlaşması’na göre insani müdahalenin yapılabileceğini savunanlar, insani müdahalenin madde 2/4’e aykırı olmayacağı gibi, 2/7. Maddenin VII. Bölüm çerçevesinde müdahale edilmesine izin verdiğini iddia etmektedir.” (Duran, 2001, s.90)

Uluslararası siyaset meşruiyet açısından, insani müdahalelerin zeminini incelendiğinde, karşılıklı iç ve dış kamuoylarının reaksiyonunun olumlu bir konuma getirilmesi açısından kamu diplomasisi, doğru araçların kullanımı açısından da sosyokültürel istihbarat verilerinin önemi bulunmaktadır. İki kavramın uygulama ve etkinliği örneklendirilecek olursa, insani müdahaleler uzun soluklu dış politika uygulamaları açısından pratikte, gerçekleşmesi ile gerçekleşmemesi kamuoyu nezdinde bıçak sırtı bir algıya sahiptir. Kuramsal olarak yorumlandığı takdirde, insani müdahalelerin en sağlıklı değerlendirmeleri, realist uluslararası ilişkiler teorisi aracılığıyla anlaşılabilir. Çünkü devletlerin, müdahale edilen ülkede elde edeceği çıkarları, müdahalenin genel durumunu neden sonuç ilişkisi açısından belirlemeye uygundur.

İnsani müdahale durumlarında, kamu diplomasisi ve sosyokültürel istihbaratın kamuoylarını etkilemesi, yapılacak müdahalenin genel akıbetini belirlemektedir. “Siyasi fizibilite ile ilgili olarak, Batılı devletlerin bütünlüğüne yönelik inandırıcı tehditlerin sayısı büyük ölçüde azaldığından, Soğuk Savaş sonrası dönemde savaflara kamuoyunun desteğini

toplamak giderek daha zor hale geldi. Hükümetlerin yeterli kamuoyu desteği olmadan bir müdahaleye girişmesi olası değildir. Bu nedenle insani söylem, özellikle ABD tarafından dış müdahalelerde birincil meşrulaştırıcı güç haline gelmiştir. Bu nedenle, askeri harekate halkın desteğini kazanmak için bu retoriğin kullanılması, gerçek niyetler ne olursa olsun, siyasi fizibilitiyi sağlamak için kesinlikle gereklidir.” (Mccall, 2017, s.3). Kamu diplomasisin, sosyokültürel istihbarattan da bağlantısız olarak, ülke içine kendi kamuoyuna yönelik etkili bir çalışma ile yapılması, gerçekleştirilecek insani müdahaleye sağlanacak desteğin temellerini oluşturmaktadır.

Afganistan örneği üzerinden ilerlendiğinde, ABD'nin, sağlıklı sosyokültürel istihbarat verilerine sahip olmasına rağmen hem kamu diplomasisi uygulamalarının hem de insani müdahalenin uygulama eksiklik ve hatalarının olduğu anlaşılmaktadır. *“Eldeki görevi tamamlamak için yetersiz kaynak ayırmanın başarısızlıkla sonuçlanması muhtemeldir, bu nedenle bu gerçeğe dayanarak müdahaleden tamamen kaçınmak tercih edilir.”* (Mccall, 2017, s5) Yüksek bütçe, yeterli kaynak demek değildir. İnsani müdahalenin başarısı doğru veri, yüksek kabiliyetle ve saha hakimiyetinin yetkinliği ile mümkündür. Yüksek bütçeye rağmen veri yetersizliği, sert güç üretiminin gölgesinde kalan yumuşak güç, Afganistan'dan geri çekilme ile sonuçlanmıştır. Bu noktada Afganistan'da operasyonel olarak müdahil olan batılı devletlerin kendi iç kamuoylarında, insani müdahale vurgularıyla yürüttükleri çalışmalarda ABD'nin geri çekilmesinden sonra gerçekleşecek yeni bir müdahalede yapılacak çalışmaları daha da zor bir hale getirmiştir. Yumuşak güç ve sert gücün uyum içinde kullanılması gerektiğine dair maliyeti yüksek bir ders olmuştur.

Sonuç olarak, güvenlik kavramı ve uygulamaları çerçevesinde kamu diplomasisi ve istihbarat çalışmalarının genel olarak hedef birliğinden söz etmek mümkündür. Sosyokültürel istihbaratın süre gelen davranışlar üzerinden geliştirdiği çalışma genel anlamıyla, istihbarat analizinde doğruluk oranını arttırıcı bir etkiye sahip olma olanağı sağlamasıyla birlikte ulu-

sal güvenlik alanında da önemli bir katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Kamu diplomasisinin araçlarından birisi olan ticaret diplomasisi için de aynı şekilde odaklandığı toplumsal davranışlar ve alışkanlıklar üzerinden doğru analiz imkanı sağlayabilir. Ayrıca sosyo-kültürel istihbarat, kolluk kuvvetleri tarafından kullanıldığında, öngörülere, etkileşimlere ve ilişkilere ve bölgesel işbirliğine yardımcı olabilir ve böylece sorunların meydana gelmesinde azalmaya ve maliyetli sert güç uygulamalarının kullanımında belirgin bir azalmaya neden olabilir. Bu durum da, başlı başına kamu diplomasisi çalışmalarının amaçları ile örtüştüğü gibi aynı zamanda klasik diplomasi çalışmalarının uzun vadede yükünü azaltma potansiyeline sahiptir. Afganistan örneğinde ise tüm kavramlar arasında bir uyum sağlanamamış bu da güvenlik konseptinde de bağımsız ABD'nin eğitim ve kültür gibi alanlarda da Afganistan'da uyguladığı yüksek maliyetli çalışmaların sonuç verememesini ortaya çıkarmıştır. Yumuşak güç uygulamalarına sahip olmasını sağlayacak kaynağa ve doğru uygulamalar ile aktarılmış, sosyokültürel istihbarata sahip olmasına rağmen ABD, Afganistan'da sert güç uygulamalarındaki hoyrat tavrından kaynaklı olarak ne bir cazibe merkezi olmuş ne de bölgede kalıcı bir sonucun doğmasını sağlayamamıştır.

ABD'NİN AFGANİSTAN MÜDAHALESİNDEKİ ÖRNEKLER İLE TERÖRLE VE MÜCADELE VE KAMU DİPLOMASİSİ

Bilgi teknolojileri alanındaki gelişmelerden sadece devletler değil devletlere karşı faaliyetlerde bulunan terör örgütleri de faydalanıp, kendilerine yeni meşruiyet alanları açma ve örgütlenme çabası içine girmektedirler. Kimi zaman devletler, terör örgütlerinin faaliyetleri doğrultusunda yöntemler geliştirirken kimi zaman terör örgütleri yeni yöntemler geliştirir. Terör örgütleri bu noktada, büyümek ve genişlemek adına propagandaya başvururlar. Bu noktada ikna edilip, desteğinin alınması adına toplum, her iki çatışan yapının hedefinde oluyor. *“Sluka'dan (1989) başka bir deyişle, teröristler yaygın aktif desteğe ihtiyaç duymayabilirler, ancak halk tabanlarının aktif düşmanlığından kurtulamazlar. Bu, terörist*

faaliyetlere karşı koymaya çalışanlar için de aynı şekilde geçerlidir. Bir dereceye kadar destek ve en azından daha geniş bir rıza ölçüsü olmaksızın, terörle mücadele politikalarının, ister “yumuşak” ister “sert” bir yaklaşımı yansıtılsalar da başarılı olması olası değildir.” (Duyvesteyn-Schuurman, 2018, s.416). Özgür irade ile bir mücadeleye dahil olmanın da motivasyonları ödül veya cazibe içeriğine sahip olması ile bağlantılıdır. Bu da temel çıkışı rıza ve cazibe üzerinden gelişen, yumuşak güç kavramının bir aracı olan kamu diplomasisinin, terörle mücadelede etkin bir role sahip olabildiğini göstermektedir.

Devletlerin sınır ötesi operasyonlarda olduğu kadar uluslararası terör operasyonlarında da kamuoyunun desteğini alması önemlidir ve bu önem bilgiye erişimin teknolojik gelişmeler ile birlikte kolaylaşması ve hızlanması ile birlikte daha da artmaktadır. Devletten devlete veya devletten devlet dışı aktörler ile çatışma durumunda, kamuoyunun vereceği desteğin elde edilmesi ve önemi farklılık göstermektedir. Bu önem aynı şekilde içeride bir güvenlik tehdidi olan ayaklanmalar için de geçerlidir. *“Devletler arası ‘konvansiyonel’ savaş ile devletler arası ‘düzensiz’ savaş arasındaki önemli bir fark, ilkinin kendi nüfuslarına sahip iki veya daha fazla taraf tarafından karakterize edilirken, ikincisinin sıklıkla aynı nüfus arasında, ona karşı ve nihayetinde aynı nüfus için savaşmasıdır. Teröristlere ve hükümetlere verilen halk desteği, çekirdek destekçilerden oluşan bir iç çevre, pasif yardım sağlayan daha geniş bir grup ve desteğinin kazanılması gereken geniş bir ‘dış çevre’den oluştuğu şeklinde daha da kavramsallaştırılabilir; ya gönüllü ayartma ya da zorlayıcı yollarla.” (Duyvesteyn-Schuurman, 2018, s.421). Zorlayıcı yolların geçerli olduğu durumlarda sert güç, gönüllü ikna kavramının kullanıldığı durumlarda yumuşak güç ve aygıtlarından birisi olarak kamu diplomasisinin uygulanma alanı ortaya çıkmaktadır.*

Bu durum ABD örneği üzerinden örneklendirildiğinde, Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk 10 yılında kamu diplomasisi dış politikanın küresel anlamda önemli araçlarından birisi olmuştur. 11 Eylül saldırıları, hemen

ardından gerçekleşen ve bir kısım senatörü de hedef alan şarbon saldırıları bu odağın gelişmesinde etken olmuşlardır. Ancak terör saldırıları sonrasında hedef alınan El-Kaide hem eylemleri hem de yapısı ile önceki terör eylemleri ile karşılaştırıldığında ABD için farklı ve yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. *“11 Eylül’den iki yıl sonra yayınlanan bir makalede Xavier Raufer (2003) ‘başlangıçtaki tanım eksikliği nedeniyle El Kaide’nin çelişkili tanımlamalar, karşılaştırmalar ve metaforlar arasında yüzmekte olduğundan şikâyet etti. “Tanımlanamayan bir terör nesnesi” olmaya devam ediyor” (Holbrook, 2014, s267) Bu durum ABD kamu diplomasisinin hem geçmişini hem de El-Kaide ile mücadele başlığında yenilenme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. El-Kaide başlığı aynı zamanda uzun soluklu bir kamu diplomasisi çalışma yapılması zorunluluğu ile birlikte, farklılığı da beraberinde getirmiştir. İlk adım olarak, “İslam dünyasının kendilerine duyduğu soğuk düşünceler ile ABD’ye yönelen bu antipatinin nedenlerine yönelmişlerdir” (Seib, 2018, s.43-44). Bunun sonucunda ise, kamu diplomasisinin, kendi propagandalarını ve olumlu algı yaratma çabalarını hedef bölge, ülke veya grupta ne kadar yoğun yaptığından öte hedefte nasıl ve ne kadar uzun soluklu algılandığının önemi ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş dönemindeki uygulamaların aksine sadece bir reaksiyon aracı olamayacağı da anlaşılmıştır.*

Aynı zamanda 11 Eylül saldırıları, terörle mücadele konseptinde, yumuşak güç uygulamalarına sınırlı da olsa alan açma olanağı sağlamıştır. *“Geçmişte terörizm şiddetli ve biramaca sahipti, ancak bunun savaş olduğunu düşünmek zordu. Buna karşılık, 11 Eylül bir savaş eylemi olarak deneyimlendi. Küçük bir İslamcı aşırılıkçı grubunu bir süper güce karşı karşıya getiren tuhaf bir savaştı. Düşmanın siyasi saikleri, azami yıkıma yol açmak isteyenler için açık toplumlarda mevcut olan fırsatlardan daha az ilgi gördü. Enerji tesislerinden gıda kaynaklarına kadar her şey artık kritik bir güvenlik açığı olarak görülebilir bir konuma geldi”.*(Freedman, 2017, s180) Terörizme bakış açısındaki bu değişim, terör mağduru

olan toplum veya terör destekçisi olarak nitelendirilen ülkelerde yaşayan ülke toplumlarına yönelik gerçekleştirilecek kamu diplomasi çalışmalarında da çeşitlendirme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Yumuşak güç uygulamalarında gıda ve sağlık gibi yardım destek faaliyetlerinin de önemi arttırmıştır. Güvenikleştirme başlığında da aynı şekilde yeni tehdit başlıklarının topluma aktarılmasına neden olmuştur.

11 Eylül saldırıları ABD dış politikasında da kamu diplomasisine duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Ortadoğu ve özellikle Müslümanlara yaklaşım için yeni yumuşak güç araçları üretme ihtiyacını doğurmuştur. Aynı şekilde bu durum, ABD ordusunun da yumuşak güç araçlarını çeşitlendirmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. *“Afganistan’da Kalıcı Özgürlük Operasyonu ve Irak’a Özgürlük Operasyonu da dahil olmak üzere terörle mücadeleye yönelik küresel çaba, uygun sert ve yumuşak güç dengesi hakkında sorular üretti. 2003 yılında ABD ordusu, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) ve Dışişleri Bakanlığı (DOS) gibi tipik olarak hükümetin sivil organlarının yetki alanına giren faaliyetlerde bulunmaya başladı”* (Williams, 2009, s220). Bu çalışmalar her ne kadar dış politikada militarizasyon riski barındırır da aynı şekilde, ordu içerisinde sivilleşme olanaklarını yaratma potansiyeline sahiptir. Bu çalışmalar, pratikte uygulandığı takdirde, operasyon gerçekleştirilen bölgede, doğru uygulamaların gerçekleşmesini sağlama ve kalıcı olma olanağı da yaratabilir.

Kamuoyu desteğinin bir başka somut ihtiyacı da terörle mücadele alanında mevcuttur. Bu sorun başlıklarında hem iç hem de dış kamuoyuna yönelik sistematik ve verilere dayalı bir çalışma ile desteklenmesi gerekmektedir. Ancak, *“Kamu desteğini ölçmek, özellikle kriz veya iç çatışma zamanlarında genellikle zordur. Kamu desteği, kamuoyu yoklamalarına, medyada ifade edilen duygulara veya gösteri veya seçimlerdeki katılımlara bakılarak ölçülebilir. Güvenlik güçlerindeki istihdam potansiyeli de bir destek göstergesi olabilir. Teröristler ve terörle mücadele güçleri kamuoyunun desteği için rekabet halinde olduklarında, bu desteği elde etme-*

nin ve sürdürmenin önemli bir ön koşulu, siyasi aktörlerin meşru olarak algılanma derecesi gibi görünmektedir” (Duyvesteyn, Schuurman, 2018, s.420). Devletlerin, geleneksel araçlara sahip olması ve hukuki meşruiyete sahip olmasından kaynaklı, terörist yapıların meşruiyetleri bu durumda zayıf kalmaktadır. Zayıf ve devlet organizasyon yapısı karşısında dezavantajlı olarak varlık gösterme çabasında olan terörist yapılar, kendi yapılarını güçlü, söylemlerini meşru ve kabul edilebilir göstermek üzere propaganda faaliyetlerinde bulunurlar. Önceki bölümlerde de işlenen kamu diplomasisi ve propaganda arasındaki farklılık bu örnekte de kendisini göstermektedir. Terör örgütleri gerçeklik kaygısı olmayan propagandalara başvururken, devlet hem içeride hem de dışarıda şeffaflık ve gerçeklikten beslenen kamu diplomasisi çalışmalarına başvurmaktadırlar. Bu dezavantajlı durum, genellikle terör örgütlerinin, silahlı şiddet eylemlerine ek olarak söylem bazında da radikalleşmelerine ve zaman içerisinde kendi hedef insan kaynakları nezdinde de marjinalleşmelerine neden olmaktadır.

Terör örgütlerinin, kamuoyunda marjinalleşmesi ile birlikte, devletlerin avantajlı durumu, doğru bir güvenlik yönetimi ile başarılı olması kaçınılmazdır. Eylemlerinde kullandıkları şiddeti bir noktadan sonra örgütlenmede ikna yöntemi olarak kullanmak için daha da arttıran terör örgütleri, karşılarında uygulanacak meşru sertlikte anti terör uygulamasının da zeminini yaratmaktadırlar. Ancak hatalı yöntemler ile ilerlendiğinde bu durum anti terör uygulamasında terör örgütlerinin doğal yok oluş süreçlerinde uzamaya neden olabilir veya Afganistan’da olduğu gibi operasyonun gerçekleştirime sebebi olan örgütün yeniden iktidara gelmesinin önünü açabilir. Sert gücün kullanım oranı ve yumuşak güç üretimi bu durumda kritik bir öneme sahiptir. Kamu diplomasisi uygulaması ile birlikte yumuşak güç üretimi kamu desteğinin de elde edilmesini sağlamaktadır. Taraflardan birisinin aşırı güç kullanımı veya meşruiyetini kaybettirecek yöntemlere başvurduğu anlaşıldığında, kuvvetle muhtemel bu yöntemi uygulayan tarafa verilen kamu desteği, halkın itibarını kaybetme kaygısını

bile ortadan kaldırarak daha fazla şiddetin veya daha az hedef ayrımı gözetilen nitelikteki yüksek şiddetin kullanılabilmesi bir konuma doğru kaymayı ortaya çıkaracaktır. Bu etkiler karşılıklı olduğu için, çatışmaya bağlı şiddet düzeylerini artırabilecek bir tırmanma dinamiği doğurur ve terörün daha uzun soluklu bir düzeyde ilerlemesine neden olur.

Karşılıklı olarak bir sonuç elde edilemez durum ortaya çıktığında ve her iki tarafın da silahlı yöntemler ile sonuç elde edemeyeceklerini anladıklarında müzakere masasının kurulması artık kaçınılmaz bir yöntem olarak kendisini ortaya çıkarır. Yine bu durum da her iki tarafın aynı anda kamuoyu desteğini kaybettikleri anda bir alternatif halini alır. Verilecek tavizlerin veya müzakerelerin terörle ilgili çatışmaları sona erdirmek için etkili bir araç oluşturup oluşturmayacağı, bu nedenle, önemli ölçüde, tüm kamuoyunun genel bir kazanım ile çıkmasının mümkün olup olmadığı algısı ile doğru orantılı ilerleyen bir süreç söz konusudur. “Ayrıca, kamu desteğinin terörle mücadele (karşı) etkinliğini etkileme yeteneğinin, belirli önlemlerin ne zaman etkili bir şekilde uygulanabileceği konusunda da etkileri vardır; örneğin, uzlaştırıcı politikalar, tüm taraflarda belirli bir savaş yorgunluğu ölçüsü alana kadar etkili olmayabilir. Kısacası, etkili terörle mücadele önlemleri tasarlamaya ve uygulamaya çalışırken, çatışan taraflar arasındaki kamu desteğinin niteliği, niceliği ve dağılımına gereken önem verilmelidir” (Duyvesteyn-Schuurman, 2018, s.422).

Kamuoyu desteğinin her iki taraf için, büyük bir destek olarak göz önüne alındığında, Terörle mücadele ve çatışma durumlarında kamu diplomasisi önemli ve belirleyici bir konuma gelmektedir. Teknolojik ve endüstriyel ilerlemelerin de etkisi hızlı, etkili ve yaygın yöntemlerin uygulanması, kamuoyunun etkilere daha açık bir hale gelmesine neden olmuş, tarafların bilgi paylaşımlarına erişim daha da büyük bir önem taşımaya başlamıştır. Salt sert güç uygulamalarının yetersiz ve yeri geldiğinde olumsuz etki yaratabileceği de bir başka somut veri olarak kendisini göstermektedir. Bu durumda da ortaya çözüm olarak çıkan güç formatı Joseph Nye'ın

da belirttiği gibi yumuşak ve sert güç kavramlarının sistematik bir akıl ile birlikte kullanıldığı akıllı güç olmuş oluyor. ABD'nin Afganistan'dan geri çekilmesine neden olan ve Taliban'ın yeniden iktidar gelmesi sonuçlanan başarısızlığının ortaya çıkardığı durum, akıllı güç üretiminin yoksunluğudur. El-Kaide ile mücadele ile başlayan terörle mücadele, Afganistan'da akılla güce ulaşmadan yumuşak gücün uygulanamamasından dolayı, alternatifsizlikten kaynaklı, Taliban'ın yeniden iktidara gelmesinde, ABD'yi izleyici pozisyonunun ötesine geçirememiştir. Kamuoyu desteği kaçınılmaz olarak Taliban'a yönelmiş ve yumuşak güç üretiminin yoksunluğu, radikal bir terör örgütünü bir ülkenin yönetimine taşımıştır.

SONUÇ

Diplomasinin ve diplomatik çalışmaların edilgen bir pozisyon ile sınırlı kalamayacağı ve statik bir yapıda olamayacağının gerçekliği güncel koşullarda daha da somut bir hal almıştır. Farklı olanakların hızla gelişebildiği bir durumda diplomasi için yeni araçların üretilmesi bir ihtiyaç ve zorunluluktur. Bu durumda, tarihsel varoluşu ve tanımlanması ile uygulama boyutun somut katkılar sağladığı kanıtlanana kamu diplomasisi esnek ve şeffaf bir araç olarak, özellikle de güçlü devletlerin kullandığı bir araç olarak var olmuştur.

Uluslararası siyasette, realist güvenlik anlayışının egemen olduğu soğuk savaş döneminin sonlanması ile dünya siyasi tarihi için kısa bir ara niteliğinde olan tek kutuplu dünyanın yeniden iki kutuplu veya çok kutuplu bir biçime yönelme emarelerinin ortaya çıkışından bu yana güvenlik politikalarında realist yaklaşımlar yeniden daha somut bir uygulama pratiğine sahip olmuştur. Ancak devletlerin yumuşak güç üretimi de güvenlik politikalarında önemli bir konuma gelmiştir.

Bu koşullar altında kamu diplomasisi, ulusal imajın inşasında hem hedef toplum ve ülkelerde hem de gelişen bilgi teknolojilerinin de etkisi ile küresel ölçekte etkiye sahip bir araçtır. Ancak bir yumuşak güç aygıtı

olarak kamu diplomasisi uygulamalarının tek başına güvenlik politikası başlığında bir cazibe oluşturma olanağı yoktur ama sert güç uygulaması içerikli güvenlik uygulamalarına bir destek sunabilecek yapıda olduğu da başka bir gerçekliktir.

Güvenlikleştirme, Sosyokültürel İstihbarat ve Terörle Mücadele başlıklarında kamu diplomasisinin, güvenlik uygulamaları üzerindeki etkileri hakkında yapılan bu çalışmada, bir destekleyici unsur olarak karşılıklı rolü ve etkisi üzerine çalışılmıştır. Güvenlikleştirme başlığında hem çevre ülke kamuoyu hem de müttefik ülkeler üzerinde, güvenlik konusu haline getirilen başlığın, gündeme alınmasında ve kabulünde kamu diplomasisinin etkileri üzerine değinilmiştir. Sosyokültürel istihbaratta ise kamu diplomasisinin veri kaynağı ve destekleyici unsuru olarak bir güvenlik çalışmasının, yumuşak güç aygıtı kamu diplomasisine verdiği yaşamsal desteğe değinilmiştir. Güvenlik başlığında bir uygulama alanı olan insani müdahalelerde de hem sosyokültürel istihbaratın hem de kamu diplomasisinin karşılıklı etkileşimi ve insani müdahalelerin başarılarındaki rolü vurgulanmıştır. Güvenlik tehdidinin önlenmesine bir veri ve uygulama alanı olarak istihbarat çalışmalarında da kamu diplomasisi destekleyici bir çalışma olanağı sunmaktadır. Terörle mücadele başlığında ise vazgeçilmez bir unsur olarak kamuoyu desteğinde kamu diplomasisinin etkisine değinilmiştir.

Bu çalışma ile güvenlik çalışmalarının üç alt başlığında ele alınan kamu diplomasisinin, güvenlik uygulamalarında destekleyici etkisine değinilmiştir. Varoluşsal olarak yumuşak güç unsuru olan kamu diplomasisi, güvenlik uygulamalarında destekleyici bir çalışma olarak akıllı güç formatına sahip olmaktadır. Kamu diplomasisinin uzun soluklu bir çalışma olduğu ele alındığında, devletlerin güvenlik uygulamalarında stratejik bir etkiye sahip olma potansiyeli bulunmaktadır. Devletlerin, hedef bölge ve toplumları anlayıp, doğru adımları atmasında doğru bilginin sağlanmasında bir kaynak niteliğine sahip olduğu gibi dezenformasyon karşısında da kamu diplomasisi, güvenlik çalışmalarında etkili bir çalışma yürütme

olanağı sağlamaktadır. Aynı zamanda, gelecekte yaşanabilecek güvenlik sorunlarının karşısında, doğru ve etkili bir reaksiyon geliştirme olanağı yaratmaktadır.

Sonuç olarak, ABD kamu diplomasisi uygulamalarının, kavramsal anavatanı olarak, güvenlik politikaları içinde uygulanmasını sağlamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin, soğuk savaştan bu yana uyguladığı kamu diplomasisi çalışmalarının yetersizliği ortaya çıkmış ve kamu diplomasisini terörle mücadele operasyonlarında uygulayabileceği şekilde, güvenlik çalışmaları içine daha da aktif dahil etmiştir. Afganistan örneğinde, elinde yüksek bütçeli kaynağa sahip olmasının da etkisi ile sahip olduğu sosyokültürel istihbarat verilerini sağlıklı ve verimli kullanmakta başarılı olamamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında, gerçekleştirilen kamu diplomasisi iç kamuoyunda başarılı bir sonuca ulaşmış ve dış operasyonlarda kamuoyu desteğinin sağlanmıştır. Ayrıca, ABD'nin gerçekleştirdiği askeri operasyonlar ve sert güç uygulamaları, politik meşruiyet dışında, sert güç unsurları tarafından kamu diplomasisi uygulamalarının geliştirilmesine yönelik bir ihtiyaç söz konusudur. Afganistan'da operasyonun gerçekleşmesinin sebebi olan Taliban'ın kamuoyunda karşılık elde ederek yeniden iktidara gelmesi, bölgesel bazda ABD kamu diplomasisi uygulamalarının yetersizliğini göstermiştir. ABD, Afganistan'da sadece yumuşak güç üretmekte değil aynı zamanda akıllı güç kombinasyonunu ortaya koymakta başarısız olmuştur.

Kaynakça

- ALDRICH, Richard. (2012). Intelligence. Williams, P. D. (Ed.). *Security studies: An introduction*. Routledge.
- Buzan, B., Wæver, O., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Coles, J. P. (2006). Incorporating cultural intelligence into joint doctrine. *IO Sphere*, 7-13.
- Duran, H. (2001). Yeni Bir Müdahale Şekli: İnsani Müdahale. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİ BF Dergisi*, S.1,
- Cull, N. J. (2019). *Public diplomacy: Foundations for global engagement in the digital age*. John Wiley & Sons.
- Duyvesteyn, I., & Schuurman, B. (2018). Public support and (counter) terrorism. In *Routledge Handbook Of Terrorism And Counterterrorism* (pp. 416-424). Routledge.
- Freedman, Lawrence. *The future of war: a history*. Penguin Books, 2017.
- Gorenc, N. (2019). Public Diplomacy as an Instrument of US Foreign And Security Policy. *Teorija in Praksa*, 56(3).
- Holbrook, D. (2014). *The Al-Qaeda doctrine: the framing and evolution of the leadership's public discourse*. Bloomsbury Publishing USA.
- Jayakumar, K. (2012). Humanitarian intervention: A legal analysis. *Available at SSRN 2121008*.
- Jervis, R. (2018). Intelligence and International Politics. In *The Oxford Handbook of International Security*.
- Kamminga, Jorrit. "Public Diplomacy in Afghanistan beyond the 2014 Transition." (2013).
- McCall, M. (2017). Determining a successful humanitarian intervention. *E-International Relations*. Retrieved on December, 10, 2019.
- Melissen, Jan. "Between Theory and Practice", *The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations*, Palgrave Macmillan, 2015, s.3-27.
- Nye, Joseph. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J. S. (2011). *The future of power*. Public Affairs.
- Patton, K. (2010). *Sociocultural intelligence: A new discipline in intelligence studies*. Bloomsbury Publishing USA.
- Pratkanis, A. (2020). Tactics of Social Influence for Use in International Conflicts. In *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (pp. 147-154). Routledge.
- Seib, P. (2016). *The future of diplomacy*. John Wiley & Sons.

- Sharp, P. (2005). Revolutionary states, outlaw regimes and the techniques of public diplomacy. In *The new public diplomacy* (pp. 106-123). Palgrave Macmillan, London.
- Siracusa, J. M. (2010). *Diplomacy: a very short introduction* (Vol. 242). Oxford University Press.
- Slegel, E. A. (2013). Socio-cultural intelligence: The effect of socio-cultural information on intelligence estimates. *unpublished thesis, Mercyhurst University, Erie, Pennsylvania*.
- Tuch, H. N. (1990). *Communicating with the world: US public diplomacy overseas*. New York: St. Martin's Press.
- Williams, A. (2009). The US military and public diplomacy. In *Toward a New Public Diplomacy* (pp. 217-237). Palgrave Macmillan, New York.

TİCARET POLİTİKASI BELİRSİZLİĞİ VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ ÜZERİNE İNCELEMELER: TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER

Emrullah BARDAKÇI*

ÖZET

Ülkeler tarafından özellikle 2008 küresel finansal krizinden sonra korumacı politikalar kolayca toparlanabilmek için yaygın kullanılan birer araç haline gelmiştir. Ancak korumacı eğilim ABD başkanı Donald Trump'ın göreve gelmesinin ardından, Trans Pasifik Ortaklık (TPP) Anlaşması'ndan çekilmesi ve Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) Anlaşması müzakerelerine ara vermesi ile çok başka bir boyuta taşınmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak tüm dünya'da korumacı politikalar ve söylemlerle beraber ticaret politikası belirsizliğinin de arttığı gözlemlenmeye başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin piyasalarının bundan en çok etkilendiği gözlenmiştir. Ticaret politikası belirsizliği arttığında, fonlar gelişmekte olan ülkelere doğru hareket etmeye başlar. Güvenli bir cennet arayışıyla daha gelişmiş olan ülkelere yönelim başlar. Bu durum ülkelere kaçan finansal araçların ülkelerin borç yükü ve riskini ayrıca artırmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada özellikle uluslararası literatür incelenerek, Türkiye açısından benzer sorunlarla karşılaşmaması için görüş ve önerilerin sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret Politikası Belirsizliği, Dış Ticaret, TTIP, TPP, 2008 Küresel Finans Krizi

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Bölümü, ekonometrist72@gmail.com İstanbul/ Türkiye, ORCID: 0000-0001-6163-7214

EXAMINATIONS ON TRADE POLICY UNCERTAINTY AND FOREIGN TRADE RELATIONS: RECOMMENDATIONS FOR TURKEY

ABSTRACT

Especially after the 2008 Global Financial Crisis, protectionist policies have become a widely used tool for countries to recover quickly. However, the protectionist tendency began to move to another dimension after the US President Donald Trump took office, with the withdrawal from the Trans Pacific Partnership (TPP) Agreement and the interruption of the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) Agreement negotiations. Accordingly, it has been observed that trade policy uncertainty has increased along with protectionist policies and discourses all over the world. In particular, it has been observed that the markets of developing countries have been affected by this situation. When trade policy uncertainty increases, funds begin to move from developing countries to other countries. With the search for a safe haven, the orientation to the more advanced begins. This means that financial instruments escaping in countries also increase the debt burden and risk of countries. With this study, it is aimed to present opinions and suggestions in terms of not encountering similar problems in terms of Turkey, especially by examining the international literature.

Keywords: Trade Policy Uncertainty, Foreign Trade, TTIP, TPP, 2008 Global Financial Crisis.

GİRİŞ

Son zamanlarda özellikle Türkiye’de ticaret politikasındaki belirsizliklerin dış ticaret hacimleri üzerinde olumlu etkilerinin olmasına rağmen beraberinde getirdiği yüksek dövizin ve bu yükselen dövizle bağlı gelişen yüksek enflasyonun ekonomi politikasındaki belirsizliklerin olası etkilerinin neler olabileceği sorusunun daha ayrıntılı incelenmesi ihtiyacını ortaya koymuştur. Özellikle geçmiş literatür bu konuda ülkeler bazında farklılıklar olduğunu, olumlu ve olumsuz etkilerinin özellikle uluslararası ticaret boyutuyla etkilerinin olabileceğini göstermektedir. Bu çalışma ile geçmiş literatür incelenerek bu konuda önemli çıktı ve görüşlerin anlaşılmasına çalışılması öngörülmektedir. Konuya giriş yapmadan iyi bir Ticaret politikasının, aracıları geri dönüşü olmayan ve maliyetli yatırımlar yapmaya teşvik etmek için oldukça etkili bir yöntem olduğunu belirtmenin yanlış olmayacağını söylemek doğru olacaktır (Handley, 2014). Bunun tersi olarak ise Ticaret politikasındaki belirsizliklerin (TPB) ise, düzenlemelerin, dış ticaretin, maliye’nin ve para politikalarının gelecekteki seyri hakkında belli eksikliklere işaret ettiği bilinmektedir (Baker, Bloom ve Davis, 2016). Birkaç çalışma, TPB ekonomik faaliyetleri önemli ölçüde etkilediğini ve tüm ekonomik sistem bileşenleri üzerinde olumsuz veya olumlu bir etkiyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmalar ağırlıklı olarak iç ve dış Ticaret politikası üzerindeki belirsizliklerin, mal, hizmet ve yatırım akışını önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır (Handley, 2014). TPB ve Dış ticaret arasındaki ilişki, 2008’deki mali krizden sonra yavaşlayan küresel ticaret büyümesinin ve ardından gelen büyük daralma özel bir önem

kazanmış olsa da nispeten sınırlı şekilde ele alınmaktadır (Boz, Bussiere ve Marsilli, 2015). Bununla birlikte, TPB'nin ülkelerin ticareti üzerindeki etkileri hem ampirik hem de teorik çalışmalarda önemli konulardan biri olmaya devam etmektedir. Ayrıca, bazı çalışmalar TPB'nin ticaret üzerindeki etkilerini ele almıştır ve TPB'nin etkisinin ticaret hacimleriyle sınırlı kalmadığı görülmüştür. Ülkelerin ticaret yapma veya uluslararası ticarete girme olasılıklarını da etkilemiştir. Özellikle firmaların ticaret kararları aldıkları zamanlarda politika belirsizlikleri, firmaların uluslararası ticarete girişini sınırlar (Handley ve Limão, 2015). Ayrıca TPB, firmaları gelecek beklentisi perspektifinden etkileyerek ticareti olumsuz etkileyebilir. Örneğin, yüksek TPB, firmalardan ticaret ortaklarının gelecekteki pazar talebi hakkında olumsuz beklentileri tetikleyebilir (Nguyen, 2012). Bu nedenle, ticaret planlarını ayarlamaya ve ticaret olasılığını etkileyen ticaretle ilgili yatırımları azaltmaya teşvik edebilir. Sonuç olarak, ticaret hacminin ve ticaret olasılığının ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin TPB'lerinden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Ancak, ihracatçıların TPB'sinin yoğun ve geniş marjlar üzerindeki olumsuz etkisi, ithalatçı ülkelerin TPB'lerinden daha belirgindir. Ayrıca yapılan bazı incelemeler, gelişmiş ülkeler için TPB'nin etkisinin gelişmekte olan ülkelere göre daha belirgin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, herhangi bir politika eyleminin belirsizlik etkisini en aza indirecek şekilde iyi tasarlanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Dahası bir ülkenin ticaret akışı yalnızca TPB'nin kendisinden etkilenmez, aynı zamanda ithalatçı ülkelerin TPB'lerinden de etkilenebilir çünkü bir ülkedeki belirsizlik şokları diğerlerine de yayılabilir ve küresel değer zinciri yoluyla ticaretini etkileyebilir (Tam, 2018).

LİTERATÜRÜN İNCELENMESİ

Ticaret Politikalarındaki belirsizliğin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkileri, akademik literatürde ve ekonomi politikası düzleminde baskın bir konudur. TPB konusunda mevcut literatürde yer alan çalışmalar ülkelerin Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesi veya bölgesel ticaret anlaşmaları im-

zalaması sonrasında TPB'lerinin azalmasının ihracat performansı üzerine etkisi üzerine yoğunlaşmıştır (Handley ve Limao, 2012; Mayda, Facchini, Liu ve Zhou, 2018; Osnago, Piermartini, ve Rocha, 2015). Yakın zamanda yapılan çalışmalarda ise tarife artışlarının, TPB'lerini arttırması ve bunların ekonomilere etkisi araştırılmıştır (Baker, Bloom ve Davis, 2016, Caldara, Iocoviello, Molligo, Prestipino ve Raffo, 2019, Cebrreros, Chiquiar, Heffner ve Salcedo, 2019). Bu çalışmaların tamamından yola çıkarak, birçok çalışmanın belirsizliğin ekonomik aktivite üzerinde önemli olumsuz etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu durum iktisat teorisinin içerisinde de kendine yer bulmuştur. (Arrow 1971; Laffont 1989). Belirsizlik göstergelerindeki gelişmeler nedeniyle son yıllarda ampirik araştırmalarda da büyük önem kazanmıştır. Bununla birlikte, TPB'nin ticaret üzerindeki etkileri konusunda sınırlı deneysel çalışmalar yapılmıştır ve şimdiye kadar yapılan çalışmalar sınırlıdır ve TPB-ticaret bağlantısı hakkında karışık sonuçlar vermektedir.

Teorik literatür, TPB'nin uluslararası ticareti etkileyebileceği çeşitli mekanizmalar olduğundan bahseder. Reel opsiyon değer teorisine göre, TPB, geri dönüşü olmayan yatırımlarla ilişkili riski artırarak (Bernanke, 1983), bekleme ve ihtiyatlılık için gerçek bir opsiyon değeri yaratır. Bu, ihracatçı firmaları yeni pazarlara girmekten alıkoyarken veya ertelerken mevcut pazarlardaki yatırımları azaltmaya teşvik eder (Wang, Chen ve Huang, 2014). Bu yatırım teorisi, yatırım harcamalarının belirleyicisi olarak ekonomi politikasının belirsizliğinde önemli bir rol oynar. Belirsizlik yüksek olduğunda, geleceğe yatırım yapma seçeneğinin değeri artar ve yatırım kararı gecikir. TPB, dış pazarlardan ithalatı da sınırlayabilir. Örneğin, Novy ve Taylor (2020), yüksek belirsizliğe yanıt olarak yabancı girdi alımlarında büyük bir düşüş gözlemlemiştir. Bu durum, nakit varlıklarını artırabilir, genel harcamaları azaltabilir ve ticareti engelleyebilir. Ayrıca, başta ihracat olmak üzere ekonomi politikalarındaki belirsizliğin ticaret performansı üzerindeki etkisinin teorik temeli, firmaların ihracata giriş ka-

rarları tarafından belirlenir. Firmaların yatırım yapma ve piyasaya girme kararları ekonomi politikasındaki belirsizlikten nasıl etkilendiğine dayanır (Novy ve Taylor, 2020). Handley (2014), Handley ve Limão'nun (2015) teorik çerçevesine göre belirsizliklerdeki artış, girişimcileri kötüleşen piyasa koşulları nedeniyle batık giriş maliyetlerini ödememek için piyasaya girişi ertelemeye teşvik etmektedir. Bu, piyasaya giriş maliyetlerinin batığı zamandır; belirsizlik, belirsizlik çözülene kadar dış pazarlara girmeyi beklemek gibi durum yaratır.

Ek olarak, büyüme opsiyonu teorisine göre; politika belirsizliği yatırımla pozitif olarak ilişkilidir (Bar-Ilan ve Strange, 1996) ve ticaret akışlarını teşvik eder. Bu teori, riskten kaçınan firmaların artan belirsizliğe göre üretim çıktısını değiştirme esnekliğine sahip olduklarını (Abel, 1983) veya artan belirsizliğin neden olduğu kaybı telafi etmek için daha fazla risk alıp yatırımı artırma esnekliğine sahip olduğunu öne süren Qi-Hartman-Abel teorisi tarafından desteklenmektedir. (Gilchrist, Sim ve Zakrajsek, 2014). Bu da ticareti artırıcı bir etki yaratabilir.

Bu teorik temellere dayanarak, bazı ampirik çalışmalar, birkaç gelişmiş ülke ile sınırlı olsa da TPB ile ülkelerin ticaret performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Özellikle bu çalışmalarla en fazla katkı sağlayan kişiler olan Handley ve Limao (2015), Portekiz için özellikle Avrupa Birliği'ne girmesinden sonra ihracatında oluşan hızlı artışı ve ülkedeki firmaların artan dış ticaretini tespit etmişlerdir. Handley (2014) çalışmasında ise Avustralya için ticaret politikası belirsizliği altında ihracatı tahmin etmiştir. Tahminleri, 1996 yılında DTÖ kurulduktan sonra uygulanan bağlayıcı taahhütlerin olmaması durumunda, ihracatçı ürün çeşitlerinin büyümesinin 1993 ve 2001 yılları arasında %7 daha düşük olacağını göstermiştir. Handley ve Limão (2015), ticaret politikası belirsizliğine odaklanmanın yanı sıra, belirsizliğin firmaların ihracat davranışlarını da ciddi şekilde etkilediğini belirtmiştir. Bulguları, piyasaya giriş maliyetleri düştüğünde, politika belirsizliğinin, koşullar düzelene veya belirsizlik çözülene kadar dış pa-

zarlara girmeyi beklemek gibi gerçek bir seçenek değeri yaratabileceğini ortaya koymuştur. Yine Handley ve Liamo, Çin’le ilgili yaptıkları bir diğer çalışmalarında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’ne girdikten sonraki Çin’in ve ABD ile kalıcı olarak normal ilişkiler (Permamantly Normal Trade Relationship) statüsüne geçtikten sonra ticaret savaşı tehdidinin azaldığını ve bu azalmanın Çin’in ihracatındaki artışın yaklaşık %22’sini açıkladığını bulmuşlardır. Ayrıca, Greenland, Ion ve Lopresti (2019), politika belirsizliğinin ihracatı nasıl etkilediğini, toplam ikili ticaret akışlarını yoğun ve geniş marjlara ayırıştırarak ve bir ağırlık spesifikasyonu kullanarak sonuçlar ortaya koymuşlardır. Çalışma sonuçları, politika belirsizliğindeki artışların hem ticari değerleri hem de geniş marjı azalttığını, ancak eğer varsa, yoğun marjı artırdığını göstermektedir. Benzer şekilde, Crowley, Meng ve Song (2018), firmaların pazarlardan çıkma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve ürünlerinin yüksek derecede politika belirsizliğine tabi olduğu yeni pazarlara girme olasılıklarının daha düşük olduğunu bulmuşlardır.

Bazı çalışmalar, Ticaret politika belirsizliklerinin son ekonomik yavaşlamayı açıklayabileceğini iddia ediyor. Örneğin, Jaaskela ve Mathews (2015) çalışması, belirsizliğin yatırım üzerindeki etkisinin küresel ticareti etkilediğini ima etmekte ve küresel ticaretteki son zamanlardaki yavaşlamayı geleneksel modellerin uymadığı şekillerde açıklamaktadır. Armelius, Belfrage ve Stenbacka (2014) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 2008’deki mali krizden sonra küresel ticarete ani bir düşüş oldu ve ilk toparlanmanın ardından büyümesi alışılmadık derecede düşük oldu. Çalışmanın bulguları, yüksek belirsizliğin zayıf ticaret büyümesinin temel nedeni olabileceği sonucuna varıyor.

Literatür Taraması Ticaret politikasında belirsizliğin etkilerini araştıran şu ana kadar ki çalışmalar TPB’lerinin azalması ve buna bağlı olarak ticarete meydana getirdiği değişimlere odaklanmıştır. Literatürdeki yakın dönem çalışmaların ise TPB’lerinde bir artışın olduğunu göstermektedir. 2018’de hızlanan, ABD ve Çin arasında süregelen ticari gerilimler ticaret

politikası belirsizliğini arttırmakta ve çeşitli kanallardan ülkelere etki etmektedir. Son dönem çalışmalarda ticaret politikası belirsizliği için genel ekonomi politika belirsizliğinde olduğu gibi çeşitli göstergeler oluşturan araştırmacılar, bu göstergelerin diğer bazı değişkenlerle ilişkisini incelemiştir. Özellikle belirsizliğin döviz kuru kanalı yoluyla uluslararası ticareti etkileyebileceğini de göstermektedir. Ancak bu etkinin yönünün belirsiz olduğu vurgulanmaktadır. Baker, Bloom ve Davis, 2019 yılında yayınlanan çalışmalarında TPB'lerin hisse senedi volatilitesi üzerine etkisini araştırmışlardır. Yazarlar 1900 ile 2017 arasında hisse senedi volatilitesinin %2,5 arttığı dönemleri tespit etmişler ve bu dönemlerin %0,6'sında ticaret politikası belirsizliğinin arttığını eklemiştir. Ocak 2018 ve Ağustos 2019 arasında meydana gelen hisse senedi volatilitesi artışlarının ise %38,5'i ticaret politikası belirsizliğinden kaynaklanmıştır. Politika belirsizliği ayrıca, Bartsch'ta (2019) olduğu gibi döviz kuru oynaklığına katkıda bulunabilir ve firmaların genellikle tahmin hatalarıyla sonuçlanan uyarlanabilir beklentiler oluşturmaya yol açabilir (Beckmann ve Czudaj, 2017). Dış piyasalardaki döviz kurları konusunda karamsar bir bakış açısına sahip riskten kaçınan bir firma, riske maruz kalmamak için önlemler alarak ticareti engelleyecektir. Belirsizlik, reel döviz kurlarının ihracata geçiş etkisini de sınırlayarak zayıf ihracat performansına neden olabilir (Hlatshwayo ve Saxegaard, 2016). Tersine, döviz kurunun belirsizliği, pozitif ticaret etkilerine neden olabilir. Goldstein ve Khan'da (1985) belirtildiği gibi, risklerin hem gelir hem de ikame etkileri olabilir. Bu durumda ticaretin yönünü belirler. Bir yandan, döviz kuru oynaklığı, beklenen faydayı veya riskli faaliyetlerin çekiciliğini azaltarak, riskten kaçınan firmaları daha önce belirtildiği gibi ihracatı düşürmeye sevk eder. Öte yandan, riskten çok kaçınan bir firma, potansiyel gelir kayıplarından korunmak için ihracatı artırmak için gelir etkileri tarafından motive edilebilir. İkame etkisi gelir etkisine hâkimse, yüksek döviz kuru riski daha düşük ihracata yol açar. Ampirik olarak, Tunç ve diğerleri, (2018) çalışmalarında dış döviz risklerinin ikili

ticaret etkilerini incelemekte ve döviz kuru riskinin, etkilerinin gelişmiş ülkelerde daha belirgin olmak üzere, hedef ülkelere ihracatı motive ettiğini bulmuşlardır. Ekonomi politikası belirsizliğinin ticari sonuçları üzerine yapılan çalışmaların çoğu teorik iddialara odaklanmıştır. Mevcut birkaç ampirik çalışma, ortak ülkelere kaynaklanan potansiyel politika yayılma etkileri dikkate alınmadan tek ülke analiziyle sınırlıdır. Bu çalışma hem ithalat hem de ihracat üzerindeki ekonomik politika belirsizliğinin etkisini analiz etmek için bir çekim modeli kullanmaktadır. Bu çalışma sadece yerel TPB'nin etkisini değil, aynı zamanda ortak ülkelere gelen TPB'ni de dikkate almaktadır.

Son zamanlarda, literatürde Ticaret Politikası Belirsizliği (TPB) ve Jeopolitik riskin ekonomik büyüme ve diğer mikroekonomik ve makroekonomik değişkenler üzerindeki olumsuz etkilerinin araştırılmasına yönelik artan bir sapma vardır. TPB ve Jeopolitik Risk'in ekonomik faaliyetleri bozabileceği çeşitli yollar hakkında güncel literatürde yürütülen çalışmaların hacmi literatürde TPB ve Jeopolitik Risk'in ekonomik büyümeyi etkileyebilecek politika riskini ölçmek için aktörler olduğu kanaatine varılmıştır (Bloom, 2009). Bununla birlikte TPB ve Jeopolitik Risk'in çeşitli ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini ölçmek için çeşitli çalışmalar gündeme gelmiştir. Örneğin, Kannadhasan ve Das (2019), Quantile regresyon analizini kullanarak Asya ekonomisinde yükselen hisse senetleri üzerinde TPB ve Jeopolitik Risk'in etkisine dair ampirik kanıtlar sağlamıştır. Çalışmada bazı bulgular sunmuşlardır; birincisi, TPB hisse senedi fiyatları üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. İkincisi, TPB'nin Jeopolitik Riskten daha olumsuz bir etkisi vardır. Son olarak; üç değişken arasında bulunan bağlantı bozuktur ve farklı koşullu niceliklere göre değişir. Turizm talebi üzerine Tiwari ve diğerleri (2019), ekonomik politika belirsizliklerinin ve jeopolitik risklerin Hindistan'daki turizm talebi üzerindeki etkilerini de araştırmıştır. Dalgacık analizleri, jeopolitik risklerin ekonomide ekonomik politika belirsizliklerinden daha fazla etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Dahası, çalışmada jeopolitik

risklerin uzun vadede turizm talebi üzerinde etkili olduğu, TPB'nin ise kısa vadeli bir etkisi olduğunu keşfetmişlerdir. Ayrıca Mansour-Ichraikie ve Zeaiter (2019), Ocak 2006'dan Kasım 2018'e kadar aylık bir veri kullanarak jeopolitik risklerin Türkiye ekonomisinin finansal istikrarı üzerindeki etkisini incelemiştir. Eşik Vektör Oto Regresyon yöntemini (Threshold VAR) uygulayarak jeopolitik risklerin etkisini değerlendirmişlerdir. Ayrıca Chen ve ark. (2020), Aralık 2001'den Kasım 2018'e kadar olan aylık verileri kullanarak Çin'de TPB'nin döviz kuru istikrarsızlığı üzerindeki etkisini de araştırmıştır. Başka bir açıdan bakıldığında TPB, jeopolitik risk ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi tartışan araştırmalar nispeten sınırlıdır. Bu konuyla ilgili çok az çalışma vardır; buna bir örnek, Japonya ve Asya Kaplanları için belirsizliklerin ithalat ve ihracata dayalı büyüme üzerindeki etkisinin dinamik bir analizini yapmaya çalışan Mahadevan ve Suardi'nin (2008) çalışmasıdır. Japonya'nın GSYİH büyümesinin esnekliğinin yalnızca ithalat tarafından artırıldığını, Hong Kong'un GSYİH büyüme oranının ise hem ihracata hem de ithalata dayalı olduğunu keşfetmişlerdir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Büyük finansal krizler sonrasında ülkelerin korumacı ticaret politikası uygulamalarına daha çok başvurdukları sık sık görülmektedir. Özellikle 2018 yılından itibaren ticaret gerilimlerinin daha da arttığı ve bu gerilimin ABD ve Çin arasında bir ticaret savaşına doğru evrildiği görülmektedir. ABD ve Çin arasında süregelen karşılıklı tarife artışları sadece bu ülkeleri etkilemekle kalmamış TPB'leri yaratarak bütün ülkeleri etkilemiştir (Eryılmaz, Hekim Yılmaz, 2020) bu durum ABD ve Çin dışındaki gelişmekte olan ülkelerin de ticaret politikası belirsizliğinden etkilenmesine sebep olmuştur. Böylelikle ticaret politikaları tüm ülkeler için önemli bir hal almaya başlamıştır. Bu çalışmada genel literatürden elde edilen bilgiler ışığında, politika belirsizlikleri ve dış ticaret ilişkisi ekseninde Türkiye açısından çıkarımlarda bulunulması ön görülmüştür.

Buna göre Türkiye'nin finansal sağlamliğının, ihracatta artan büyüme için Türkiye ekonomisi açısından önemli bir görev üstlendiğini; ihracatın ülkenin toplam ekonomik kalkınmasındaki etkisini iyileştirmek için Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın gelişimini artırmaya yardımcı olan yaklaşımların izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Yapılan literatür çalışmalarında büyüme ile dış ticaret arasındaki bir ilişki'nin varlığına işaret etmektedir (Handley, 2014). Dışa açılma ya da küresel ticarete katılma düzeyi arttıkça Türkiye'de dış ticaretin daha da önemli hale gelmeye başlayacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle her ne sebeple olursa olsun ya da hangi baskı grubundan gelirse gelsin ülkenin dış ticaretini etkileyecek politika önlemlerine başvurulurken dikkatli davranılmalı, geçmiş deneyimlerden ve ampirik ve teorik bilimsel çalışmalardan yararlanılmalıdır.

Öte yandan, ekonomik politika belirsizliklerinin varlığında ihracatı teşvik eden politikalar, örneğin bölgesel bir ticaret sisteminin kullanılması oldukça önemlidir. Bunun nedeni, ihracata dayalı endüstrilerin desteklenmesi, TPB'lerinin ülkenin ekonomik modeline dâhil edilene kadar ülkelerin parasal gelişimine doğrudan katkıda bulunmayabileceğidir. Dahası, yapılan bazı analizler, uygulanacak politika önlemlerinin bazı ülkelerin dış ticaretleri üzerinde anlamlı bir etki yaratmayabileceğini söylemektedir. Özellikle reel kur düşürüldüğünde yalnızca ihracat artmamakta, ithalat da buna paralel olarak yükselebilmektedir. Çünkü, Türkiye gibi ihracatı ithalata bağımlı ülkelerde ihracatın artabilmesi için ara ve sermaye malı ithalatına gereksinim duyulmaktadır. Bu doğrultuda, mevcut ülke yönetimlerinin, istikrarlı bir mali çerçeveye yol açan hızlı ve makul para ve makroekonomik politika gelişmelerini sürdüren düzenlemelere ihtiyaç duymalıdır. Benzer çalışmalar etrafında gelecek açısından, Ekonomik politika belirsizliği açısından Türkiye gibi ihracata dayalı büyüme düşünen ülkeler üzerindeki ilişkiyi benzer ülkeler üzerinden incelemek daha doğru olacaktır.

Kaynakça

- Abel, A. B. 1983. Optimal investment under uncertainty. *American Economic Review* 73 (1):228–33. <https://www.jstor.org/stable/1803942>.
- Armeliu, H., C. Belfrage, and H. Stenbacka. 2014. The mystery of the missing world trade growth after the global financial crisis. *Sveriges Riksbank Economic Review* 2014 (3):7–22.
- Arrow, K. J. (1971). *Essays in the theory of risk-bearing*. Amsterdam: North Holland.
- Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J. (2016). Measuring Economic Policy Uncertainty. *Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593–1636, <https://doi.org/10.1093/qje/qjw024>
- Bartsch, Z. (2019). Economic policy uncertainty and dollar-pound exchange rate return volatility. *Journal of International Money and Finance*, 98, 102067.
- Bar-Ilan, A., and W. C. Strange. 1996. Investment lags. *American Economic Review* 86 (3):610–22. <https://www.jstor.org/stable/2118214>.
- Beckmann, J., & Czudaj, R. (2017). Exchange rate expectations and economic policy uncertainty. *European Journal of Political Economy*, 47, 148-162.
- Bernanke, B. S. (1983). Irreversibility, uncertainty, and cyclical investment. *The quarterly Journal of economics*, 98(1), 85-106.
- Boz, E., M. Bussiere, and C. Marsilli. 2015. Recent slowdown in global trade: Cyclical or structural. In *Global trade slowdown: A new normal*, ed. B. Hoekman, 55–70. London: CEPR.
- Bloom, N. (2009). The impact of uncertainty shocks. *Econometrica*, 77(3),623–685.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2018). Measuring Geopolitical Risk. *International Finance Discussion Paper*.
- Caldara, D., Iacoviello, M., Molligo, P., Prestipino, A. ve Raffo, A. (2019). The economic effects of trade policy uncertainty. *Federal Reserve System, International / Finance Discussion Papers*, No.1256, 1-22.
- Cebros, A., Chiquiar, D., Heffner, A. ve Salcedo, A. (2019). Trade policy uncertainty an its effect on foreign direct investment and export participation: Evidence from Mexico. Tenth BIS CCA Research Conference “Macro Models and Micro Data”, Central Bank of Argentina, 23-24 May 2019, 1-43.
- Chen, L., Du, Z., & Hu, Z. (2020). Impact of economic policy uncertainty on exchange rate volatility of China. *Finance Research Letters*, 32, 101266. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.014>
- Crowley, M., Meng, N., & Song, H. (2018). Tariff scares: Trade policy uncertainty and foreign market entry by Chinese firms. *Journal of International Economics*, 114, 96-115.
- Eryılmaz, F. ve Hekim Yılmaz, D. (2020). Ticaret Politikası Belirsizliğinin Gelişmekte Olan Ül-

- kelerin Riskine Etkisi: Amprik Bir İnceleme. *Tesam Akademi Dergisi*, 7(1), 91-112. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.696190>.
- Gilchrist, S., Sim, J. W., & Zakrajšek, E. (2014). Uncertainty, financial frictions, and investment dynamics (No. w20038). National Bureau of Economic Research.
- Goldstein, M., & Khan, M. S. (1985). Income and price effects in foreign trade. *Handbook of international economics*, 2, 1041-1105.
- Greenland, A., Ion, M., & Lopresti, J. (2019). Exports, investment and policy uncertainty *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économie*, 52(3), 1248-1288.
- Hlatshwayo, S., & Saxegaard, M. M. (2016). The consequences of policy uncertainty: Disconnects and dilutions in the South African real effective exchange rate-export relationship. *International Monetary Fund*.
- Handley, K. (2014). Exporting under trade policy uncertainty: Theory and evidence. *Journal of International Economics* 94 (1):50–66. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2014.05.005>.
- Handley, K. & Limao H. (2012). Trade and investment under policy uncertainty: Theory and firm evidence. National Bureau of Economic Research Working Paper, 17790, 1-70
- Handley, K., & Limao, N. (2015). Trade and investment under policy uncertainty: theory and firm evidence. *American Economic Journal: Economic Policy*, 7(4), 189-222.
- Jaaskela, J., and N. Mathews. 2015. Explaining the slowdown in global trade. Reserve Bank of Australia (RBA) Bulletin:39–46.
- Laffont, J. J. (1989). *The economics of uncertainty and information*. London: MIT Press.
- Kannadhasan, M., & Das, D. (2019). Do Asian emerging stock markets react to international economic policy uncertainty and geopolitical risk alike? A quantile regression approach. *Finance Research Letters*, 34, 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.024>
- Mahadevan, R., & Suardi, S. (2008). A dynamic analysis of the impact of uncertainty on import-and/or export-led growth: The experience of Japan and the Asian tigers. *Japan and the World Economy*, 20(2), 155–174. <https://doi.org/10.1016/j.japwor.2006.10.001>
- Mansour-Ichraikieh, L., & Zeaiter, H. (2019). The role of geopolitical risks on the Turkish economy opportunity or threat. *North American Journal of Economics and Finance*, 50(March), 101000. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.101000>
- Mayda, A. M., Facchini, G., Liu, M. Y. ve Zhou, M. (2018). China's "Great Migration": The impact of the reduction in trade policy uncertainty. Working Papers gueconwpa~18-18-06, Georgetown University, Department of Economics.
- Nguyen, D. (2012). Demand uncertainty: Exporting delays and exporting failures. *Journal of International Economics* 86 (2):336–44. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2011.10.007>.

- Novy, D., and A. M. Taylor. (2020). Trade and uncertainty. *The Review of Economics and Statistics* 102 (4):749–65. doi:https://doi.org/10.1162/rest_a_00885.
- Osnago, A., Piermartini, R. ve Rocha, N. (2015). Trade policy uncertainty as barrier to trade. WTO Staff Working Papers ERSD-2015-05, World Trade Organization (WTO), Economic Research and Statistics Division
- Tam, P. S. (2018). Global trade flows and economic policy uncertainty. *Applied Economics* 50 (34–35):3718–34. doi:<https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1436151>.
- Tiwari, A. K., Das, D., & Dutta, A. (2019). Geopolitical risk, economic policy uncertainty and tourist arrivals: Evidence from a developing country. *Tourism Management*, 75(June), 323–327. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.06.002>
- Tunç, C., Solakoğlu, M. N., Babuşçu, S., & Hazar, A. (2018). Exchange rate risk and international trade: The role of third country effect. *Economics Letters*, 167, 152-155.
- Wang, Y., Chen, C. R., & Huang, Y. S. (2014). Economic policy uncertainty and corporate investment: Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 26, 227-243.

Extended Abstract

Although it is known that the uncertainties in the trade policy in Turkey have positive effects on foreign trade volumes, the need to examine the subject in more detail has arisen due to the possibility that the high foreign exchange it brought along and the high inflation that developed due to this rising foreign currency may have resulted from the uncertainties in the economic policy. In particular, the previous literature shows that there are differences on the basis of countries in this regard, and that its positive and negative effects can be related to international trade. With this study, it is foreseen to try to understand the important outputs and opinions on this subject by examining the previous literature. Without introducing the subject, it would be correct to say that a good trade policy is a very effective method to encourage intermediaries to make irreversible and costly investments (Handley, 2014). Conversely, it is known that uncertainties in trade policy (TPU) point to certain deficiencies about the future course of regulations, foreign trade, finance and monetary policies (Baker, Bloom, & Davis, 2016). Several studies have revealed that trade policy uncertainties (TPU) significantly affect economic activities and are associated with a negative or positive impact on all economic system components. Studies reveal that uncertainties over domestic and foreign trade policy significantly affect the flow of goods, services and investments (Handley, 2014). In addition, some studies show that the effect of trade policy uncertainty is more pronounced for developed countries than for developing countries. Therefore, any policy action needs to be well designed and evaluated in a way that minimizes the effect of uncertainty. Literature Review The studies that have investigated the effects of uncertainty in trade policy so far have focused on the decrease in trade policy uncertainties and the resulting changes in trade. Recent studies in the literature show that there is an increase in trade policy uncertainties. In this study, in the light of the information obtained from the general literature, it is foreseen to make inferences for Turkey on the axis of policy uncertainties and foreign trade relations.

Accordingly, Turkey's financial soundness assumes an important role for the Turkish economy for the increasing growth in exports; It reveals that approaches that help to increase the development of Gross Domestic Product should be followed in order to improve the effect of exports on the total economic development of the country. Literature studies indicate the existence of a relationship between growth and foreign trade (Handley, 2014). It is understood that foreign trade in Turkey will become more important as the level of opening up or participating in global trade increases. For this reason, no matter what the reason or from which pressure group, policy measures that will affect the foreign trade of the country should be applied carefully, past experiences and empirical and theoretical scientific studies should be used.

On the other hand, in the presence of economic policy uncertainties, it is very important to use policies that encourage exports, such as a regional trade system. This is because supporting export-based industries may not directly contribute to countries' monetary development until trade policy uncertainties are incorporated into the country's economic model. Moreover, some analyzes suggest that policy measures to be implemented may not have a significant impact on the foreign trade of some countries. Especially when the real exchange rate decreases, not only exports increase, but also imports can increase in parallel. Because, imports of intermediate and capital goods are needed in order to increase exports in countries whose exports are dependent on imports, such as Turkey. Accordingly, existing country governments should need regulations that lead to a stable fiscal framework and sustain rapid and reasonable monetary and macroeconomic policy developments. In terms of the future around similar studies, it would be more accurate to examine the relationship between countries that think export-based growth, such as Turkey, through similar countries in terms of economic policy uncertainty.

